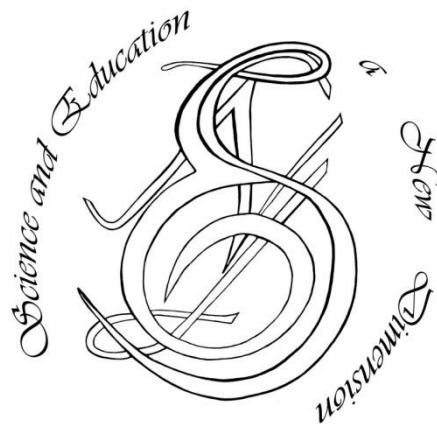

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

p-ISSN 2308-5258

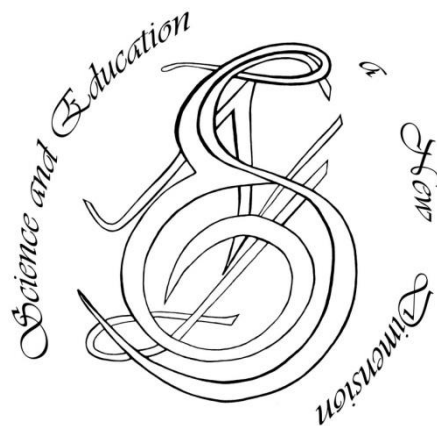
e-ISSN 2308-1996

VII(33), Issue 199, 2019 June.

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33>

Humanities and Social Sciences

Editorial board

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

Honorary Senior Editor:

Jenő Barkáts, Dr. habil. Nina Tarasenkova, Dr. habil.

Andriy Myachykov, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Edvard Ayvazyan, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Yerevan, Armenia

Ferenc Ihász, PhD in Sport Science, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Ireneusz Pyrzyk, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Irina Malova, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

Irina S. Shevchenko, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Kosta Garow, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

László Kótis, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

Larysa Klymanska, Doctor of Political Sciences, associated professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Liudmyla Sokurianska, Doctor of Science in Sociology, Prof. habil., Head of Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University

Marian Wloshinski, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Melinda Nagy, PhD in Biology, associated professor, Department of Biology, J. Selye University in Komarno, Slovakia

Alexander Perekhrest, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Nikolai N. Boldyrev, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

Oleksii Marchenko, Doctor of Science in Philosophy, Head of the Department of Philosophy and Religious Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Olga Sannikova, Doctor of Science in Psychology, professor, Head of the department of general and differential psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odessa, Ukraine

Oleg Melnikov, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

Perekhrest Alexander, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Riskeldy Turgunbayev, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

Roza Uteeva, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

Seda K. Gasparyan, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

Sokuriaynska Liudmyla, Doctor of sociological science. Prof. Head of Department of Sociology. V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Svitlana A. Zhabotynska, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Tatyana Prokhorova, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

Tetiana Hranchak, Doctor of Science Social Communication, Head of department of political analysis of the Vernadsky National Library of Ukraine

Valentina Orlova, Doctor of Science in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Vasil Milloushev, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

Veselin Kostov Vasilev, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Vladimir I. Karasik, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

Volodimir Lizogub, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Zinaida A. Kharitonchik, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

Zoltán Poór, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:

Barkáts N.

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

BUDAPEST, 2015

Statement:

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and co-authors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts, each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

THE JOURNAL IS LISTED AND INDEXED IN:

INDEX COPERNICUS: ICV 2014: 70.95; ICV 2015: 80.87; ICV 2016: 73.35; ICV 2018: 90.25

GOOGLE SCHOLAR

CROSSREF (DOI prefix:10.31174)

ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY

UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK

SCRIBD

ACADEMIA.EDU

CONTENT

ECONOMICS	7
The economy in Ukraine: the essence, causes, ways of solving <i>L. Vodianka, N. Stakhova, L. Sybyrka</i>	7
HISTORY	11
Religious Dimension of National Identity: Historiography of Church-State Processes in Interwar Poland <i>N. M. Korol</i>	11
Просвітницька діяльність архієпископа Інокентія Борисова <i>Т. В. Кузьменко</i>	15
Історія релігійного життя в Україні в середині ХХ століття за матеріалами канадського часопису «Віра й культура» <i>Т. І. Василик</i>	19
LINGUISTICS	23
Природна реклама як новий формат у сучасному віртуальному рекламному дискурсі <i>К. В. Агафонова</i>	23
Просодичні характеристики аудіозаписів телевізійних новин в діахронії <i>Ю. Е. Білюк</i>	28
Метафоризація концепту LIFE / ЖИТТЯ в англомовному поетичному рок-дискурсі (на матеріалі інді-рок-гурту Imaginedragons) <i>О. В. Дунаєвська, Т. А. Чаюк</i>	31
On translating linguocultural lacunae in English media discourse <i>N. I. Liutianska</i>	35
Невербальні компоненти комунікації в драмі <i>Л. І. Синявська</i>	37
METHODOLOGY	39
Українська система вищої освіти у складі східноєвропейського освітнього простору: концептуальні засади становлення, розвитку, функціонування <i>И. В. Мигович</i>	39
Освіта в контексті глобалізації: фактори ризику <i>Н. М. Олійник</i>	45
Analysis of professional training of future reserve officers in the system of modern military education <i>S. Smirnov</i>	49
Система гражданских ценностей в процессе воспитания старшеклассников в современной школе <i>О. Власенко</i>	53
PHILOSOPHY	57
Трансформация суверенитета государства в глобальном мире <i>А. В. Найчук</i>	57

POLITOLOGY.....	61
До питання про роль місцевого самоврядування в формуванні громадянського суспільства в Україні: історичний досвід і сучасна практика <i>О. О. Бакуменко.....</i>	61
Суспільно-політична стабільність: стратегічні способи досягнення <i>М. І. Балан.....</i>	66
Досвід гендерної паритетності в арміях світу <i>О. Ю. Кашаба, І. В. Щербина.....</i>	71
The Holodomor and Soviet State Terrorism <i>С. McGrath.....</i>	74
RECREATION AND SPORTS.....	78
Еволюція використання комп'ютерних технологій у спорті <i>О. С. Петрик.....</i>	78
SOCIAL COMMUNICATION.....	82
Споживча і маркетингова цінність як ключові характеристики книги <i>А. В. Бідун.....</i>	82
Alternative Communications: the USSR Experience and Modern Transformation <i>О. Melnykova-Kurhanova.....</i>	86
Screen language: visual – expressive means of the television image <i>І. С. Пусиата.....</i>	90
Різновиди стаціонарних екранів доданої реальності та специфіка їх використання у промоційних комунікаціях <i>Ю. П. Щегельська.....</i>	94
Методи дослідження взаємодії бібліотек Національної академії наук України <i>О. Л. Сокур.....</i>	98
SOCIAL WORK.....	102
Навчально-методичне забезпечення формування компетентностей майбутніх соціальних працівників до роботи з обдарованими дітьми <i>О. Л. Протас.....</i>	102

ECONOMICS

The economy in Ukraine: the essence, causes, ways of solving

L. Vodianka¹, N. Stakhova², L. Sybyrka³

¹Department of Economics of Enterprise and Personnel Management, Chernivtsi National University named after Y. Fedkovych, Chernivtsi

²Department of Finance of the Secondary School of Economics "Bukovyna University", Chernivtsi

³Department of Economics of Enterprise and Personnel Management, Chernivtsi National University named after Y. Fedkovych, Chernivtsi

Corresponding author. E-mail: l.vodjanka@chnu.edu.ua, nataliastahova@ukr.net, sybyrushka@gmail.com

Paper received 28.05.19; Accepted for publication 10.06.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-01>

Abstract. The history of the shadow economy, its separate features begin with the emergence of the state. In the XX century, for countries experiencing a systemic crisis, the problems of the shadow economy became very important. Since the 70s, this topic has become popular in Western economists, and since the 1980s it has become popular in the Soviet Union. This interest was due to the growth of the shadow economy, its penetration into all spheres of economic and social relations in almost all countries of the world, as well as the fact that the spread of the shadow economy today constitutes a threat to national security. However, the quantitative and qualitative parameters of the shadow economy vary greatly depending on the specific economic, social, historical and cultural peculiarities of one or another country. The problem of the existence of the shadow economy in Ukraine is of particular relevance today in connection with the election of a European vector of development by the Ukrainian society. Achieving the goal of Ukraine's accession to the European Union is only possible if the shadow economy is reduced, and its level in the developed countries is much lower than in our country, due to the greater trust of the citizens of such countries in state institutions. A significant turnover of shadow capital destroys the system of economic relations in the country, the withdrawal of these capital from the "shadow" and is the main way to improve the domestic economy. In this article the essence of the concept of the shadow economy, its influence on the development of the Ukrainian economy is disclosed. The main reasons that hinder the process of the Ukrainian economy's exit from the shadow are explored, as well as a number of measures that will promote de-shadowing.

Key words: *the shadow economy, the level of the shadow economy, the causes of the shadow economy, the effects of the shadow economy, shadowing of the economy.*

Formulation of the problem. The shadow economy is an important macroeconomic indicator of any state. To date, there is no country that would completely lose sight of the shadow sector. The presence and expansion of shadowing of the economy impedes socio-economic reforms of the state and distorts indicators of economic development, in particular GDP. Therefore, the coexistence of shadow economic activity with the legal one leads to a significant reduction in the share of tax revenues in the total amount of all budget revenues, which in turn leads to a reduction of public expenditures that should be directed towards the development of various spheres of human activity. It should be noted that the shadow sector not only paralyzes and distorts the state's economy, but also disturbs the balance in society.

Therefore, the relevance of studying the causes of the unshadowing of the economy is unquestionable. Only a detailed analysis of the reasons for the existence of the shadow economy will justify the main ways of solving this problem and prevent a negative impact on the development of the Ukrainian economy.

An analysis of the latest sources of research and publications. The hidden side of the economy has always attracted a large number of scholars. And it is not surprising, since the volumes of informal activity of enterprises grow year by year as quickly as their "gray" profits.

Among the works of domestic economists devoted to the problems of the shadow economy, the most significant are the study of P. Pernikoz, who studied the causes of significant amounts of the shadow economy and the ways of their elimination [1], O. Pilipchenko, who showed measurement methods and factors of negative impact on economic security [2], G. Yurchik, who showed the main di-

rections of state policy in the field of shadowing of the national economy [3] and others. Among foreign scientists who are studying this problem, it should be noted scientist F. Schneider, who described the main causes of the destruction of the shadow economy [4].

Having read the publications of the above and other scientists, one can conclude that each author sees in his own way the solution of this problem, based on his own views, resulting in disputes and differences that require further research.

Setting objectives. The purpose of this article is to study the main causes of the formation of the so-called "shadow gap" in the economy and ways to overcome it. And also to analyze tendencies and peculiarities of the development of the shadow economy, to estimate its scale to date in comparison with other years.

The main research material. The impact of the shadow economy today is hard to miss, because it is closely interlinked with the legal sector of the economy. Unfortunately, today we have a rather sad picture, which shows that every year its influence grows at a rapid pace, which impedes the effective development of the legal sector of the economy. Therefore, we need to understand that this situation affects each of us as long as the main preconditions for its emergence are not explored, the positive and negative sides of it will not be clearly described, and the main ways of overcoming and prospects for the development of the state's economy, this unresolved, for the first look, the problem will always work as a brake system in our mechanism.

There are many reasons for the emergence and spread of the shadow economy.

It is necessary to focus on the main ones, which can be formed into several groups according to the fields of manifestation:

- economic (high tax burden, inefficient economic management system, economic instability, excessive regulation of economic activity, etc.);
- legal (imperfection and constant changes of the legal basis, differentiation of the population in compliance with the rules of law, etc.);
- political (political instability, “weathervane power”, etc.);
- social (bundle of society, drop in the level and quality of education, decrease in incomes, etc.) [5, p.28].

Let's consider each group in details.

Economic causes are one of the most important factors that influence and at the same time form the shadow sector of the state. Among them I would like to highlight a high level of tax burden. And not surprisingly, according to World Bank estimates, the tax system in Ukraine is the most complicated in the world. By simplicity of the procedure of payment of taxes, our state occupies 181st place among 183 countries studied by experts of the World Bank, and by the number of taxes and fees, Ukraine occupies the 181st place among 183 countries. It means that entrepreneurs need to spend 657 hours a year to pay all taxes. (Table 1).

Table 1. The complexity of paying taxes in different countries around the world

Country	Number of taxes and fees (general and local)	Time spent on their payment (hours per year)
Hong Kong	3	80
Norway	4	87
Georgia	5	100
China	7	398
Denmark	9	135
Kazakhstan	9	271
Russia	11	320
USA	11	187
Italy	15	285
Ukraine	73	657

Source: World Bank (World Bank Group) [6]

According to the audit company PwS 2015, Ukraine ranks 23rd place in the rating system dedicated to taxation. It is known that the total tax burden is 53% [14]. With the help of the obtained indicators and the Laffer Curve, we can conclude that at a tax rate of 40-50%, the business begins to go into the shadow through a decrease in motivation.

Today, the Ukrainian tax system is in a loop, the essence of which is as follows: the reduction of payments to the budget provokes a rise in tax burden, which causes a gradual increase in tax crimes.

For many years, our state has headed the ranking of European countries with the lowest wages. On average, Ukrainians received a payout of 190 euros in 2017, while in Switzerland - 4,421 euros [7]. Therefore, most Ukrainians do not want to work because they are well aware that they will not even be able to pay for utilities for the money they receive.

The entrepreneurs of “gray profits” are looking for workers who would have agreed to work for “salary in an envelope”. They set their price list, which is bigger than state promises. For an employer, such employees are beneficial because they do not need to pay taxes, report, be li-

able and pay compensation in case of unforeseen situations. As a result, for two thirds of the able-bodied population, revenues from the informal and unregistered economy have become a source of survival, offsetting the losses that it would have suffered in the formal economy.

Thus, due to revenues from shadow activity in total incomes of the population, a large share is occupied not by primary incomes, but by incomes derived from them and created in the sphere of distribution and redistribution. Such revenues are distinguished by the fact that they are separated at the local rather than at the social level, do not participate in the creation of the budget, the production of public goods, etc. This situation with distribution and redistribution leads to significant distortion of macroeconomic indicators (GDP, etc.), the creation of imbalances and the accumulation of contradictions. All this essentially affects the nature of social reproduction.

Economic reasons also include an inefficient system of managing the economy. After the collapse of the USSR, the economy of Ukraine experienced a number of significant transformations that were conducted without proper economic justification and with criminal negligence. During the period of structural reforms, some officials, instead of building a new market economy, were engaged in the sale of natural resources, the construction of financial pyramids, the capture of a large proportion of land and production resources, covered by the name of the state. But negligence on the part of the state leads to chaos in society, weakens economic and political activity, and thus enables the development of the shadow economy. Our government needs to change this situation, take an example from neighboring states, and choose “right leaders” for the people.

Another important reason for the formation of the shadow economy is imperfection and constant changes in the legal framework. Unfortunately, most entrepreneurs who would like to open their own business can't do this because of the complexity of the legislation. But even fewer people can stay in the real sector of the economy. Therefore, it is not surprising that small and medium business in our country occupies only 7%. This indicates insolvency and insufficiency of steps taken by the state in order to strengthen the country's financial and economic system, improve macroeconomic indicators and ensure the proper development of society in comparison with other countries of the world.

To date, most of the leading countries in the world have made every effort and have made changes to the legislation in order to arrange and open their own business was easy and simple. For example, in Singapore you can obtain a license in two weeks or two months - depending on the type of business activity. And in Ukraine it takes twice as much time. Therefore, public administration bodies need to work in the legal sphere in order to correct their own mistakes and make appropriate decisions.

In addition to the economic and political factors that influence the prosperity of the shadow economy, social ones should also be noted. Today, it is not surprising to anyone that social differentiation is present in Ukraine, as in other European countries. A distinctive feature of stratification is the difference in incomes. As a result, in the shadow economy, representatives of the poor are used as a workforce (their share is 60% of the total). It should be noted that in

recent years, there have been positive changes in the country, if in 2017, 60% of the population lived below the poverty line, then by 2018 their share decreased by 20%. According to the calculations of the Ministry of Economic Development, the level of the shadow economy for 2017 was 31% of the official GDP, which is 4% less than in 2016.

Every year the level and quality of education falls and shows us disappointing forecasts. The educational level of the population is the main source of nutrition for the informal sector. Because the low-educated population forms the

bulk of the employed in the shadow economy. In addition, one should pay attention to the fact that the “main engine” that launches the “gray system” is highly skilled specialists. This situation arises as a result of the fact that the population with a high educational level becomes simply unclaimed on the official labor market. Therefore, many professionals are forced to direct their educational potential into the shadow sector, where the demand for them always exceeds the supply.

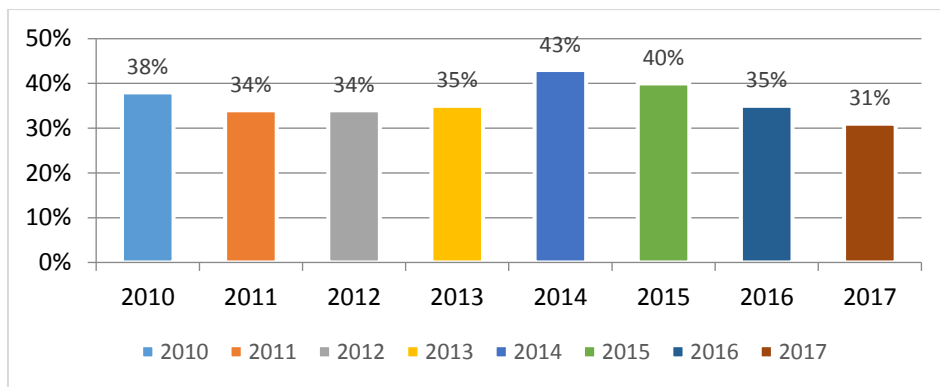

Fig. 1. The level of the shadow economy from official GDP, % for 2010-2017
Source: Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine [8].

Political reasons that affect the growth of a hidden economy in the country are inseparable from economic reasons. After all, economics and politics are interrelated parts of one mechanism. It should be noted that political instability in our state has been present for a long time. In recent years, many managers have changed, but there is no desired result. Each successive official sees in his own way the solution to one or another problem, and therefore there is no clear plan of action in which direction one needs to move and develop. As a result, nobody wants to work, everyone tries to enrich only his pocket and maximize his profit by taking advantage of his position.

Conclusion. After analyzing the main factors of the formation of the shadow economy, one can confidently state that its influence on the macroeconomic system poses a potential threat to the national security of the state [9, p.41].

Every year the government tries to find ways to overcome this problem, but it will not be able to implement the reform movement that would ensure the economic and political development of our state. Therefore, it is possible to rely on positive changes only if the reasons causing shadow activity and implementation of the interconnected set of measures to improve the system of taxation and corporate governance, improvement of the structure of settlements and other indirect measures to improve the situation in the country are eliminated.

From the above, it is expedient to draw the following conclusions:

1) The main urgent reform of the current government should be the adoption of a law to reduce the rate of personal income tax (PIT) from 18% to 10% and the single social contribution (ECV) from 22% to 15%, which will immediately increase the wages of people for several hundreds of hryvnia even at a minimum wage.

2) The replacement of the income tax with the tax on the

withdrawn capital will allow for extensive modernization of production and the return of offshore. Reducing tax pressure will stimulate production efficiency, bring the economy out of the shadows and revive demand.

3) If VAT is reduced by 6%, it will make Ukrainian goods cheaper and more affordable than imported goods. Domestic products will become more competitive, this will increase production, compensating for temporary losses from lowering tax rates.

4) Establishing appropriate authorities that would investigate the shadow sector, its impact on the macroeconomic level and trends over a certain period of time.

5) Creation of a favorable investment climate for foreign investors in order to attract and expand financial resources.

6) Adoption of a package of legislative acts, which should ensure the civilized functioning of the banking system of the country, limit the possibility of its use in order to avoid tax payments [10, p.53; 11,12,13].

7) Creating decent working conditions for highly skilled workers and providing appropriate wages to ensure a decent standard of living.

8) Focusing on law-enforcement structures on the elimination of organized crime and criminal cases, as well as on the protection of property, economic rights and life of citizens from criminality.

9) Involvement of international organizations specializing in counteraction to illegal economic activity.

10) Introducing in the legislation administrative fines and criminal liability to entrepreneurs who try to evade taxes or engage in illegal activities.

Realization of these measures will allow to significantly reduce the share of the shadow sector in the economy of our state. Only well-defined strategic goals and the right tactics chosen by management will be able to provide us with a long-awaited success.

REFERENCES

1. Purnikoza PV Prychyny znachnyh obsiagiv tiniovoi ekonomiky v Ukraini ta shliakhy ih usunennia: fiskalni aspekty [Reasons for significant volumes of the shadow economy in Ukraine and ways to eliminate them: fiscal aspects] [Electronic resource] - Access to resource: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4918>
2. Orlyk OV Analiz faktoriv vplyvu na ekonomichnu bezpeku pidpryemnytstva ta matody zahystu vid zagroz I neutralizatsii ih naslidkiv [Analysis of factors affecting the economic security of enterprises and methods for protecting against threats and neutralizing their consequences] [Electronic resource] - Access to resource: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2996/1/Аналіз%20факторів%20впливу%20на%20економічну%20безпеку%20підприємств%20та%20методи%20захисту%20від%20загроз%20і%20нейтралізації%20їх%20наслідків.pdf>
3. Belous GV, Yurchik IB Detinizatsiia tiniovoi ekonomiky [Deconstruction of the national economy] [Electronic resource] - Access to resource: <http://intkonf.org/bilous-gv-yurchik-ib-detinizatsiya-natsionalnoyi-ekonomiki/>
4. Shnayder F Tiniova ekonomika: prychny rostu I naslidky [Shadow economics: the essence, causes, ways of solving]/ F. Shnayder, D. Enste // 2001. - Argumenty fakty. [Shadow economy: the size, causes and consequences of growth] - №17. - R. 6.
5. Pylypchenko OO (2016) Tiniova ekonomika v Ukraini: prychny, metody vymiriuvannia ta factory negatyvnoi dii na ekonomichnu bezpeku [Shadow economy in Ukraine: causes, measurement methods and factors of negative impact on economic security] - p.28-29.
6. Svitovyi bank [World Bank] [Electronic Resource] - Access to resource: <https://www.worldbank.org>.
7. Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine] [Electronic resource] - Access to resource: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Ministerstvo ekonomichnogo rozvytku I torgivli Ukrainy [Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine] [Electronic resource] - Access to resource: <http://www.me.gov.ua>.
9. Bambindra DI, Cherep OG, Ovcharenko AV (2014) Tiniova ekonomika iak problema integratsiinoi vzaemodii gospodariuichykh subektiv [Shadow economy as a problem of integration interaction of economic entities] - P. 39-42.
10. Baranov SO (2015). Tiniova ekonomika: sutnist, prychny, sotsialno-ekonomichni naslidky ta shliakhy podolannia v Ukraini [Shadow economy: the essence, causes, socio-economic consequences and ways of overcoming in Ukraine]- P. 47-54.
11. Schneider, Friedrich, Buehn, Andreas and Montenegro, Claudio E. (2010). New Estimates for the Shadow Economies all over the World ', International Economic Journal, 24: 4, 443-461.
12. Ukraina posidae trete mistse v reityngu krain iz naibilshym obsiagom tiniovoi ekonomiky - doslidzhennia [Ukraine ranks third in the ranking of countries with the largest amount of shadow economy - research] [Electronic resource] - Access to research: <http://gordonua.com/ukr/news/politics/-ukrajina-zajmaje-tretje-mistse-vrejtingu-krajn-z-najbilshim-obsjagom-tinovoji-ekonomiki-doslidzhennya-195533.html>
13. Tenevaia ekonomika I ekonomicheskaia prestupnost. Masshtaby tenevoi ekonomiki [Shadow economy and economic crime. The scale of the shadow economy] [Electronic resource]. - Access to research: http://polbu.ru/shadow_economy/ch02_all.html
14. <https://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes-2016/paying-taxes-2015.pdf>

HISTORY

Religious Dimension of National Identity: Historiography of Church-State Processes in Interwar Poland

N. M. Korol

Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Culture, Lviv, Ukraine
Corresponding author. E-mail solomadey@gmail.com

Paper received 01.04.19; Accepted for publication 15.04.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-02>

Abstract. The article analyzes the peculiarities of the study of the religious dimension of the functioning of the national state - Second Commonwealth. The specifics of the coverage of church-religious processes as a part of the problems of national minorities of interwar Poland are considered. The interdependence between national doctrine and Catholicism as its element is established and the correspondence with the vector of Catholic studies of the concept of the national Polish state is established. The differences in the discourse on the study of the functioning of Ukrainian denominations in Poland - Orthodox and Greek Catholicism are outlined. The specifics of the study of confessions of non-titular nations and the state policy regarding national-religious minorities as a source of contemporary national bias are highlighted.

Keywords: *multiconfessional, national state, Catholicism, national minorities, religious identity.*

Introduction. Events of last year showed a relapse of nationalism in the current geopolitical situation. The impression is that we are seeing the completion of the "end of history" promised by Fukuyama. The obvious latent existence of nationalism as a doctrine and its inverse revival is beyond doubt. Understanding the phenomenon and virulence of nationalism leads to the emergence of numerous scientific studies and intelligence that analyze nationalism as a determinant of the formation of national states. For example, E. Gellner proposes to distinguish the temporal (respectively, territorial) belt of this process - and the territories of Central and Eastern Europe fall into the so-called third belt. In the conceptual dichotomy "culture-state," this space is interesting because there is a transition from a single boundary state - an ideally pure, non-political system - to the opposite - an ideally pure national political system. Undoubtedly, such a transition was accompanied by global conflicts and upheavals. "Simultaneous creation of a national state and a national culture in a world in which there was a shortage of both components, in a world that consisted of a huge, extremely complex language and cultural diversity that was superimposed on geographical and cultural diversity - it was a recipe for disaster" [2, p. 247].

Gellner singles out two main scenarios for the construction of national states. The first is due to the presence of the idea of a historical nation - a group that had previously had its state education but lost it. Nationalistic demands are associated with the rebirth of a political unit that has disappeared as a result of dynastic or religious conflicts. The second scenario assumed the creation of a political unit, which is associated exclusively with the cultural originality of the territory. The formation of national states of Central and Eastern Europe occurs in the period after the end of the First World War - from the wreckage of empires, which were divided between the continent. One of these states - the newly formed II Commonwealth - has become a representative of both scenarios of the formation of national states and at the same time a struggle between the nations that succeeded and the national minorities that were defeated in their state-building competitions.

The issue that has not attracted the attention of researchers

is the role of the religious factor in the formation and existence of national states of Central and Eastern Europe. The actualization of the religious issue, both in modern Ukraine and in neighboring Poland, prompts a more thorough analysis of the phenomenon of the church as an element of the national doctrine. Obviously, the connection between religious and political factors was somewhat underestimated - which is worth only the resonant fact of the proclamation of Jesus Christ king of Poland in November 2016. Obviously, the origins of such a large-scale desecularization socio-political space must be sought in the past, namely in the phenomenon of poly-confessional II Rzeczpospolita.

The constitution of Poland in the format of the national state was accompanied by a certain paradox. Definitely, the national state envisages monoethnicity, whereas in the newly formed Second Polish Commonwealth Poles made up 69.2% of the total population, Ukrainians -14.25%, Jews - 7.15%, Belarusians and Germans respectively 5.13% and 3.58% [19, p.295]. The presence of national minorities a priori meant polycondensate of Poland. The authors of "The History of the Church in Poland," referring to A.Suykovsky, submit the following picture of the distribution of the faithful: the Roman Catholic Church was owned by 63.68%, Greek Catholics, Orthodox Christians and representatives of the Jewish faith were about the same number of believers - 11%, 11, 52% and 10.49%. Representatives of Protestantism - 3.21%, despite a large number of denominations [19, p.295]. The specificity of state-church relations existed in two dimensions: nominally, the Polish governments did not declare too much interest in the support of religion. Instead, a policy of assimilation of national minorities was really a situational alliance with the Roman Catholic Church as a bulwark of "Polishness".

The specificity of Polish nationalism determined the historical context of its formation in the nineteenth century. N. Davis notes that this era for Poles has become a day of defeat, isolation, and humiliation. As a result, the absence of a national state leads to the search for new concepts for the formation of national consciousness. They were the "church, language, history and race" [3, p. 467]. Although the Catholic Church never had a monopoly in the religious affairs of the ancient Commonwealth, in the times of division its influ-

ence gradually increased. While it is inappropriate to carry out a generalization of the marking of the "Poles-Catholics" and "non-Catholics identical non-Pole", it is not worth the denial that Catholicism became one of the elements of the national consciousness of the Polish nation.

Another aspect of the religious life of inter-war Poland is the interdependence of identities - religious, national, and linguistic. A typical phenomenon - a Catholic-Pole, a Greek-Catholic-Ukrainian, a German-Protestant-was accompanied by a large number of excellent cases.

Overview of related publications. The analysis of recent studies and publications shows the lack of attempts to comprehensively comprehend the religious situation in interwar Poland. Restoration of nationalist doctrine by the modern political elite caused resistance in the academic environment of modern Poland and led to the emergence of a sufficient number of studies devoted to the previous format of statehood. However, the key issue that focuses on research is national issues, problems of national minorities. The most impartial and systematic research in this area can be called *Skrypt - mniejszości narodowe* [12] professor of the University of Toruń A. Adamczyk. However, the church-religious aspect of this problem is mentioned in passing, in laconic-descriptive format.

By shifting the emphasis from the national to the religious dimension of the existence of a society in interwar Poland, it is worth recalling the only monograph devoted to religion - in the context of historical and legal - Krasowski K. *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historyczno-prawne* [23]. Unfortunately, this is the only attempt of a comprehensive analysis of confessions in Poland by the interwar twenty-year-old Polish scholars. As for Ukrainian researchers, the focus of research focuses on the problems of the Polish-Ukrainian relations, from generalizing publications one can only mention "Problems of Ethnic Confessionality in the Second Polish Commonwealth (1918-1939)" [10] Stokolos N.G., however, the scope of this article does not reveal the whole range of problems of the existence of denominations.

Another area of research can be considered as an alternative option - focusing on individual confessions, determined by the nationality of researchers. Actually, these statements will be analyzed in this study. Thus, we can assert the absence of a comprehensive study of the religious situation in interwar Poland. Perhaps such a lack of attempts to analyze the mistakes of the past - and to draw the appropriate conclusions for the present - is one of the reasons for the current situation in the Polish-Ukrainian relations.

Purpose. The task of the statement involves a comprehensive historiographical analysis of the corpus of scientific literature, which, in one way or another, highlights the religious life of interwar Poland as a dilemma of confessionality in a state that has tried to form a mono-national space by means of assimilation, including religious ones.

Materials and methodology. The presentation of the main research material can be structured into two directions. First of all, this is a study of the problem of the national question in the Second Polish Commonwealth, because the religious dimension of this problem is inseparable from its aspect. Separately, it is worth analyzing the discourse of confessional studies, thus combining the field of scientific research into the religious life of interwar Poland.

Results and its discussion. Sufficiently observational, but systematic analysis of the conglomeration of denomina-

tions, represented in the social and religious space of inter-war Poland, can be tracked in studios devoted to the national question. Mostly it is the works of Polish authors. Most of them fail on one and the same flaw - an analysis of the situation from the positions of the titular nation. The authors of the works published in the previous "historiographical era" - the domination of the so-called liberal direction in Polish historical science - are trying to take an impartial and impartial position - for example, A. Hoinovsky (Chojnowski A. *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939*) [18] or G. Halupchak (Chałupczak H. *Browarek T. Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*) [17]. Instead, modern Polish historical science functions in line with the policies of the government and the dominant party - and therefore interprets the past of its own state in the categories of glorification and uncriticality. There are no solid scientific researches, and courses that are read to students - for example, "Professor A. Adamchik's History of National and Ethnic Minorities in Poland" - cover the situation with national minorities as "the protection of minorities" [12]. The opinion of the representatives of these smaller about the specifics of "protection" is not taken into account in principle.

In general, the whole discourse of historical-religious studies on interwar Poland is focused on the illumination of the functioning of one denomination. The historiography of the Catholic Church is represented by the most monumental research. Multidimensional publications - *History of the Church in Poland* (Kumor, B., Obertyński, Z., red., 1979. *Historia kościoła w Polsce*) [19], somewhat pathetic (as for scientific publications) titles - "Church in the restored Polish state" (Wyczawski, HE, 1980. *Kościół w odrodzonym państwie polskim*) [29], "The integration role of the church on the threshold of the restored Polish statehood" (Odziemkowski, JO, 1988. *Integracyjna rola kościoła u progu odradzającej si polskiej państwowości*) [26]. Presenters and researches are concentrated on the coverage of the history of the Catholic Church in separate time periods (Zelinski, Z., Wilk, S., red., 1980. *Kościół w II Rzeczypospolitej* Lublin, Wydawnictwo KUL) [22].

The phenomenon of imposing religious differences on national identity is Ukrainians in interwar Poland. Presented by Orthodox and Greek-Catholic confessions as a post-imperial heritage. Volyn, which was part of the Russian Empire, in the vast majority of the Orthodox. Galicia, as the former part of the Austro-Hungarian Empire, is the habitat for the spread of the Greek Catholic Church. Each region (each of the denominations) has its own associated problems of existence.

The orthodoxy of Poland was inherited from the Russian Orthodox Church. For Poles, it was a testimony to imperial expansion. Accordingly, this denomination turned into an object of continuous state and church experiments. The proclamation of the autocephaly of the Polish Orthodox Church, the neo-con, the Sokal border, and the revision - and this is not the whole list of transformations through which the Orthodox faith (represented by most Ukrainians, but also Byelorussians) in interwar Poland. Such a colorful religious-political plot has led to numerous attempts to scientifically analyze it. Scientific research was conducted on both sides of the border. In Polish historiography, the most thorough researches belong to Papierzinska-Turek M.: *Papierzyńska-Turek, M., 1980. Problem autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce w latach 1918 - 1939* [26] *Papierzyńska-Turek, M., 1989. Między tradycją a rzec-*

zywistością. Państwo wobec prawosławia: 1918-1939 [25]. Separately, we should mention the works of Kirillovich V. "Z dziejów prawosławia w II Rzeczypospolitej. Niektóre problemy na polityki wyznaniowej państwa 1918 - 1939" [20] and Vyshomyrsky T. (Wyszomirski T. "Kośćół prawosławny w Polsce w latach 1918-1939") [30]. Ukrainian religious studies are also represented by fundamental intelligence in the context of studies of the religious life of interwar Poland - such as the work of Kuprance O. "The Orthodox Church in the interwar Poland" [5].

One should pay attention to the monograph Stokolos N.G. Confessional-ethnic transformations in Ukraine (XIX - first half of the twentieth century) [9]. Despite a much wider time frame, the author systemically and systematically analyzes ethno-confessional transformations of Orthodoxy in II Rzeczypospolita. It should be noted that the scholarly work of the researcher highlights the vicissitudes of the evolution of the Orthodox Church of Volhynia - Stokolos N. "The Situation of Orthodoxy in the Western Ukrainian lands under the rule of Poland (1918-1939)" [11] - and the peculiarities of the functioning of the Greek Catholic Church in the interwar period: Ethno-confessional and national problems of the Greek Catholic Church (1918-1939) [8].

The official restoration in 1989 of the structures of the Ukrainian Greek Catholic Church caused an avalanche of scientific research into this denomination. Scientists of different institutions, dissertations, are protected in various Specialist academic councils - both historical and religious studies, different periods of existence of the church as a time frame for research. Very often - the period between the two world wars. The Ukrainian Greek Catholic Church was also explored in the context of the spiritual life of Galicia (Vaskiv A.Yu., the Greek-Catholic Church in the spiritual life of the Ukrainians of Eastern Galicia (1919-1939) [1], and in the socio-political life: Kosheter U.P. the Greek Catholic Church in the social and political life of Galicia (1900-1939) [4] - a textbook was issued under this name, or ultimately in society as a whole. Pereverzii V. Ukrainian Greek Catholic Church in the Eastern Galician Society (20 -30 years of the twentieth century.) [6]. There are countless studies devoted to Metropolitan A. Sheptytsky's life and activity, again, the focus on a separate denomination mostly left the general context of religious life in Poland between 1918-1939 largely blurred - and accordingly not investigated.

A separate segment of the religious life of inter-war Poland was Protestant denominations. Of the estimated number of 800,000 faithful, 70% were representatives of German nationality. The key features of this Christian direction were: 1) significant geographic dispersion - in spite of dominant residence in the western voivodeships, a large proportion of the Protestants also lived in Warsaw and Lodz, 2) a large number of denominations - the Evangelical-Augsburg and Evangelical Lutheran Church, the Evangelical Reformist (Warsaw community and Wilenska), the Evangelical Uppsburg-Gelvectic Faith, the Church of the Evangelical Union in Poland, the Evangelical Church of the Uniante in Upper Schloss, 3) also as a special the flickering is the one-dimensional positioning of the national identity: from the active declaration of the German national consciousness (in the former Prussian territories) to non-conflict loyalty to the newly formed II Commonwealth in the territories belonging to the Russian and Austro-Hungarian Empires).

Such a conglomeration of denominations also provoked a

scientific interest in Catholic scholars - for example, an overview of Marian (Foki) "Kościół protestantskie w Polsce w latach 1918-1972" [24], and representatives of the modern academic community of the West Poles universities. The most famous name in the field of the research of Polish Protestantism of the interwar era - Elzbieta Alabrudzinskaya, the author of many scientific works published in Polish and German - the latter testifies the interest of the western neighbors in the scientific reconstruction of the life of the German-Protestant community of Poland between two world wars. The key monograph of this Polish scholar - "Protestantyzm w Polsce w latach 1918-1939", Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004 [13], and the same edition in German - "Der Protestantismus in Polen in den Jahren 1918-1939", Toruń : 2010 [14]. In addition, a number of publications focusing on the local dimensions of the development of Protestantism in the 2nd Rzeczypospolitej [15], Der Protestantismus in den Ostgebieten Polens in den Jahren 1921-1939, Toruń: Wydaw. Uniwersytet Mikalojus Kopernika, 2000 [16].

A separate segment of the ethnic-confessional palette of inter-war Poland is the representatives of the Jewish national minority. The Jewish factor is noted by a number of species-specific features. First of all, Jewish religion - Judaism - is ethnonational, not global. Thus, in this case, the national identity with the religious one is identified. The second feature is the very socio-political specificity of the existence of Jews in the Second Polish Commonwealth. Numerous presence, conditioned by the post-imperial situation - forced settlements within the "line of residence", became the reason that Poland at that time was third in the world in the list of countries settling the Jewish diaspora. Unfortunately, the 6 million Jewish population, a significant social presence, did not help to avoid the negative political tendencies of that time. The policy of anti-Semitism was declared at the highest political level - proclaiming even the "parents of the nation", such as R. Dmovsky: "... the very fact of their existence among us and their active participation in our lives is superfluous for our society - and necessitating them to get rid of them" 30, c. 304]. Despite the presence in the ethno-religious dimension of the Jewish population of different positions (and, accordingly, groups) regarding religious identity, scientific research does not distinguish between the national and religious dimension of Jewry. In the end, it was caused by the then socio-political situation in the state - the Pilsudski decree of 1919, the Jewish communes (territorial units) was proclaimed at the same time also by religious communities [12]. Speaking about the historiography of the religious issues of the existence of a national Jewish minority in Poland during the interwar period, we are seeing the inclusion of this issue in a much broader context. Starting from a geopolitical scale - in the work of one of the most authoritative contemporary historians T. Snyder "Black Earth" [7] - and ending with attempts to fit into the synchronous dimension of the existence of the Jewish and Central-Eastern Europe of the interwar period in the work of E. Mendelssohn Mendelssohn E. Żydzi Europy Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym [25] or in the historical development of Poland and its Jewish determinant (Wysocki, S. Żydzi w dziejach Polski) [31].

Conclusion. This study suggests the proportionality of the issues of the functioning of the political and religious dimension of the life of interwar Poland. At that time, the Polish elites failed to cope with the challenge of multi-confessional

(ultimately, and multinational) state, which emerged as a national one. The entire spectrum of scientific analysis of the national-religious life of the Second Polish Commonwealth splits into narrowly confessional directions and is not constructed into logical conclusions and prospects of perfection.

The lack of comprehension of the defeats of the past pre-determines the conflict of the present-from the glorification of xenophobia in modern Polish society and in the Polish-Ukrainian relations.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васків А.Ю. Греко-католицька церква в духовному житті українців Східної Галичини (1919-1939): дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11 / Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Григорія Сковороди АН України. Київ. 1997. 212с.
2. Гелнер Е. Націоналізм / Нації та націоналізм. Націоналізм / пер. з англ. Г. Касьянов. Київ: Таксон, 2003. 300 с.
3. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / пер. з англ. П. Тарашук. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 1080 с.
4. Кошетар У.П. Українська греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини (1900-1939р.р.) : навч. посіб. Київ: МАУП, 2005. 127с.
5. Купранець О. Православна церква у міжвоєнній Польщі. Рим: PP. Basiliani, 1974. 235с.
6. Переверзій В. Українська греко-католицька церква у східно-галицькому суспільстві (20–30 рр. ХХ ст.) / Розбудова держави. 1998. № 11–12. С.26-34.
7. Снайдер Т. Чорна земля. Голокост як історія і застереження / пер. з англ. П. Білак, О. Камішишнікова, Т. Родіонова. Київ: Медуза, 2017. 400с.
8. Стоколос Н.Г. Етноконфесійні і національні проблеми Греко-католицької церкви (1918-1939 рр.) / Українське релігієзнавство. 2002. №23. С. 34-44.
9. Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина ХХ ст.). Рівне: РІС КСУ – ППФ «Ліста – М», 2003. 480 с.
10. Стоколос Н.Г. Проблеми етноконфесійності в ІІ Речі Посполитій (1918-1939) / Християнство і національна ідея: наук. збірник, 1999. С.108-115.
11. Стоколос Н.Г. Становище православ'я на західноукраїнських землях під владою Польщі (1918-1939) / Історія релігії в Україні, Т. 3: Православ'я в Україні / за ред. А.Колодного, В.Климова. Київ: Український Центр духовної культури, 1999. С. 372-383.
12. Adamczyk A. Skrypt – mniejszości narodowe. URL : <https://studylibpl.com/doc/1297883/skrypt-%E2%80%93mniejszo%C5%9Bci-narodowe-%E2%80%93dr-anita-adamczyk-definicje> [Дата звернення 10 лютого 2018]
13. Alabrudzinska E. Protestantyzm w Polsce w latach 1918–1939. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004. 390 s.
14. Alabrudzinska E.. Der Protestantismus in Polen in den Jahren 1918–1939. Toruń: Europejskie Centrum Edukacyjne, 2010. 384s.
15. Alabrudzinska E. Kościoły ewangeliczne na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej. Toruń: Wydaw. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1999. 290 s.
16. Alabrudzinska E. Der Protestantismus in den Ostgebieten Polens in den Jahren 1921–1939. Toruń: Wydaw. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2000. 237 s.
17. Chałupczak H., Browarek T. Mniejszości narodowe w Polsce 1918– 1995. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000. 356 s.
18. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939 // Polska myśl polityczna XIX i XX wieku, vol. 3. Wrocław: Polska Akademia Nauk, 1979. 262 s.
19. Historia kościoła w Polsce. T. 2, część 2: Od roku 1918 – 1945 / pod red. B.Kumora, Z.Obertyńskiego. Poznań -Warszawa, Wydawnictwo Pallotinum, 1979. 430 s.
20. Kiryłowycz W. Z dziejów prawosławia w II Rzeczypospolitej. Niektóre problemy na tle polityki wyznaniowej państwa 1918 – 1939 / Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.1986. Nr1-2. S.48-54.
21. Kiryłowicz W. Niektóre problemy prawosławia na tle polityki wyznaniowej państwa w okresie międzywojennym / Posłannictwo, 1979. Nr. 3-4. S. 89-97.
22. Kościół w II Rzeczypospolitej / pod red. Z. Zelinskiego, S. Wilka. Lublin, Wydawnictwo KUL, 1980. 252 s.
23. Krasowski K. Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historyczno-prawne. Warszawa : Państwowe Wydawn. Naukowe, 1988. 354 s.
24. Mariann (Foka), ks. Kościoły protestantskie w Polsce w latach 1918-1972 / Prawo kanoniczne. 1973.Nr.3-4. S.47-78.
25. Mendelsohn E. Żydzi Europy Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym. Warszawa : Wyd. naukowe PWN, 1992. 356s.
26. Odziemkowski J.O. Integracyjna rola kościoła u progu odradzającej się polskiej państwowości / Lad Moralny. 1988. Nr 4. S. 18 – 38.
27. Papierzyńska-Turek M. Problem autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce w latach 1918 – 1939 / Euhemer – Przegląd religioznawczy . 1980. Nr.1, cz.1. S. 56-64.
28. Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia: 1918-1939. Warszawa : Wyd. naukowe PWN, 1989. 476 s.
29. Wyczawski H.E. Kościół w odrodzonym państwie polskim // Kościół w II Rzeczypospolitej / pod red. Z. Zelinskiego, S. Wilka. Lublin, Wydawnictwo KUL, 1980.
30. Wyszomirski T. Kościół prawosławny w Polsce w latach 1918-1939 / Nowum. 1980. Nr 3. S.25-32.
31. Wysocki S.Żydzi w dziejach Polski. Warszawa:Wydawnictwo Ojczyzna, 1995. 231 s.

REFERENCES

1. Vaskiv A.Iu. Hreko-katolytska tserkva v dukhovnomu zhytti ukrainsiv Skhidnoi Halychyny (1919-1939): dys. ... kand. ist. nauk: 09.00.11 / Viddilennia relihiieznavstva Instytutu filosofii imeni Hryhoriia Skovorody AN Ukrainy. Kyiv. 1997. 212s.
2. Gelner E. Natsionalizm / Natsii ta natsionalizm. Natsionalizm / per. z anh. H. Kasianov. Kyiv: Takson, 2003.300 s.
3. Deivis N. Bozhe ihryshche: istoriia Polshchi/per. z anh. P. Tarashchuk. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy», 2008. 1080 s.
4. Koshetar U.P. Ukrainka hreko-katolytska tserkva v suspilnopolitychnomu zhytti Halychyny (1900-1939r.r.) : navch. posib. Kyiv: MAUP, 2005. 127s.
5. Kupranets O. Pravoslavna tserkva u mizhvoienii Polshchi. Rym: PP. Basiliani, 1974. 235c.
6. Pereverzii V. Ukrainka hreko-katolytska tserkva u skhidnohalytskomu suspilstvi (20–30 rr. KhKh st.) / Rozbudova derzhavy. 1998. № 11–12. S.26-34.
7. Snaider T. Chorna zemlia. Holokost yak istoriia i zasterezhennia / per. z anh. P. Bilak, O. Kamyshnykova, T. Rodionova. Kyiv: Meduza, 2017. 400s.
8. Stokolos N.H. Etnokonfesiini i natsionalni problemy Hreko-katolytskoi tserkvy (1918-1939 rr.) / Ukrainke relihiieznavstvo. 2002. №23. S. 34-44.
9. Stokolos N.H. Konfesiino-etnichni transformatsii v Ukraini (KhKh – persha polovyna KhKh st.). Rivne: RIS KSU – PPF «Lista – M», 2003. 480 s.
10. Stokolos N.H. . Problemy etnokonfesiinosti v II Rechi Pospolytii (1918-1939) / Khrystyanstvo i natsionalna ideia: nauk. zbiryk, 1999. S.108-115.
11. Stokolos N.H. Stanovyshche pravoslav'ia na zakhidnoukrainskykh zemliakh pid vladoiu Polshchi (1918-1939) / Istoriiia relihii v Ukraini, T. 3: Pravoslavia v Ukraini / za red. A.Kolodnoho, V.Klymova. Kyiv: Ukrainskiy Tsentr dukhovnoi kultury, 1999. S. 372-383.

Просвітницька діяльність архієпископа Інокентія Борисова

Т. В. Кузьменко

Київська Православна Богословська Академія Православна Церква України

Paper received 08.03.16; Accepted for publication 22.03.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-03>

Анотація. Стаття присвячена видатному проповіднику 19 ст. архієпископу Інокентію Борисову. Коротко розглянуто його біографію, показано його духовно-просвітницьку та проповідницьку діяльність, висвітлено його внесок в розбудову і розвиток Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря, зображено його архіпастирську діяльність в різних єпархіях Київської митрополії.

Ключові слова: богослів'я, проповідник, єпископ, настоятель, академія.

Серед багатьох видатних імен, які подвизалися на ниві Христовій в 19 столітті, особливої уваги заслуговує постать архієпископа Інокентія Борисова. «Руський Златоуст», неперевершений проповідник, талановитий викладач, розробник нових богословських дисциплін, ректор Київської Духовної Академії, єпископ Чигиринський, вікарій Київської митрополії, настоятель Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря (1836-1841рр.), архієпископ Херсонський і Таврійський. Маючи звання присутнього у Святійшому Синоді, визначний церковний діяч мав великий вплив на устрій церковного життя і церковних справ Російської Імперії; до його думки прислухалося чимало видатних людей того часу. За свою просвітницьку діяльність архієпископ Інокентій був канонізований Православною Церквою 13 грудня 1997 р. Життя і діяльність святителя Інокентія зображено в працях Барсова М. І., свящ. Тимофія Буткевича, Л. Мацевича, М. Погодіна та інших авторів. Свящ. Тимофій Буткевич в своїй праці «Іннокентій Борисов бувший архієпископ Херсонський» описує дитинство і юність майбутнього святителя його перебування в Санкт-Петербурзі, Києві, Вологді. Зображує його діяльність в Харкові і Одесі. Погодін М. П., в своїй праці «Венок на могилу високопреосвященного Иннокентия архієпископа Таврическаго» використав листи, біографічні записи, промови архієреїв, священників, ченців, які подають нам широкі відомості про духовну і просвітницьку діяльність святителя. Професор Барсов М. І., в своїй праці «Материали для биографии Иннокентия Борисова, архієпископа Херсонского и Таврическаго» особливо увагу зосереджує на листуванні владики Інокентія з митр. Філаретом Дроздовим. Митрополит Димитрій Рудюк, прот. Віталій Клос коротко описують діяльність архієпископа Інокентія під час його настоятельства в Михайлівському Золотоверхому монастирі. Метою цієї статті є використовуючи напрацювання попередніх авторів створити цілісну картину життя і служіння архієпископа Інокентія, висвітлити його внесок в розбудову Михайлівського Золотоверхого монастиря, охарактеризувати його архіпастирську діяльність в різних єпархіях.

Майбутній архієпископ, Борисов Іван Олексійович, народився 15 грудня 1800 року в м. Єльці Орловської губернії в родині священника Успенської церкви Олексія Борисова.

Батьки владики Інокентія були простими людьми. Батько Олексій Борисов отримав домашню освіту. Із нижніх ступенів кліра він дослужався до священника і

в своїх проповідях старався донести до парафіян слова отців і учителів Церкви. Мати преосвященного Інокентія Акилина була жінкою неграмотною, але розумною і набожною. Хрест і молитва були головною основою всього її життя, всіх її думок, дій і вчинків. У неї була своя домашня аптека, яка складалася із різних трав і квітів, ладану, благословенних хлібів, елеїв від чудотворних ікон, Богородичних просфор і подібних цьому речей. Ними вона лікувала себе і своїх дітей. В батьківській домівці Іван вивчив слов'янську азбуку, Часослов, Псалтир і навчився письму.

В 1810 році Іван Борисов вступив у Воронежське духовне училище, де навчався два роки, потім продовжив навчання, в Орловській духовній семінарії, яку закінчив у 1819 році [10, с. 89]. Серед своїх ровесників він відрізнявся незвичайними здібностями. Як кращого випускника його направили для отримання вищої освіти в Київську Духовну Академію. Тут з новою силою проявилися його таланти. Крім слухання лекцій, Іван займався самоосвітою і іноді викладав перед своїми товаришами вчення того чи іншого філософа з такою ясністю і простотою, що перевершувало лекції професорські. Всі науки йому давалися легко. Він одногосно був визнаний першим студентом академії [10, с. 91]. Іван Борисов багато займався складанням проповідей, і вже в цей час проявилось його високе самобутнє дарування, як прекрасного церковного проповідника, яке прославить його потім по всій Росії і навіть за її межами.

В 1823 році Іван Олексійович Борисов закінчив академію із ступенем магістра. Одразу ж після випуску, 28 серпня 1823 року, він був призначений інспектором і професором церковної історії і грецької мови Санкт-Петербурзької Духовної Семінарії а через три місяці - ще і ректором Санкт-Петербурзького Олександро-Невського училища.

10 грудня 1823 року був пострижений в чернецтво з ім'ям Інокентій і в цей же день рукоположений в ієродиякона, а потім, 29 грудня того ж року - в ієромонаха. 16 грудня 1824 року був переведений бакалавром богослів'я в Санкт-Петербурзьку Духовну Академію, а 2 вересня 1825 року був призначений інспектором цієї академії. За зразкове викладання богословських наук 6 січня 1826 року ієромонах Інокентій отримав звання екстра-ординарного професора богослів'я. 16 березня 1826 року він був возведений в сан архімандрита [6, с. 144].

Отець Інокентій швидко став кращим професором академії. Він викладав порівняльне, а потім основне богослів'я, де в повній мірі розкрилися кращі сторони його таланту і освіти. Він був всестороннє розвинутою людиною, цікавився не тільки духовними, але і світськими науками, часто своїми міркуваннями про різні речі вражав навіть спеціалістів. За весь період служби в С.-Петербурзькій Академії архімандрит Інокентій залишив про себе незабутнє враження. Своїми натхненними промовами він пробуджував, зацікавлював, захоплював слухачів. Крім викладацької діяльності архімандрит Інокентій успішно виконував багато інших доручень Комісії духовних училищ. 9 Травня 1827 року він був призначений членом цензурного комітету і з 10 травня, згідно з визначенням комісії духовних училищ, проводив ревізію Петербурзької семінарії, а надалі ревізував Смоленську і Могилівську семінарії – 1828 року, Архангельську – 1830 року, Київську – 1833 року, за що був декілька раз удостоєний нагород і різних заохочень [6, с. 14].

Активно займався молодий професор і науковою діяльністю. За різні твори переважно історико-богословського характеру 3 вересня 1829 року професору-архімандриту Інокентію був присвоєний вищий вчений ступінь – доктора богослів'я і вручено докторський наперсний хрест. Отець Інокентій увів новий метод викладання богослів'я – історичний і історико-порівняльний, широко користуючись посібниками західної богословської літератури, переважно протестантською, самобутньо працюючи за першоджерелами. Він виховав ціле покоління богословів і учених і приймав активну участь в перебудові духовно-учбових закладів, в складанні нових програм академічних і семінарських курсів. До новаторства Інокентія в богослів'ї багато духовенства ставилось вороже; було навіть порушено "секретне дізнання" про його спосіб мислення, яке закінчилося повним його виправданням.

У властивостях своєї, наповненої любов'ю, душі архімандрит Інокентій черпав здібність скріплювати в середовищі професорів добре спілкування і скрізь вносив мир і спокій. До студентів академії отець ректор завжди ставився ласкаво і благородно. Особливо добрим і уважним бував він з ними тоді, коли в них було якесь горе, наприклад, серйозна хвороба. Допомога в біді нещасному ставала тоді для ректора головною турботою. Він жертвував в такому разі не тільки своїми коштами, але іноді і своїми життєвими зручностями.

Майбутній святий прославився своїм проповідницьким талантом. Він був не тільки блискучим знавцем, але і геніальним художником вітчизняного слова. Пізніше його назвуть «Руським Златоустом». Проповідницький талант архімандрита Інокентія розвивався на вченні святителя Іоана Златоуста, а також Боссюе, Массильона і інших відомих особистостей Заходу тих часів. При цьому, як проповідник він відрізнявся тим, що вражав серця слухачів і зацікавлював їх ясністю і простотою слова, тонкими і дотепними порівняннями речей, вмінням відкривати в них нові і цікаві сторони, застосовувати якомога ближче свої повчання до різних випадків і обставин.

27 серпня 1830 року архімандрит Інокентій був переведений в Київську Духовну Академію на посаду ректора і професора богослів'я. Період його ректорства був періодом піднесення КДА. Він удосконалив навчальний процес, старанно підбирав викладачів, покращував матеріальні та побутові умови вихованців академії. В Києві він досягнув відміни викладання богослів'я на латинській мові. Він умів розпізнавати таланти і завжди старався розвивати їх. До всіх студентів він ставився ласкаво, ввічливо і благородно, до недоліків і порушень їх був поблажливим. В ньому мудро поєднувались строгість і благість. Будучи сам надзвичайно працюючою людиною, ректор навчав своїх вихованців дорожити часом і бути працелюбними. В 1836 році ревізував Воронежські духовно-навчальні заклади. Так, в вищому відділенні Павлівського духовного училища викликав для відповіді Івана Лебединського пізніше поставленого митрополитом Московським Леонтієм і доручив йому перекласти з церковно-слов'янської мови на латинську "Царю Небесний", а іншому учню дав для перекладу на грецьку мову богородичний догматик "Всемирную славу". Перший особливо сподобався архімандриту Інокентію .

3 жовтня 1836 року в Санкт-Петербурзі в Казанському соборі архімандрит Інокентій був хіротонісований в єпископа Чигиринського, вікарія Київської єпархії з управлінням Києво-Михайлівським монастирем, залишаючись в той же час ректором Київської Академії [2, с. 146]. В недільні і святкові дні студенти збиралися до академічної зали, і єпископ Інокентій пояснював їм в той день читання із Євангелія і з апостольських послань [3, с. 84, 85, 86].

Студенти любили свого владика всім серцем і душею, поважали, благоговіли. Одного разу, у неділю Пасхи, захотілося преосвященному владіці, звершити літургію на грецькій мові в академічному храмі з престолом на честь Живоносного джерела. Покликавши до себе чергового, за день до П'ятниці, владика віддав наказ, щоб, як співці так і служителі підготувалися відправляти літургію на такий-то день і в такому-то храмі на грецькій мові. Настав день відправлення літургії. На літургію був запрошений грецький архімандрит, який проживав у Києво - грецькому монастирі, були присутні представники Київської знаті. Літургію було звершено урочисто. В той час, коли студенти закінчували курс академічного навчання, публічні іспити були зразковими: студенти промовляли пробні лекції з кафедри. Преосвященний владика обирав такі предмети, які були б цікавими для слухачів [9, с. 87, 88].

В зв'язку з зайнятістю справами єпархіального управління преосвященний Інокентій змушений був скласти з себе посаду професора богослів'я і переселитися із Академії у Києво - Михайлівський монастир, який був у його управлінні [3, с. 124]. У цей час єпископ Інокентій на чолі групи професорів академії займався складанням "Догматичного збірника", який є справжнім пам'ятником Православної віри, характеризує її протягом всіх століть від утворення Православної Церкви, а також багатим духовним учбовим посібником для студентів. Також, в Києві єпископом

був заснований журнал, "Недільне читання"[4, с. 343 – 346]. Як високоосвічена людина для свого часу владика Інокентій приніс багато користі суспільству своєю участю у справі належної постановки науки у новому Київському університеті св. Володимира, який за його труди, обрав преосвященного владика своїм почесним членом. Університет був відкритий у Києві 15 червня 1834 р. Преосвящений Інокентій допомагав університету не лише порадами, але і рекомендаціями на посади викладачів нововідкритого навчального закладу досвідчених професорів, яких заради користі науки віднімав навіть від своєї академії. За порадою преосвященного владика до університету був запрошений протоієрей Іван Михайлович Скворцов на кафедру богослів'я, церковної історії та церковного права. На кафедрі філософського факультету єпископом Інокентієм був рекомендований Орест Маркович Новицький. Окрім Скворцова і Новицького в число професорів університету на деякий час, перейшли Авсенев і Гогоцький [3, с. 112, 113].

За настоятельства єпископа Інокентія зростає і розбудовувався Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир. Так, у 1837 році була розписана церква Іоана Богослова, збудовано північні (варваринські) келії, приміщення настоятельської кухні, вирівняно монастирську огорожу із західного боку [5, с. 161]. За достойне служіння та управління Київською Духовною Академією та за прекрасне використання дару повчального слова – 26 березня 1839 року преосвящений Інокентій був нагороджений орденом святої Анни 1 ступеня. Крім цього, він мав безліч нагород, премій, подяк, орденів. За відмінні старання і вчені заслуги в КДА, згідно указу святого Синоду від 27.01.1836 року йому надано ступінь архимандрита першокласного монастиря з правом першостояння перед усіма іншими архимандритами першокласних монастирів, які перебували у відомстві Київського навчального округу [10, с. 31 – 34].

1 березня 1841 року преосвящений Інокентій був призначений єпископом Вологодським, де він прослужив менше року. Але і за цей короткий час він встиг звернути увагу на справи місцевої консисторії, на покращення стану духовних училищ, на оновлення архієрейського будинку і соборного храму, встиг зайнятися оглядом і частково зібранням вологодських древностей, складанням своїх промов до вологодської пастви, за що отримав вдячність Святійшого Синода [7, с. 577 – 585].

31 грудня 1841 року був переведений в Харківську єпархію, якою розважливо керував протягом 7 років. Всі боялись його, всі говорили: «З цим Владикою не жартуй!» Але разом з цим всі його любили, глибоко поважали і пишались тим, що преосвящений Інокентій – Харківський єпископ. Владичі належить ідея започаткувати святкову хресну ходу в Харкові з причини перенесення в місто із Курязького монастиря чудотворної ікони Божої Матері. Він відновив монастирі: Тотемський, Охтирський, Святогорський. У Харківській єпархії разом з єпархіальними справами по вихованню пастви в душі благочестя, турботи про монастирі і духовні училища, він не залишав і літературно-наукову діяльність. Багато працював над самоосвітою, читав безліч книг. У харківський період

преосвященним були видані окремими книгами цілий ряд його бесід. Тоді ж він займався складанням і видавництвом акафістів: Страстям Господнім, Покрову Пресвятої Богородиці, Живоносному гробу та ін.

15 квітня 1845 року преосвящений Інокентій був возведений в сан архієпископа. 1 квітня 1847 року владика викликали в Санкт-Петербург для присутності в Святійшому Синоді. 24 лютого 1848 року був призначений архієпископом Херсонсько-Таврійської єпархії [9, с. 53 – 57]. Тут його різноплеменна православна паства постійно знаходилась під впливом татарів, євреїв і німецьких колоністів. Як і раніше, намагаючись виховувати в своїй пастві дух релігійного благочестя, високопреосвящений Інокентій започаткував в Одесі два нових святкових хресних ходи, зібрав в Одесі і розмістив в особливій часовні копії всіх чудотворних ікон Росії, відновив Георгіївський-Балаклавський монастир. Намагаючись зберегти розвалини древнього Херсона, преосвящений Інокентій випросив їх собі у намісника Кавказького і облаштував там, посеред пустині, поруч з колишнім соборним храмом, невелику церкву в ім'я святої княгині Ольги з невеликим приміщенням для іноків. Потім він поновив висічений руками святого Климента в Інкерманській скалі древній храм, освятив його в пам'ять двох священномучеників Климента і Мартина, які постраждали в Херсоні, куди вони послані були на каменоломні роботи, і влаштував в цій же скелі невеликий скит. Під час мандрівки по Криму, владика залишав свій супровід біля підніжжя гір, а сам підіймався на їх вершину для молитви на місці подвигів древніх подвижників. В новій своїй єпархії архієпископ Інокентій також заклав і поновив багато храмів, займався благоустроєм семінарії. Як і в інших місцях його святительства, жителі Одеси з благоговінням і особливою увагою слухали проповіді свого знаменитого архієпископа.

В Херсонській єпархії святителю Інокентію прийшлося також зіткнутися з рухом болгарів за звільнення своєї країни і за відновлення автокефалії своєї Церкви, скасованою в той час Церквою Константинопольською. Хоч багато росіян співчутливо ставились до болгарів, ні імператор, ні Святійший Синод не приймали ідею поновлення повної незалежності Болгарської Церкви. Святитель Інокентій став єдиним гласним захисником права болгарів на поновлення Патріархії серед руської ієрархії тих часів. В Одесі ним засновано «болгарське настоятельство», яке до звільнення Болгарії давало прихисток і освіту сотням болгарських юнаків. В зв'язку з цим належить відмітити, що завдяки близьким стосункам з оберпрокурорами Синода і з іншими архієреями, з якими він листувався, владика Інокентій мав великий вплив на перебіг церковних справ майже четверть століття.

Кримський період архієпископської діяльності високопреосвященного Інокентія проходить в обставинах тяжких випробувань для країни: в 1853 році почалася Кримська війна. В цей час проявилася ще одна чудова риса його характеру – істинного патріота. У період оборони Севастополя і Одеси він, ігноруючи небезпеку, приїжджав прямо на місце бою, надихаючи солдат своїми прекрасними проповідями, сам звершував богослужіння в похідних храмах. Велич духа

святителя Інокентія виявилась і в відвідуванні ним страждальців-воїнів в лазаретах, де лютував інфекційний тиф і де можна було бачити всю тяжку скорботу, всі страждання, породжені війною. Він обходив ряди військ, підбадьорюючи героїв. За старанне служіння Церкві і батьківщині архієпископ Інокентій був нагороджений державними нагородами. Не звертаючи уваги на важкі обставини, він не залишав і літературної діяльності. Крім видання двох томів промов, проповідей, він в цей час склав ще декілька акафістів: Пресвятій Трійці, Воскресінню Христовому, архангелу Михаїлу та ін.

Після закінчення війни архієпископ Інокентій поїхав з оглядом своєї єпархії, зупиняючись на місцях боїв, звершував богослужіння в зруйнованих містах, вітаючи жителів із закінченням бід, оглядав пошкоджені війною храми і знаходив кошти для їх відновлення. Подорожуючи він дуже захворів і змушений був повернути назад в Одесу. Хвороба його посилювалась з кожним днем. До самої кончини він був у повній свідомості. День кончини, 26 травня 1857 року, застав його в Херсоні. Було свято Святої Трійці, тобто той самий день, в який він служив свою

першу літургію в Кримській єпархії. В 1930 р. останки святителя Інокентія були перенесені на Слобідське кладовище біля Одеси, а в 1987 році — на братське кладовище Одеського Свято-Успенського чоловічого монастиря.

11 червня 1997 року святитель був причислений до лику святих. 18 липня 1997 року були відкриті його мощі, які перенесли в Успенський собор Одеси, а 13 грудня був звершений чин прославлення. У тому ж році в ім'я святителя Інокентія був освячений нижній храм в Одеському Преображенському соборі [2, с. 181], а 7 червня 2007 року в собор були перенесені мощі святителя [1, с. 138] Святитель Інокентій став відомим перш за все як проповідник. Його проповіді стали блискучим зразком церковного красномовства, вони розповсюджувались по всій Росії; частина їх була переведена на французьку, німецьку, польську, сербську, грецьку, армянську мови. Йому також належить початок ученого опису бібліотек і збирання рукописів із монастирів у навчальні центри – академії, а також почин реставрації і опису древностей Криму і Кавказу і всіх других місцевостей, де він був єпископом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барсов Н. И., проф. Иннокентий Борисов, архиепископ Херсонский, по новым материалам его биографии. – С. Петербург, 1884 – 213 с.
2. Барсов Н. И., Материалы для биографии Иннокентия архиепископа Херсонского и Таврического. – Вып.1. – СПб., 1884. – 313 с.
3. Буткевич Т. И., свящ. Иннокентий Борисов, бывший архиепископ Херсонский. – СПб., – 1887. – 213 с.
4. Выдержки из писем преосвященного Иннокентия Борисова // Киевские Епархиальные Ведомости. – К., 1876. – № 10 – с.343 – 346
5. Димитрій (Рудюк), митр., Клос В., прот. Києво - Михайлівський Золотоверхий монастир. – К., 2013. – 416 с.
6. Євстратій Голованський, ієром. Києво-Золотоверхо-Михайлівський монастир. – К., Тип. В. П. Давиденко, Михайл. ул.собств. дом, 1878. – 215 с. +11 с.:іл.
7. Иннокентий Борисов, архиеп. Херсонский и Таврический // КЕВ. – К., 1868. – № 15, с. 577 – 585
8. Матеевич Л. Высокопреосвященный Иннокентий Борисов, архиепископ Херсонский и Таврический: Материалы и заметки. – Одесса, 1907. – 123с.
9. Погодин М. П. Венок на могилу высокопреосвященного Иннокентия, архиепископа Таврического – М., 1867. – 243 с.
10. Сементовский Н. Киев, его святыня и древности: 55 политипажей, изображ. виды Киева – К. :Тип. Г. Сементовского, 1864. – IV + 242 с.

REFERENCES.

1. Barsov N. I., prof. Innokentiy Borisov, Archbishop of Kherson, on the basis of his biography. - St. Petersburg, 1884 - 213 p.
2. Barsov N. I., Materials for the biography of Innocent of the Archbishop of Kherson and Tavriya. - Issue 1. - SPB., 1884. - 313 p.
3. Butkevich T. I., priest. Innokentiy Borisov, former archbishop of Kherson. - SPb., - 1887. - 213 p.
4. Excerpts from the letters of His Grace Innokentiy Borisov // Kievskie Eparhialnyie Vedomosti (Kyiv Diocesan news). - K., 1876. - № 10 - p. 343 - 346
5. Dymitriy (Rudiuk), Met., Clos V., Prot. Kyiv - Mikhaylivsky Golden-Domed monastery. - K., 2013. - 416 p.
6. Yevstratiy Golovansky, ierom. Kyiv-Golden-domed St.Mychail's monastery. - K., Type. V.P. Davydenko, Mikhail. str.private. house, 1878. - 215 p. +11 sec.: Il.
7. Innokentiy Borisov, Archbishop.of Kherson and Tavriya // КЕВ. - К., 1868. - № 15, p. 577 - 585
8. Matseevich L., The Most Reverend Innokentiy Borisov, Archbishop of Kherson and Tavriya: Materials and notes. - Odessa, 1907. - 123s.
9. Pogodin M.P. The Wreath on the Grave of His Eminence Innokentiy, Archbishop of Tavriya - M., 1867. - 243 p.
10. Sementovsky N. Kiev, its shrine and antiquities: 55 politypes, depicted views of Kiev - K.: Typography of G. Sementovsky, 1864. – IV

Archbishop Inokentiy Borisov his elucidative-spiritual activity T. V. Kuzmenko

Abstract. The article deals with the prominent 19th century archbishop preacher Inokentiy Borisov. His biography is shortly considered spiritually-elucidative and preaching activity is shown his contribution into construction and development of the St. Michael's Golden-Domed Monastery, is reflected his activity in the different dioceses of the Kiev metropolis is reprecised.

Keywords: preacher, bishop, abbot, theology, academy.

Історія релігійного життя в Україні в середині ХХ століття за матеріалами канадського часопису «Віра й культура»

Т. І. Василик

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: vasylyk@ukr.net

Paper received 06.03.19; Accepted for publication 20.03.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-04>

Анотація. У статті представлена характеристика публікацій журналу «Віра й культура», що висвітлюють релігійне життя України у середині ХХ століття. Розглянуто інформаційні замітки рубрики «Церковна хроніка», матеріали редактора журналу митрополита Іларіона (Івана Огієнка), що розкривають тогочасну політику комуністичної влади проти релігії, віри, церкви. Зміст публікацій часопису відображає різноманітні відомості щодо релігійного життя українців, дає змогу дослідникам історії України доповнити її новими фактами.

Ключові слова: релігійне життя, часопис «Віра й культура», церква, антирелігійна агітація.

«Віра й Культура перетворюють народ на свідому націю. І що глибші й більші вони, то національно свідоміший народ, і такий народ звичайно державний», – йдеться у вступній статті канадського українськомовного часопису «Віра й культура», перший номер якого вийшов друком у листопаді 1953 року у Вінніпезі. [16, с. 1]. Саме тому одним із основних завдань часопису, за словами його редактора Івана Огієнка (митрополита Іларіона), – є підвищення релігійної свідомості та культури українського народу.

Проте, за радянських часів погляди на релігію були негативними. Дослідники доводили, що релігія шкодить суспільству [19]. Майже не проводилися дослідження з історичного релігієзнавства, не вивчалася українська діаспорна періодика, що часто містила актуальні й неупереджені матеріали про церковне й релігійне життя на батьківщині.

«За роки незалежності України значно зріс інтерес дослідників до джерел, представлених зарубіжною українікою, під якою розуміють окремі документальні комплекси українського та іноземного походження, що стосуються історії України, але перебувають поза її межами». [12, с. 128].

П. Сохань визначив три категорії джерел із зарубіжної україніки. Одна з них – писемна спадщина української діаспори, створена нею за межами України.

У 1990-х роках з початком процесу демократизації українського суспільства та відродження національної державності, науковці отримали доступ до спецфондів бібліотек, до засекречених архівних матеріалів й акценти наукових розвідок змінилися. Поступово почала повертатися в Україну й творча спадщина державного та церковного діяча Івана Огієнка. Оскільки преса для історика є своєрідною скарбницею різнопланових відомостей щодо певної історичної епохи, ми розглянемо часопис «Віра й культура», який став вершиною редакторської діяльності Івана Огієнка.

На сьогодні канадський українськомовний часопис «Віра й культура» залишається маловивченим, хоча серед сучасних дослідників про нього писали М. Тимошик [21], В. Ляхощкий [14]. Проте, зважаючи на багатотематичність і досить тривалий час виходу у світ (1953-1967 рр.), «Віра й культура» потребує ґрунтовного вивчення. Мета нашого дослідження – розглянути публікації журналу, що висвітлюють релігійне життя України за радянських часів.

У всі часи українська Церква була осередком патріотизму, а отже становила певну загрозу для радянської влади, що будувала нове суспільство, яке згідно з класиками марксизму-ленінізму, мало бути суспільством безрелігійним. Тому влада намагалась будь-що знищити Церкву та викоринити з свідомості радянських громадян релігійні пережитки і встановити повний контроль над діями та переконаннями населення. Це засвідчують матеріали часопису. До прикладу, в публікації «Церковне життя в ССРСР» подано результати роботи Сенатської Підкомісії Істленда з питань державної роботи, що були оприлюднені 16 травня 1958 року: «Підкомісія допросила багатьох утікачів із-за Залізної Заслони, і тепер подає, що різні Церкви у комуністичних державах обернулися в слухняне знаряддя червоних диктаторів. Головним диктатором усіх різних Церков Східної Європи є генерал-майор чекіст Г. Карпов, один із керівних співробітників московської тайної поліції». У матеріалі підкреслюється, що агенти МВД вступають навіть до Духовних Семінарій та Академій, щоб «одержати там належну підготовку для праці по церквах» та зазначається, що Підкомісія Істленда осудила ті американські й церковні й духовні організації, які час від часу запрошують до США представників духовенства комуністичних держав, які є «тільки емісарами та агентами МВД» [23, с. 21].

На шпальтах часопису «Віра й культура» зафіксовані кричущі факти тогочасної партійної боротьби проти релігії в Україні. Редакція журналу інформувала українців в еміграції та світову громадськість про жахливе становище української церкви, духовенства, віруючих. Читачі «Віри й культури» з рубрики «Хроніка церковного життя» дізнавались про переслідування віруючих, руйнування і розкрадання церков, насильне насаджування атеїзму. І хоча матеріали рубрики написані в інформаційному жанрі, вони точно та правдиво відзеркалювали методи, що застосовувала влада для знищення релігії на українських землях. Один з таких методів – нищення, закриття церков. В публікації «Рятуйте» розкривається факт зруйнування однієї з харківських церков: «Ось недавно цього 1960 року у Харкові зруйнували Церкву Олександра Невського, дуже гарна була Церква!...», – повідомляє часопис [20, с. 22]. У замітці «Нищення релігійних пам'яток в Галичині», надрукованої в 12 номері журналу за 1960 рік, розповідається, що з церкви монастиря в Крехові забрано і спалено

цінні зразки декоративної різби та живопису, у львівській П'ятницькій церкві зруйновано старовинний іконостас, а в Лаврові більшовики перетворили церкву на господарський склад: «Старовинна монастирська Церква в Лаврові біля Старого Самбора, де були цінні мальовила з 15-16 стол., перемінена з доручення большевицької влади на господарський склад. При тому жертвою впала вартісна різба та живопис Іконостасу з 18 століття», – зазначено в матеріалі [17, с. 24].

Читачі «Віри й культури» з її шпальт дізнавались, що церкви в Україні радянська влада закривала з найрізноманітніших причин: потреба у приміщенні для сільського клубу чи кінотеатру, необхідність побудувати торгові ряди саме там, де розташована церква тощо. Олекса Степовий в статті «Православна Церква в Україні під Советами» розповідає, як в Полтаві під приводом побудови дитячого парку замкнули Каплицю Олександра Невського. «Коло каплиці стояв триповерховий будинок, і там мешкали «відповідальні» члени партії... «Такому товариству» Капличка була «кісткою в горлі», а тому вирішили ліквідувати її. В газеті написали, що там буде дитячий парк, а Капличка, бачите заважає, – пише автор, – І ось на тому місці, що двісті років вважалося священним, з'явилася гноярка... Про дитячий парк вже забули» [18, с. 19].

На сторінках «Віри й культури» неодноразово наголошувалось на тому, що Церква – це душа і серце України, найбільша сила, яка приведе Україну до незалежності, тому радянська влада її боїться і намагається знищити.

Матеріали часопису викривали, критикували антирелігійну діяльність комуністичної партії, розповідали світовій громадськості про правдиве ставлення тамтешньої влади до релігії. Зокрема, публікації часопису свідчать, що дієвим засобом у боротьбі з релігією був економічний тиск на церкву. Наприклад, в замітці «Насилля проти Віри в ССРСР» зазначено: «Тепер комуністи знову схопилися за економічне чавління. До 1959 р. державний податок на одне кіло свічок був 25 рублів, а тепер підвищений на 300 рублів» [15, с. 30]. Повідомляв часопис й про те, що на священників накладають податок у розмірі кількох тисяч рублів. Платить громада, бо священник не має потрібних коштів. В одному із журналів опублікована замітка, в якій утікач з Радянського Союзу розповідає про те, як один священник завів собі 10 курей, а на нього наклали податок 5000 яєць щорічно [5, с. 27-26]. Особливу увагу привертає стаття «Рятуйте!», надрукована без підпису. Це розповідь людини, що їздила в Україну і коли була в церкві їй непомітно хтось всовував записку, така ситуація повторювалась тричі. В статті опубліковані ці записки. Вони розкривають правдиві факти з українського релігійного життя. У них йдеться про те, що церкви обкладаються великими податками, а оскільки платити нічим, то їх закривають, віруючі переслідуються, людей змушують працювати в свята. Є діючі церкви біля готелів, в яких найчастіше зупиняються іноземці, щоб показати, що церква існує. Нприклад, в першій записці лунає заклик не вірити заявам Хрущова, які виголошуються за кордоном, бо вони не правдиві. „Він може що хоче сказати вам, але ви не вірте. Він у нас виступає й говорить: «Усіх попів стерти з лица землі!», – зазначено в записці [20, с. 22].

Комуністична партія робила все, щоб якнайшвидше викоринити релігію з радянського суспільства. Широкомасштабні наступи на Церкву, заперечування партією релігії на силово-політичних засадах, намагання встановити повний контроль над суспільством пояснюється тим, що партія не хотіла ділити владу з будь-якою іншою інституцією. Партія намагалася стати своєрідною Церквою. Матеріали «Віри й культури» розкривають це її прагнення не просто заперечити релігію, а перетворити партійну ідеологію на релігію. У замітці «Комунізм», опублікованій в другому номері часопису за 1956 рік, зазначається, що більшовики встановили диктатуру свого «релігійного ордену», а основи комуністичної програми обернули в догми своєї релігії.

Такі інституції, як заклади духовної освіти у суспільстві, яке будувало комунізм, були небажаними. Тож влада робила все, щоб їх закрити і звести можливість отримання духовної освіти в Україні до мінімуму. Переймаючись долею духовних навчальних закладів, журнал констатує, що учні духовних семінарій переслідуються, семінарії закриваються. «Уже закриті дві українські Духовні Семінарії – Київська і Ставропольська, відкрита поки що Одеська. Минулого 1959-го року не було прийому в Волинську Духовну Семінарію в м. Луцьку, – вона незабаром буде, певне, закрита», – йдеться в 5 номері журналу за 1961 рік [4, с. 25]. У цьому ж матеріалі підкреслюється факт переслідування учнів духовних семінарій з метою скоротити кількість бажаючих навчатись до нуля.

Для того, аби радянське населення почало вірити в партійні догми, не достатньо було закрити церкву чи ув'язнити священника, тож правляча партія вдавалася до такої форми боротьби з релігією як атеїстична пропаганда. Партійні ідеологи вважали атеїстичну роботу й пропаганду тим методом, який здатний повністю відвернути людей від християнської віри й Церкви.

Ознайомившись з публікаціями «Віри й культури», можна зробити висновок, що атеїстична пропаганда була невід'ємним засобом боротьби партії з релігією. Наприклад, у сьомому числі журналу за 1955 рік під рубрикою «Значне побільшення антирелігійної пропаганди в Советах» зібрано 9 заміток, що віддзеркалюють партійну атеїстичну роботу: «Антирелігійна агітація шаліє», «Роман «Овод», «Антирелігійну літературу не перестають видавати в ССРСР», «Виступ проти релігії», «Наукова» пропаганда», «Проти релігії», «На антирелігійні виклади тягнуть усіх», «Виставка атеїстичної літератури», «Атеїстична агітація в Харкові» [6, с. 25]. Шостий номер часопису за 1958 рік інформує читачів про те, що в Одесі відкрито Будинки атеїста, створено раду Будинку, лекторську групу і секції: літературно-художню, музейно-виставочну, астрономічну, атеїстичних диспутів, громадських обрядів. У замітці підкреслюється, що такі будинки атеїстів створюються по всій Україні. В цьому ж номері повідомлялося про збільшення антирелігійної агітації в Україні: «У кожному журналі тепер стали містити протирелігійні статті. Місячник «Наука і життя» за 1958 рік ч. 2 за лютий місяць містить уже аж чотири протирелігійні статті. А журнал друкується в Києві накладом 40.000 примірників» [22, с. 24-25].

Матеріали часопису засвідчують, що атеїстична пропаганда зростала швидкими темпами. У замітці «Атеїстична пропаганда» підкреслено, що за 1954 рік у Кривому Розі відбулося понад 200 викладів на проти-релігійні теми, під час яких показують фільми «Вселенна», «Метеорити», «Вулкани» [2, с. 29]. Публікація «Шал безбожництва» розповідає про фотовиставку «Наука і Релігія», релігія висміюється. «Виставку підготував музей-заповідник «Києво-Печерська Лавра». Цебто, перетворили славний центр української культури на агітцентр безбожця», – констатується в замітці. У цьому ж матеріалі знаходимо факти про антирелігійне виховання школярів: «А оце цими днями вийшов підручник проти релігійної агітації в школі: Ходосов К. О. Атеїстичне виховання учнів на уроках літератури в V – X класах, 148 стор. Видано 18 тис. примірників. Це в Соведах зветься – воля Віри!... [24, с. 22]. Дітям прищеплюють атеїстичні погляди за допомогою віршів і картинок. Часопис повідомляє, що враховуючи дитяче захоплення казками і віршами, в журналі «Піонерська правда» друкують антирелігійні малюнки з насмішливими віршиками під ними [1, с. 29].

Великими накладом видавалась антирелігійна література. На сторінках часопису можна знайти чимало матеріалів з переліком антирелігійної літератури, за допомогою яких партія намагалася сіяти атеїзм серед радянського населення. Варто навести приклад з публікації «Комуністична агітація проти релігії», розміщеної в № 10-11 часопису за 1956 рік: «Останнім часом вийшли такі агітки: : Из истории борьбы науки против Религии. М. 1956 р., 31 ст., наклад 130.000 примірників. Місячник «Наука й життя», що виходить у Києві накладом 30.000 примірників, у кожному числі має розділ «Наука і релігія», і тут містить агітки проти Релігії. Напр.: Г. Мотузко: Шкідливість релігійних пережитків, ч. 4. О. Опарин: Наука про походження життя на землі, ч. 5. В.Прокопін: М. Горький – воєнний атеїст, ч. 6». Це лише один з багатьох переліків, надрукованих в журналі [13, с. 24].

Публікуючи списки антирелігійних праць, редакція звертає увагу на те, що релігійна література не видається. Про заборону друкувати в СРСР Євангеліє розповідає перший номер часопису за 1955 рік. У замітці «Біблія» повідомляється, що для того, щоб ніхто не купував Старий і Новий Заповіти ціну на них підвищили втричі [3, с. 24].

Значна кількість матеріалів належить митрополиту Іларіону (Івану Огієнку), видавцю і редактору часопису. Він не погоджувався з політикою боротьби проти релігії, яку вів пануючий режим і відстоював свою позицію на сторінках «Віри й культури». В статті «У Соведах збільшилася боротьба проти релігії» редактор розкриває основні засоби боротьби з релігією, вірою, церквою. Антирелігійну пропаганду в Україні ведуть і шляхом публікації антирелігійних наукових праць. Також практикується прочитання в районних центрах і селах викладів на релігійні теми. Звертає увагу на те, що щоб стерти релігійні переконання з пам'яті наймолодших радянських громадян, в журналах спеціально для дітей вміщуються проти-релігійні малюнки.

Підсумовуючи, Іван Огієнко пише: «Перечитавши вище поданий фактичний матеріал, ясно бачимо, що жодної волі Віри в Соведах нема – навпаки, панує пла-

нове переслідування, щоб замінити Христову Віру комуністичними видумками» [7, с. 29].

У публікації «Тільки Вірою переможемо комунізм» редактор аналізує книгу К. Петруса «Узники комунізму». Характеризуючи оповідання, що ввійшли в збірку, Іван Огієнко намагався показати, що навіть у більшовицьких концтаборах люди протистояли нищенню Віри. Нерідко таке протистояння закінчувалось смертю [11, с. 29]. Незламність людини перед владою, перемога над страхом померти – дає зрозуміти, що Віра перемагає все. Так стверджувала людина, яка побувала в концтаборах і тюрмах – К. Петрус. Такої ж думки був й сам І. Огієнко.

У 1957 р. на першій сторінці журналу його засновник Митрополит Іларіон закликає Всесечне Духовенство, Преподобне Монашество та всіх Благолюбивих вірних Української Православної Церкви в Канаді боротися з небезпекою комунізму. Комунізм митрополит називає міцним орденом, який оголосив смертельну боротьбу всім християнам, протихристиянською згубною наукою, яку комуністи поширюють державним насиллям. Головне спасіння від антихристової науки він вбачає у Вірі: «Тільки Віра Христова активна й діяльна по формі, а соціальна й соборна по змісту, справді спасе світ від небезпеки комунізму. Цю Віру треба поставити прапором усього вільного світу проти воєнничого комунізму» [8, с. 1-2].

Менш оптимістична стаття виходить друком у січні 1959 року. В ній підкреслюється, що християнський світ переживає найтяжчий час в історії. Більше сорока років комуністи борються з релігією, не визнають Бога, християнської моралі, натомість насильно сіють свою марксистську мораль, яка отрує весь світ. «Зійшлися два світи: світ християнський, оснований на Божій Правді, і світ комуністичний на збройному насиллі, обмані та нищенні всього, що стоїть йому на дорозі до захоплення цілого світу, – пише автор, – і вся трагедія нашого часу в тому, що християнський світ не бачить і не розуміє, яка смертоносна трагедія насунула на нього!» [9, с. 21].

Серед праць митрополита Іларіона, що віддзеркалювали вороже ставлення до комунізму, до насильного насадження атеїстичних ідей, на особливу увагу заслуговує стаття «Сучасний комуністичний імперіалізм супроти української церкви» [10, с.1-4]. В ній автор зазначає, що комуністи створили окрему комуністичну віру та збройним насиллям накидають її всьому світові, а інші віри оскверняють і нищать. Митрополит підкреслює й той факт, що чи не найбільше шкоди комуністи принесли Україні, коли поварварському понищили найдавніші національні пам'ятки – Михайлівську Золотоверху Церкву XII ст., Микольську XVI ст. та інші. Завдяки антикомуністичному публіцистичному перу Івана Огієнка «Віра й культура» виступає непримиренним борцем проти комунізму. Антирелігійна політика, яку проводила радянська влада, безжально критикувалась. Християнська Віра проголошувалась найсильнішою зброєю у боротьбі з атеїзмом.

Підсумовуючи, варто зазначити, що матеріали канадського українськомовного часопису «Віра й культура», місячника богословської думки й культури, правдиво висвітлювали події, що відбувались у релі-

гійному житті України в середині ХХ ст. Публікації часопису розповідають про тогочасну боротьбу комуністичної влади проти української церкви. Часопис інформував українців у еміграції та світову громадськість про жахливе становище церкви, духовенства, віруючих у радянській Україні, коли більшість радянських видань про заходи економічного тиску на церкву, про закриття церков, переслідування священників і віруючих не писали.

Таким чином можемо констатувати, що часопис «Віра і культура» доносив до читачів неупереджену й актуальну на той час інформацію про релігійне життя. Тому його поправу можемо назвати писемним джерелом, подальші дослідження якого дадуть змогу історикам доповнити новими свідченнями багатовікову історію нашої батьківщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антирелігійні картинки // Віра й культура. – 1954. – № 12.
2. Атеїстична пропаганда // Віра й культура. – 1954. – № 12.
3. Біблія // Віра й культура. – 1956. – № 10-11.
4. В СССР закривають духовні семінарії // Віра й культура. – 1961. – № 5.
5. Жахи релігійного життя в СРСР // Віра й культура. – 1956. – № 1.
6. Значне побільшення антирелігійної пропаганди в СРСР // Віра й культура. – 1955. – № 7.
7. І. У СРСР збільшилася боротьба проти релігії // Віра й культура. – 1954. – № 12.
8. Іларіон. Боримося з небезпекою комунізму // Віра й культура. – 1956. – № 6.
9. Іларіон. Небувала загроза для світу. Комуністична мораль // Віра й культура. – 1959. – № 1.
10. Іларіон. Сучасний комуністичний імперіалізм супроти української церкви // Віра й культура. – 1960. – № 4.
11. І. О. Тільки Вірою переможемо комунізм // Віра й культура. – 1954. – № 4.
12. Історичне джерелознавство: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Либідь, 2017. – 512 с. : іл. ISBN978-966-06-0770-7.
13. Комуністична агітація проти релігії // Віра й культура. – 1956. – № 10-11.
14. Ляхоцький В. П. Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / В. П. Ляхоцький. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
15. Насилля проти Віри в СРСР // Віра й культура. – 1960. – № 6.
16. Наш місячник подвоївся розміром // Віра й культура. – 1953. – № 1.
17. Нищення релігійних пам'яток в Галичині // Віра й культура. – 1960. – № 12.
18. О. Степовий. Православна Церква в Україні під Советами // Віра й культура. – 1954. – № 4.
19. Остриянин Д. Х. Релігія та її реакційна роль. – К.: Держполітвидав, 1955. – 132 с.
20. Рятуйте! // Віра й культура. – 1960. – № 9.
21. Тимошик М. С. «Лишусь навіки з чужиною...» Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження / М. С. Тимошик. – Вінніпег-Київ, 2002. – 548 с.
22. Церковна хроніка // Віра й культура. – 1958. – № 6.
23. Церковне життя в СРСР // Віра й культура. – 1958. – № 9.
24. Шал безбожництва // Віра й культура. – 1959. – № 6.

REFERENCES

1. Anti-religious pictures // Vira i kultura. – 1954. – № 12.
2. Atheistic propaganda // Vira i kultura. – 1954. – № 12.
3. The Bible // Vira i kultura. – 1956. – № 10-11.
4. In the USSR, theological seminaries are closed // Vira i kultura. – 1961. – № 5.
5. Horrors of religious life in the Soviets // Vira i kultura. – 1956. – № 1.
6. Significant increase in anti-religious propaganda in the Soviets // Vira i kultura. – 1955. – № 7.
7. I. In the Soviets, the struggle against religion has increased // Vira i kultura. – 1954. – № 12.
8. Ilarion. We are fighting the danger of communism // Vira i kultura. – 1956. – № 6.
9. Ilarion. An unprecedented threat to the world. Communist morality // Vira i kultura. – 1959. – № 1.
10. Ilarion. Contemporary communist imperialism against the Ukrainian church // Vira i kultura. – 1960. – № 4.
11. I.O. Only by faith will we overcome communism // Vira i kultura. – 1954. – № 4.
12. Historical Source Studies / YA. S. Kalakura, I. N. Voytsekhivska, S. F. Pavlenko ets. – 2-he vyd., dop. i pererob. – K.: Lybid, 2017. – 512 p. : il. ISBN978-966-06-0770-7.
13. Communist agitation against religion // Vira i kultura. – 1956. – № 10-11.
14. Liakhotsky V. P. Educator: Publishing and editorial activity of Ivan Ogienko (Metropolitan Ilarion) / V. P. Liakhotsky. – K.: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 2000. – 528 p.
15. Violence against Faith in the USSR // Vira i kultura. – 1960. – № 6.
16. Our magazine has doubled in size // Vira i kultura. – 1953. – № 1.
17. Loss of religious monuments in Galicia // Vira i kultura. – 1960. – № 12.
18. O. Stepovyj. Orthodox Church in Ukraine under the Soviets // Vira i kultura. – 1954. – № 4.
19. Ostrianyin D. H. Religion and its reactionary role. – K.: Держполітвидав, 1955. – 132 с.
20. Save! // Vira i kultura. – 1960. – № 9.
21. Tymoshyk M. S. «I will be left forever with a stranger...» Metropolitan Ilarion (Ivan Ogienko) and the Ukrainian renaissance / Tymoshyk M. S.. – Winnipeg-Kyiv, 2002. – 548 p.
22. Church Chronicle // Vira i kultura. – 1958. – № 6.
23. Church life in the USSR // Vira i kultura. – 1958. – № 9.
24. The shame of godlessness // Vira i kultura. – 1959. – № 6.

The History of Religious Life in Ukraine in the Middle of the 20th Century, Based on Materials from the Canadian Magazine «Faith and Culture»

T. I. Vasylyk

Abstract. The article describes the characteristic of publications of the magazine «Faith and Culture», which highlights the religious life of Ukraine in the middle of the 20th century. The information notes of the heading "Church Chronicle", materials of the editor of the magazine Metropolitan Ilarion (Ivan Ohienko), which show the policy of the communist government against religion, faith, and church are considered by the author. The content of the magazine's publications reflects a variety of information about the religious life of Ukrainians, allows researchers of the history of Ukraine to supplement it with new facts.

Keywords: religious life, magazine «Faith and Culture», church, anti-religious agitation.

LINGUISTICS

Природна реклама як новий формат у сучасному віртуальному рекламному дискурсі

К. В. Агафонова

Центр наукових досліджень та викладання іноземних мов НАН України, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: katelyna.ahafonova@gmail.com

Paper received 14.05.19; Accepted for publication 25.05.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-05>

Анотація. У статті досліджуються підходи до визначення природної реклами як нового формату в сучасному віртуальному рекламному дискурсі, здатного здійснити вплив на користувача в епоху “банерної сліпоты” та блокувальників реклами. З’ясовується кореляція понять прихованої та природної реклами, контент-маркетингу та продакт-плейсменту. На основі аналізу конкретних прикладів природної реклами узагальнюються її характерні ознаки.

Ключові слова: природна реклама, нативна реклама, Інтернет-дискурс, онлайн реклама, ЗМІ, комунікація

Вступ. Сучасна людина втомилася від реклами. У світі, в якому нова інформація атакує з усіх сторін, у людства виробився ряд бар’єрів, що допомагають відмежовуватись від непотрібної інформації. Серед них наявні як фізіопсихологічні, коли людина просто перестає помічати нав’язливу рекламу або негайно перемикає телеканал чи радіохвилю, так і технічні – різноманітні сервіси та застосунки, що допомагають блокувати рекламу в браузері. Такі зміни в патернах споживання медіаконтенту призвели до того, що наразі сучасні рекламодавці знаходяться у постійному пошуку засобів оптимізації процесу просування продукту та подолання прагнення потенційного споживача реклами позбутися рекламного впливу. За таких умов і виникає природна реклама – особливий різновид рекламних матеріалів, що органічно влітаються у структуру платформи, як змістово, так і структурно. Основним каналом її поширення стає Інтернет – медіум із багатомільйонною аудиторією користувачів, що дарує величезний простір для креативу.

Огляд публікацій. Природна реклама дедалі частіше стає предметом дослідження у різних галузях науки. Її розглядають з точки зору економіки, журналістики, PR, етики та лінгвістики. Так, на природну рекламу як феномен звертали увагу такі вчені як Р. Ю. Вежель [1], Я. В. Яненко [7], Ю. А. Грушевська [2], А. О. Каптур [3], М. Буссолаті [8], К. Перніс [9] та ін. Утім на сьогоднішній день немає загальноприйнятого визначення поняття природної реклами та класифікації її жанрів, а лінгвопрагматичні розвідки є нечисленними, саме тому метою цієї статті вважаємо розгляд основних підходів до тлумачення поняття “природна реклама” та визначення її ознак на основі аналізу зразків природної Інтернет-реклами. Для виконання поставленої мети використовуються такі методи: описовий, зіставний, метод контекстуального та стилістичного аналізу.

Матеріалами дослідження стали теоретичні праці українських та іноземних дослідників, присвячені вивченню феномену природної реклами, а також зразки природної онлайн-реклами, отримані методом суцільного вибирання із соціальних мереж, ЗМІ та онлайн-магазинів.

Результати й обговорення. Жан Бенвей та Девід Лейн ще у 1998 році звернули увагу на те, що відвідувачі веб-сторінки, що рясніла рекламними банерами, практично не клікали на зовнішні рекламні оголошення та не звертали увагу на інформацію на внутрішніх навігаційних банерах сторінки, використовуючи їх виключно за функціональним призначенням. Пояснення цьому знайшлося в психічних особливостях людини – ми звертаємо увагу лише на ті стимули, які становлять для нас певний інтерес. Структура ж сайтів перенасичена інформацією – як правило, кожен елемент інтерфейсу та безпосереднє наповнення сторінки прагнуть привернути увагу користувача. Якби відвідувач веб-сторінки реагував цілковито на усі стимули, це призвело б до неефективності, перевантаження, перевитрати енергії, що йде врозріз із законом економії зусиль. Тому людина навчилася звертати увагу лише на ті частини, що є корисними (навігаційні панелі, вікна пошуку, заголовки) та пропускати ті, які не несуть необхідного інформаційного навантаження. Таким чином, свою гіпотезу про те, що у людей виробився інстинкт ігнорувати великі яскраві оголошення, тестувальники зручності використання сайтів (usability) оформили у поняття “банерна сліпота”. Сьогодні вважається, що цей термін позначає прояв вибіркової уваги, психологічне явище, яке змушує відвідувача сайту ігнорувати рекламні елементи на свідомому чи підсвідомому рівні [6]. Більше того, дослідження доводять, що людина схильна пропускати повз увагу не лише рекламу, а й змістові складники сторінки, які за своїм оформленням та розміщенням нагадують рекламу. Так, наприклад, розташування, схоже на рекламне (наприклад, зверху сторінки, або на правій панелі), візуальне оформлення, таке як анімація, безпосередня близькість до справжніх рекламних матеріалів зачасту призводить до того, що інформація втрачає свою цінність для читача [9].

Саме тому використання природної реклами в промислових кампаніях стає особливо актуальним. В основі розуміння поняття “природна реклама” (від англ. native advertising) стоїть сприйняття її як органічної частини медіаплатформи – досвід контакту споживача із нею має бути аналогічним контактів із основним інформаційно-змістовим складником медіуму. Утім,

наразі серед дослідників немає ані єдиного загально-прийнятого визначення цього терміну, ані згоди щодо спектру форматів, які охоплює природна реклама. Так, Я. В. Яненко розуміє її як рекламне звернення, що чітко маркується саме як реклама й має відповідну позначку, але, водночас, його форма й контент є “ненав’язливими та природними для каналу розповсюдження” [7, с. 55]. А. О. Каптур підкреслює, що це особливий цифровий формат, який не ідентифікується споживачем як реклама й не викликає у нього відторгнення [3, с. 45]. М. Джоел вважає природну рекламу особливим форматом рекламного повідомлення, яке створюється для одного конкретного медіа каналу з урахуванням його технічних та змістових особливостей. І наповнення, і оформлення мають відповідати формату каналу, де вони з’являються. Важливим є те, що таке повідомлення – унікальне і не може використовуватися в іншому контексті [цит. за 8].

Як стверджує Р. Ю. Вежел, її ототожнюють як з редакційними матеріалами “на замовлення”, так і зі спонсорським контентом – рекламою, яка наслідують редакційний матеріал [1, с. 37]. На позначення природної реклами часто вживають такі слова як *контент-маркетинг*, “*джинса*”, *прихована реклама*, *адверторіал*, *продакт-плейсмент*. Спробуємо провести розмежування цих термінів.

Основною різницею між *контент-маркетингом* та *природною рекламою* є те, що остання є значно вужчим поняттям, особливим способом поширювати певну інформацію та привертати увагу, тоді як контент-маркетинг позначає значно ширшу рекламну практику та поширення контенту як таке. Ці два явища мають родо-видові відносини, в яких контент-маркетинг є гіперонімом.

Адверторіал визначають як “суміщення реклами з редакційним матеріалом”, вид текстової реклами, у якому спокійно обговорюється проблема, “що вирішується шляхом реклами пропонованого товару чи послуги [цит. за 2, с. 76]. Таким чином, він є жанром природної реклами, одним із форматів впливу на споживача.

У свою чергу, прихована реклама є синонімічною з “джинсою” (більш неформальним відповідником) та тлумачиться О. Б. Масвським як “завульовані під журналістські матеріали текстові рекламні звернення, які здійснюють неусвідомлений вплив на споживачів і спонукають їх до придбання товару, послуг чи політичного вибору партії, блоку, кандидата на політичну посаду” [4, с. 372]. Природна ж реклама є належним чином ідентифікованою. Проаналізувавши зразки рекламних дописів цього виду та узагальнивши їх, ми прийшли до висновку, що переважна більшість маркерів містить ключові слова *paid/sponsor(ed)* та *advertising*. Детальніший список кластерів-маркерів природної реклами, які використовуються в сучасних “природних” дописах онлайн виглядає наступним чином: *Advertisement/Ad; Paid Advertisement; Sponsored Advertising Content; Featured Content; Presented by; Paid content; Sponsored by; Brand Sponsor; Paid Post; Promoted by; Written by*. Слід зазначити, що посилення законодавчого врегулювання розміщення реклами у багатьох країнах зобов’язує експліцитно зазначити, що допис містить рекламні матеріали. У зв’язку з цим багато провідних Інтернет-видань використовують не

один, а декілька засобів маркування спонсорського контенту. Так, окремої уваги заслуговує розкриття рекламодавця онлайн-виданням New York Times, які поєднують кластер *Paid for and posted by + brand* із модифікацією посилання на статтю – проплачені пости потрапляють в окрему категорію сайту, яка в URL позначається *paidpost*. Наприклад, у цьому посиланні <https://www.nytimes.com/paidpost/waze/on-the-road-in-2017.html> можемо відчитати, що розміщення статті було ініційоване компанією Waze. Така зміна унікального посилання допомагає ідентифікувати рекламу ще навіть до відкриття веб-сторінки, за умови якщо з користувачем хтось ділиться цим посиланням.

Ще одним явищем, яке часто порівнюють із природною рекламою, є продакт-плейсмент – вид реклами, в якій брендovanі товари та послуги з’являються у відеороліку, призначеному для широкого загалу [10]. Залежно від того, чи вказується у основному ролик, що в ньому будуть демонструватися проплачені продукти, продакт-плейсмент можемо віднести як до прихованої, так і до природної реклами.

Таким чином, серед особливостей природної реклами можемо виокремити такі: інтеграція в інтерфейс сайту та зміна звичного розташування на основну, центральну частину сторінки; ненав’язливість; інформативна подача матеріалу (створення контенту, цікавого споживачеві); “адаптивність до різних медіаканалів” [7, с. 49]; мультимодальність; інтерактивність (сайт-споживач) та взаємодія бренду та редакції платформи [5, с. 243]; чітке вказання на природу допису.

Бюро інтерактивної реклами (ІАВ) пропонує виокремувати 6 жанрів природної реклами [11; 1], а саме:

1. *Елементи новинної стрічки (In-Feed Units)*. Найпопулярнішими онлайн-ресурсами, де можна зустріти таку рекламу, є соціальні мережі такі як Youtube, Facebook, Instagram, Twitter, Reddit, Snapchat, TwitchTV та інформаційні ресурси різних тематик (від серйозних новинних видань, до розважальних агрегаторів типу Buzzfeed).

Показовим зразком може бути інтерактивний пост в Instagram, оформлений у вигляді гри-головоломки (тоді як переважна більшість дописів – фото та відео). Компанія Braingame (не можемо не відзначити римунання та асонанс у назві) опублікувала зображення – 4 склянки, у які крізь запутану систему трубок наливають вино із однієї пляшки. Напис угорі картинки – *Whose glass will fill first?* – апелює до читача та є прагматичною пресупозицією, адже допомагає зрозуміти контекст комунікативної ситуації (“гра”). Критично важливим є елемент, який робить пост власне рекламним – активна кнопка *Open Game*, що переадресовує на магазин покупки мобільних програм. Тож бачимо, що при тому, що головоломка фактично дотримується формату застосунку (публікується зображення), вона відрізняється змістово-тематично. Окрім використання декількох модальностей у тілі допису, відзначаємо використання стратегії групової ідентифікації та тактики посилання на авторитети: *Join more than 20m people!* Також важливим спостереженням є те, що для природної онлайн-реклами важливо знайти баланс між тим, щоб наслідувати платформу та водночас вирізнитися на її фоні так, щоб привернути увагу потенційного споживача.

Іншим прикладом є публікація від 5.11.2018 на новинному агрегаторі BuzzFeed, спонсорована Maggi. У дописі *One-Pot Spaghetti 4 Ways* знаходимо чотири рецепти страв, одним із інгредієнтів яких є *1 sachet 8g MAGGI MAGIC SARAP®*. Слід наголосити, що публікація не є прихованою рекламою, оскільки крім маркування *Paid Post* перед заголовком статті, бачимо також підпис *Brand Publisher* під логотипом автора статті. Попри те, що у тексті повідомлення відсутній експліцитний заклик до покупки товару, він імплікується за допомогою повторення ключового елементу в кожному рецепті, а також шляхом використання графічних засобів – використанням літер верхнього регістру.

2. *Реклама в пошукових системах (Paid Search Units)*. За нашими спостереженнями, характеризується простими розповідними та спонукальними реченнями та повтореннями для акумуляції ефекту, e.g. реклама магазину Shopstyle у пошуковій видачі за запитом *bag: Buy Today and Enjoy Free Shipping....Shop Now! New Items on Sale Daily*. Те ж саме спостерігаємо у рекламі бренду Partic: *...is a new innovative material, combining high quality and sustainability. Easy shift to sustainable and reusable shopping bags for retailers and brand owners. Plastic free. New Material. Innovation. Sustainable*. Окрім вже звичних позитивно забарвлених якісних прикметників, відчитуємо повтор лексем, що належать до лексико-семантичного поля SUSTAINABILITY (*sustainability, plastic-free, reusable, sustainable*).

3. *Віджети рекомендованого контенту (Recommendation Widgets)*. Вводяться за допомогою фраз нахшталт *You May Also Like, Elsewhere From Around the Web, Recommended For You, You May Have Missed*. Принагідно підкреслити прагматичне пом'якшення ілюкутивної сили дієслів за допомогою модального дієслова *may* та вживання некатегоричного дієслова *recommended*.

4. *Оголошення (пряма реклама товарів і послуг) (Promoted Listing)*. Таку рекламу знаходимо на сайтах онлайн-магазинів. Спонсоровані списки товарів з'являються у загальній пошуковій видачі та, подекуди, нагадують рекомендовані віджети. Так, наприклад, аналізуючи сайт Amazon, спостерігаємо NLP прийом перейменування, за яким традиційний маркер рекламодавця (e.g. *sponsored, Ad*) змінюється на більш семантично широкі та позитивні забарвлені *Today's Recommendations For You* та *New For You*. Крім того, наше дослідження встановило, що ці рекламні списки товарів часто публікуються як елементи новинної стрічки, таким чином поєднуючи в собі складники двох жанрів. Наприклад, відомий китайський Інтернет-магазин Aliexpress часто комбінує списки продуктів у одному пості в соціальних мережах. Стандартна структура таких оголошень містить у собі а) назву компанії; б) маркер природної реклами (*Advertisement*); в) короткий опис списку, який виступає атрактантом уваги. Яскравим зразком є *Start your personal amazing experience of shopping, right now, explore now!* Бачимо, що зазвичай, це один-два прямі директиви, що вербалізуються імперативними конструкціями (*start, explore*), містять дійсничні елементи (*your, (right) now*) та позитивно конотовану лексику (*amazing*).

5. *Рекламний блок із "природними" елементами (In-Ad with Native Elements)*. Наприклад, в деяких мобіль-

них онлайн-іграх EA задля того, щоб отримати бонусні предмети, гравець може переглянути рекламне відео про іншу гру та виконати мінімальне інтерактивне завдання, наприкінці якого його неминуче переадресує на сторінку покупки чи закачки рекламованого застосунку. Таким чином, рекламне повідомлення транслюється на тій же платформі й несе користь для споживача (бонуси), що робить його природним.

6. *Спеціальний контент на замовлення (Custom)*. Під цю категорію потрапляють рекламні дописи, які не потрапляють у жодну із вищезазначених категорій.

Розгляньмо мовленнєві особливості природної реклами на прикладі рекламних матеріалів McDonalds, опублікованих на сайті Інтернет медіа-компанії BuzzFeed. Агрегатори новин, як й увесь Інтернет в цілому – це простір, переповнений інформацією. Тому природному рекламному повідомленню, яке маскується під звичайний допис сайту, важливо виконувати чотири функції одночасно: наслідувати ідіостиль платформи, привернути увагу читача, щоб він відкрив допис, підтримувати інтерес до повідомлення та виконати основне завдання – заохотити до покупки. Таким чином, мовленнєві особливості природної онлайн-реклами визначаються наслідуванням ідіостилу платформи та техніками, властивими рекламному дискурсу.

Природне рекламне повідомлення позначається лаконічністю та інтерактивністю: відзначаємо нову, активну роль адресата реклами, можливість отримання зворотного зв'язку в коментарях та оцінку сприйняття повідомлення завдяки ряду метрик – аналізу кількості кліків, переходів на сторінки, кількості завантажуваль тощо. Інтерактивність проявляється і в самому наповненні рекламних повідомлень. Так, серед проаналізованих рекламних матеріалів зустрічаємо тести, виконавши які користувач отримує як результат один з рекламованих продуктів, обраний для нього на основі попередніх відповідей.

Структурно природне рекламне повідомлення складається із заголовка та заголовкового комплексу та власне тіла повідомлення. Спостерігається щонайменше дворазове згадування компанії-замовника – заголовковому комплексу та наприкінці статті, – що покращує запам'ятовування та впізнаваність бренду.

Оскільки природній рекламі необхідно вирізнятися серед інших повідомлень в аналогічному форматі, існує система атрактантів уваги. Виокремлюємо вербальні та невербальні засоби привертання уваги потенційного покупця.

Серед невербальних поширеним є використання візуального ряду, який викликає позитивні емоції: анімаційні зображення тварин, людей, які посміхаються, тощо. Також, використання специфічного шрифту: 1) курсиву (*Not a single thing. Seize the moment with the new McCafé espresso line from McDonald's!*); 2) вживання заголовкових літер: *NOTHING TO SEE HERE, FOLKS!*; 2) порушення традиційних пунктуаційних норм, в т.ч. написання кожного слова через крапку для емоційності: *FACE. TO. DESK*; 3) використання емотиконів (*At just \$2 for any small, there's pretty much zero excuse not to. ;)* та емодзі (e.g. *Shamrock Shake season falls between ❄️ winter and spring. 🌸*).

У випадку McDonald's роль вербальних засобів впливу на реципієнта важко переоцінити через особли-

вий короткий формат повідомлень, властивих Buzzfeed. Проглянувши ряд рекламних публікацій, ми відзначаємо, що компанія здійснила вплив на адресата на таких рівнях:

1) фонетичному: транскрибування з метою посилення ефекту неформального спілкування (e.g. *Everyone reps the season a lil' differently, but a great value is always in style; Daydreamin' 'bout macchiatos*); римування (*Certain times were made for rhymes; your weekend of fun in the sun*); алітерації (наприклад, поєднання звуків [k], [s], [t] у *Buttermilk Crispy Chicken Sandwich*, щоб навіяти асоціації зі звуками хрумкотіння смачною їжею).

2) лексико-семантичному: 1) накопичення позитивно конотованої лексики: *12 Perfectly Delightful Surprises You'd Take Any Day*; 2) повторення лексичних одиниць (наприклад, *surprise* у статті *12 Perfectly Delightful Surprises You'd Take Any Day% Guarantee a mouthwatering surprise at McDonald's by biting into the new Buttermilk Crispy Chicken Sandwich... It may just surprise you how good it is*); 3) вдавання до семантичної реітерації, яку визначаємо як вживання синонімів або слів зі схожим значенням в межах одного речення для підсилення ефекту, наприклад *new* та *recrafted* у реченні *...head to McDonald's to try a new and recrafted McCafé espresso drink* наголошують на цінності продукту - його новизні; 4) використання найвищого ступеня порівняння: *And at McDonald's, you can also have the best of everything thanks to the new McPick 2 for \$2; This Is The Hardest "Would You Rather" If You Love McDonald's And Breakfast*; 5) вживання прислівників повного ступеня інтенсивності (e.g. *really: Summertime is the best time, and dogs REALLY don't want it to be over*); 6) вживання інклюзивних займенників для підкреслення універсальності пропонованих продуктів (McDonald's=для всіх) (*everybody, everyone, we (all): 11 "Pre-Coffee" Moments Everyone Can Relate To; 9 Times In Life We Wish We Could Mix And Match*); 7) наявність розмовної лексики для підтримання невимушеної, дружньої атмосфери: *SO much yummy. Bite into McDonald's new Buttermilk Crispy Chicken Sandwich and get ready to bust your own move* (*yummy=tasty; to bust one's move=to dance*); 8) використання Інтернет-сленгу: *We can't holiday before Peppermint Mochas, tbt*; 9) створення okazionalizmів, e.g. *NON-summer-weekend thoughts*; 10) використання мовних кліше (catch phrases) або фраз, створених за їхньою аналогією, e.g. *True love is in the air! The obsession is real* (за аналогією до *The Struggle is Real*). *Not all heroes wear capes*; 11) дистанціювання особи рекламодавця від автора допису задля створення ефекту рекомендації радше ніж реклами за допомогою вживання третьої особи множини (*they*): *Live your best seasonal life and head to participating McDonald's to try their new McCafé espresso line*.

3) синтаксичному: використання підрядних речень умови у рамках стратегії "продукт – як засіб задоволення потреб клієнтів": e.g. *If you love breakfast, you now have more choices to love with All Day Breakfast; So if you want a Sausage, Egg & Cheese McGriddles for*

lunch, you can!; парцеляція (*Nothing comes before coffee. Not even cookies. FACT*); з такою ж метою використовуються й питальні речення, за якими слідує негайна відповідь: *Summer's almost over, so why not go all out? Fuel up with a \$2.50 Double Combo: a Double Cheeseburger and Small Fries from McDonald's*; неповні речення для дотримання розмовного стилю (*Wondering how to ace your first fest?*); структурування речень з використанням антитез (e.g. *Are you with Alix on #TeamBacon or Chloe on #TeamClassics? Pick your side and comment below!*). Принагідно зазначити, що антитези відчитуємо й на рівні тексту, його глобальної ідеї та структури. У проаналізованих матеріалах це була переважно пара *before-after*, де етап "after" настає після вживання рекламованих напоїв чи їжі (e.g. *10 Holiday Moments That Aren't The Same Without Coffee; Because the holidays just aren't the same without a warm drink in hand!* – із імплікацією, що справжнє свято приходить лише після куштування Peppermint Mocha від McDonald's).

4) стилістичному: окрім антитез, згаданих у попередньому пункті, знаходимо каламбур (*There's no chickening out when it comes to biting into McDonald's new Buttermilk Crispy Chicken Sandwich*); метафора (*A commute to work without coffee is your Everest*); порівняння (*If you love McDonald's, this quiz should be easy as (hot)cakes*); риторичні запитання (*One can dream, right?*). У цілому, природні рекламні повідомлення від McDonald's на Buzzfeed не відзначаються великою кількістю тропів та фігур, що пов'язано із лаконічністю дописів та вибудовуванням основної ідеї на основі 1-2 прийомів.

5) У прагматичному аспекті підкреслюємо вживання прямих директивів, вербалізованих імперативами (e.g. *Seize the moment with the new McCafé espresso line from McDonald's!*).

Висновки. Отже, природна реклама є особливим видом реклами в Інтернеті та позначає будь-який вид контенту, створеного та опублікованого сумісно із редакцією медіаплатформи, який інтегрується в інтерфейс та жанрово-тематичний ряд повідомлень медіума з кінцевою метою просування продуктів чи послуг й при цьому не сприймається споживачем як нав'язлива реклама і не розпізнається блокувальниками реклами. Природна реклама враховує технічні, візуальні та змістові особливості каналу публікації, є унікальною, інтерактивною, мультимодальною, чітко маркованою та задовольняє інформаційну потребу реципієнта. Аналіз зразків природної реклами довів, що її жанри часто комбінуються між собою задля досягнення максимального залучення споживачів та, як і будь-які традиційні рекламні повідомлення, є директивами (прямими або непрямыми), що послуговуються рядом графічних та вербальних засобів, характерними як для платформи розміщення, так і для рекламного дискурсу загалом. Перспективним вважаємо дослідження цільового потенціалу природної онлайн-реклами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вежель Р. Ю. Native Advertising – новий формат епохи Digital / Р. Ю. Вежель // Соціальні комунікації: теорія і практика. Науковий журнал. – 2016. – № 3. – с. 35-40
2. Грушевська Ю. А. Етичний аспект розмивання межі між рекламою та редакційним матеріалом / Ю. А. Грушевська // Теле- та радіожурналістика. – 2017. – № 16. – С. 75-81.

3. Каптур А. О. Интернет-реклама: сучасний канал комунікації. Тенденції та перспективи [Електронний ресурс] / А. О. Каптур // Міжнародний научний журнал «Інтернаука». – 2017. – № 8 (30). – С. 43-45
4. Маєвський О. Б. Особливості, ознаки, види прихованої реклами в газетах України / О. Б. Маєвський, Н. О. Войтович // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – 2012. – № 36. – С.371-379.
5. Мелехова А. С. Нативная реклама как элемент digital-коммуникационной стратегии бренда [Электронный ресурс] / А. С. Мелехова // ВЭПС. – 2015. – №3. – С. 242-245. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/nativnaya-reklama-kak-element-digital-kommunikatsionnoy-strategii-brenda>
6. Почему маркетологам не стоит бояться «баннерной слепоты»? [Электронный ресурс]. – LPGenerator. – 2015. – Режим доступа: <https://lpgenerator.ru/blog/2015/10/21/pochemu-marketologam-ne-stoit-boyatsya-bannernojslepoty/>
7. Яненко Я. В. Комунікаційні особливості сучасної нативної реклами / Я. В. Яненко // Інформаційне суспільство. – 2017. – № 25. – С. 49-57. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/is_2017_25_8
8. Bussolati, Monica. 10 Definitions of Native Advertising [Electronic Resource]. – Retrieved from: <https://bussolati.com/10-definitions-native-advertising/>
9. Pernice, Kara. Banner Blindness Revisited: Users Dodge Ads on Mobile and Desktop [Electronic Resource] / Kara Pernice. – Nielsen Norman Group, 2018. – Retrieved from: <https://www.nngroup.com/articles/banner-blindness-old-and-new-findings/>
10. Product Placement [Electronic Resource] // Investopedia. – Retrieved from: <https://www.investopedia.com/terms/p/product-placement.asp>
11. The Native Advertising Playbook [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.iab.net/media/file/IABNative-Advertising-Playbook2.pdf>

REFERENCES

1. Vezhel R. Yu. Native Advertising – A New Format of Digital Epoch/ R. Yu. Vezhel // Sotsialni komunikatsii: teoriia i praktyka. Naukovyi zhurnal. – 2016. – № 3. – P. 35-40
2. Hrushevska Yu. A. The Ethic Aspect of Blurring a Line between Advertising and Editorial Materials / Yu. A. Hrushevska // Tele- ta radiozhurnalistyka. – 2017. – № 16. – P. 75–81.
3. Kaptur A. O. Internet Advertising: Modern Communication Channel. Trends and Prospects [Electronic Resource] / A. O. Kaptur // Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal "Internauka". – 2017. – № 8 (30). – P. 43-45
4. Maievskiy O. B. Peculiarities, Features and Types of Hidden Advertising in the Ukrainian Newspapers / O. B. Maievskiy, N. O. Voitovych // Visnyk of the Lviv University. Series Journalistics. – 2012. – № 36. – P. 371-379.
5. Melekhova A. S. Native Ad as an Element of Digital-Communicational Strategy of the Brand / A. S. Melekhova // VEPS. – 2015. – № 3. – P. 242-245. – Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/nativnaya-reklama-kak-element-digital-kommunikatsionnoy-strategii-brenda>
6. Why Advertisers Should Not Be Afraid of Banner Blindness? [Electronic Resource]. – LPGenerator. – 2015. – Retrieved from: <https://lpgenerator.ru/blog/2015/10/21/pochemu-marketologam-ne-stoit-boyatsya-bannernojslepoty/>
7. Yanenko Ya. V. Communication Features of Modern Native Advertising [Electronic Resource] / Ya. V. Yanenko // Informatsiine suspilstvo. – 2017. – № 25. – P. 49-57. – Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/is_2017_25_8

Native advertising as a New Format of Online Advertising Discourse

K. V. Ahafonova

Abstract. The article deals with the approaches to defining native advertising as a new format of a modern online advertising discourse, capable of influencing the recipient in the era of “banner blindness” and ad blockers. The paper delves into the correlation of such notions as hidden and native advertising, content marketing and product placement. Based on the analysis of native advertising examples, the characteristic features are singled out.

Keywords: native advertising, Internet discourse, online advertising, communication, mass media.

Просодичні характеристики аудіозаписів телевізійних новин в діячності

Ю. Е. Білюк

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: JuliaBiliuk@gmail.com

Paper received 31.05.19; Accepted for publication 11.06.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-06>

Анотація. Статтю присвячено діячності дослідженню просодичних відмінностей в стилі та подачі інформації англійського телевізійного дискурсу на основі колекції новин Сполученого Королівства. В дослідженні порівнюються тональні, темпоральні та паузальні особливості просодії новинних аудіоматеріалів з різних періодів в історії телебачення Великої Британії, а саме: перший період – з 1936 до 1946 року та другий, що репрезентує новини сьогодення, а точніше, 2009-2019. Вимірювання свідчать про значні зміни у просодичних характеристиках обраного мовного матеріалу, а саме: зміни конфігурацій ЧОТ та зменшення швидкості мовлення і кількості пауз в обраних аудіозаписах сучасних новин порівняно з кінохроніками 1936-1946 років.

Ключові слова: телевізійний дискурс, діячність, просодія, інтонація, частота основного тону, паузація, темп, варіативність, усне мовлення, конфігурація ЧОТ, інтонаційна шкала, стиль мовлення, переривання поступово-низхідної шкали.

Здобутки експериментально-фонетичних досліджень все активніше використовуються при проведенні розвідок в таких дисциплінах як фонетика, риторика та компаративні дослідження (Блох М.Я., Великая С.В., Вербич Н.С. 2011), проте недостатньо уваги приділяється аналізу дискурсу новин та хронік на просодичному рівні в плані компаративних досліджень в цілому й діячності порівнянь зокрема.

Інтерес до вивчення варіативності просодичних реалізацій в мовленні пов'язаний зі зростаючим попитом на інформацію щодо особливостей звучання англійського усного мовлення. Все це загострює увагу дослідників-лінгвістів на необхідності поглибленого, уважного аналізу просодичних особливостей аудіозаписів новин.

Матеріалом дослідження слугують аудіозаписи англійських кінохронік та теленовин, а саме: кінохроніки, що було знято у період з 1936 до 1946 років та більш сучасні новини, що датуються 2009-2019 роками. Досить швидкі зміни в житті суспільства опосередковано впливають на фонетику, граматику, лексикологію, стилістику та інші галузі. Зібраний матеріал представлено двома етапами в історії телебачення Великої Британії, що дало можливість прослідкувати за змінами просодичних параметрів та їх особливостями з різницею у більш ніж 70 років.

Нами досліджено аудіозаписи новин з каналів провідних телевізійних станцій BBC (British Broadcasting Corporation), ITV Network Limited, Channel Four Television Corporation та Sky. В основу діячності дослідження покладено аудіозаписи найдавніших наявних новинних джерел – кінохронік 1940 років, які порівнювались з аудіозаписами сучасних теленовин зі спільною тематикою, а саме: аудіозаписи новин про події, що пов'язані з британською королівською родиною.

Кінохроніка є особливим різновидом фільму, що включає документальні новини з різних галузей життя, серед яких політичні новини, культурно-освітня події, інформація про політичних діячів, членів королівської родини, музикантів, акторів тощо. Англійці називають такі фільми *newsreels*, французи *actualités*, іспанці *noticieros*, а німці *wochenschau*. Кінохроніки мають цілу низку загальних характеристик, що відрізняють їх від іншого роду фільмів, а саме: рекурентність показу, мультитематика, поточні події, універсальність довжини фільму, спосіб подання інформації. [Baechlin, с. 9]

«Похід у кіно» в минулому був доволі важливою розважально-культурною подією для середньостатистичної родини. Перед кіносеансом глядачі збирались в фойє кінотеатру. Грав оркестр. Дехто з гостей танцював. Згодом музика замовкала і усіх запрошували в кінозал. Художньому фільму передували «новини» або документальна кінохроніка, які крутили перед початком основного художнього фільму. З часом почали з'являтися спеціальні кінотеатри для демонстрації кінохронік. Першим офіційним спеціалізованим кінотеатром Великої Британії став кінотеатр «The Daily Bioscope», який було відкрито у 1909 році. [Popple, с.56]

Основним джерелом аудіозаписів кінохронік у нашому дослідженні слугує архів «British Pathé», який є скарбницею з понад 85 000 документальних фільмів, серед яких кадри важливих подій, інформація про видатних осіб, модні тенденції, захоплюючі подорожі, розповіді про новини науки та культури з усього світу, зняті у період з 1890 по 1970 роки, тобто вони охоплюють період більше ніж 80 років.

Видатними ведучими-дикторами кінохронік були Чарльз Ід, Боб Денверс-Уокер, Леонард Генрі, Майкл Редгрейв, Вільям Уоллес Террі та інші, які започаткували стиль подачі та презентації новин та хронік. Аудіосупровід новин, зібраних для нашого дослідження, переважно репрезентований чоловічими голосами, серед яких переважає голос Боба Денверса-Уокера, який озвучував новини кінохронік *Pathe News* під час Другої світової війни та багато років опісля. Його голос сприймався як головний в переважній кількості кінохронік *Pathe News*, що демонструвались двічі на тиждень. Оптимістичний та патріотичний стиль Боба Денверса-Уокера став своєрідним стандартом для медіа, і до цього часу пародіюється, якщо необхідно висвітлити новини 1940 та 1950 років. [6]

Сучасні ведучі відійшли від стандартів мовлення. Кількість коментаторів з класичною вимовою безустанно зменшується. Натомість часто можна почути ведучих з різного роду акцентами. Крім цього, зросла кількість ведучих-жінок. Можна помітити, що у наш час презентації у супроводі саме жіночого голосу мають перевагу за частотністю.

Метою дослідження є виявлення кореляції між просодичними параметрами, що спостерігається при перцептивному спостереженні та акустичному аналізі колекції

записаних у цифровому форматі зразків речень телевізійного дискурсу у діахронічному порівнянні.

За об'єкт аналізу було обрано початкове речення в кожному із зразків аудіо записів новин, як одне з найважливіших в інформаційному плані, оскільки саме в ньому надається основна інформація про повідомлення. Для порівняльного аналізу було відібрано 30 речень з першого періоду та 30 речень з другого, загальною тривалістю звучання в 143 сек. та 135 сек. відповідно. І, як результат, за допомогою програмного забезпечення *Praat*, було розглянуто такі основні показники просодії, як ЧОТ (частота основного тону), швидкість мовлення та паузацію.

В першу чергу, було розглянуто таку просодичну характеристику як темп. В усіх відібраних для дослідження зразках новин ми виміряли швидкість мовлення, для чого було вираховано кількість складів у кожному з речень та поділено на тривалість відповідного аудіозапису (в секундах). І як результат, після знаходження середнього арифметичного, було одержано показники темпу для кожного часового періоду, а саме: для 1936-1946 років середня швидкість мовлення сягала приблизно 5.84 складів на секунду, в той час як в 2009-2019 роках швидкість є меншою, а саме: 4.57 складів на секунду. Що є значними показниками, які свідчать про те, що в новинах більш раннього періоду спостерігається пришвидшене мовлення.

Крім того, було підраховано кількість та тривалість пауз в обраному аудіоматеріалі та знайдено відсоткове співвідношення кількості новинних записів з чітко виділеними паузами до кількості новинного матеріалу в цілому (окремо для 1936-1946 років та для сьогодення). Щодо пауз, то як бачимо, для аудіозаписів 1936-1946 років є характерною значна кількість пауз, а саме: 50% від усього новинного матеріалу. Це означає, що наявність пауз можна спостерігати в кожному другому реченні 1936-1946 років, в той час як у 2009-2019 роках лише 20% обраного матеріалу мало чітко виражені паузи.

Отримані показники щодо швидкості мовлення та паузації показано на графіках нижче.

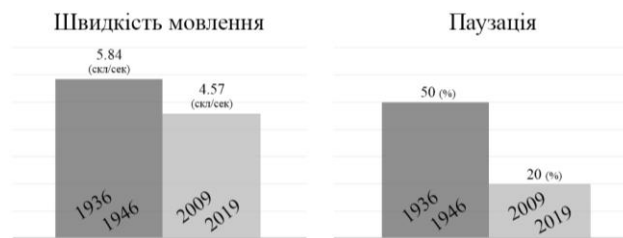

Рис. 1 Показники швидкості мовлення в обраних аудіозаписах новин 1936-1946 та 2009-2019 років.

Щодо показників ЧОТ, то їх спостереження свідчать про цікаву тенденцію: для аудіозаписів з кінохронік 1936-1946 років характерна більш полого конфігурація ЧОТ (див. рис. 3), а саме: для 80% аудіоматеріалу, водночас як для більш сучасних реалізацій характерною є більш різка конфігурація низхідного тону (див. рис. 4).

Прикладом слугує початкове речення з кінохроніки 1937 року: *In brilliant sunshine lifeguards march the steps of St. George's Chapel, Windsor*. В ньому спостерігається порушення мелодійного контуру характерного для стве-

рджуваного речення публіцистичного стилю мовлення, адже, як бачимо, воно від початку і до кінця виконано з переважно однакового рівня інтонацією.

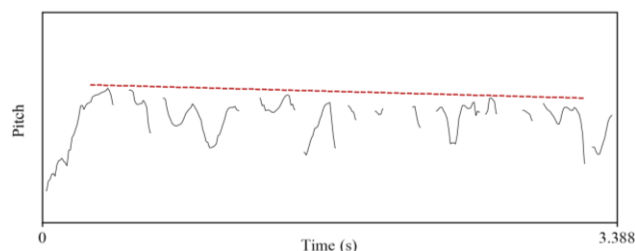

Рис. 3. Інтонограма з максимальною та мінімальною ЧОТ у реалізації стверджувального речення: *In brilliant sunshine lifeguards march the steps of St. George's Chapel, Windsor*.

Щодо реалізацій 2009-2019 років, для сучасних реалізацій характерною є більша варіативність інтонаційних шкал. 50% шкал характеризуються різким падінням мелодії. На початку речення можна спостерігати значне підвищення в тональності, а отже локалізація максимальної ЧОТ знаходиться саме на початку та знижується ближче к кінцю речення. Рис. 4 демонструє результат аналізу тональності початкового речення з сюжету новин 2010 року: *This was the backdrop to the famous proposal*.

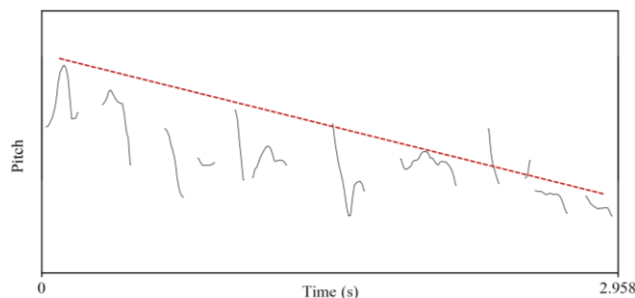

Рис. 4. Інтонограма з максимальною та мінімальною ЧОТ у реалізації стверджувального речення: *This was the backdrop to the famous proposal*.

Решта шкал другого періоду мають специфічні малюнки. Наприклад, у обраному нами початковому реченні з новинного сюжету на телеканалі BBC спостерігається переривання поступово-низхідної шкали з різким підйомом в середині (див. рис. 5).

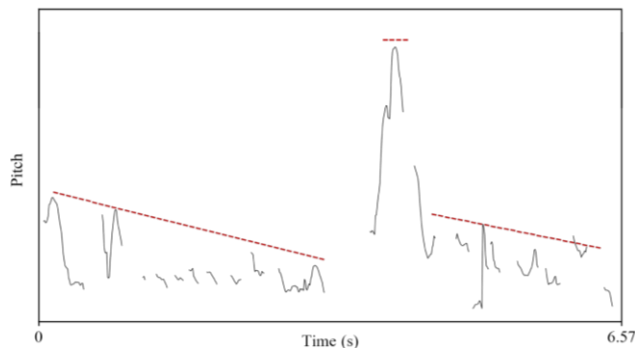

Рис. 5. Інтонограма з максимальною та мінімальною ЧОТ у реалізації стверджувального речення: *No one wants to celebrate their birthday in the pouring rain, but even the Queen doesn't get guaranteed sunshine*.

Спостерігаються значні зміни у просодичних характеристиках обраного нами матеріалу різних періодів часу, а саме: у ЧОТ, темпі та у кількості пауз.

Аналізуючи тональні, темпоральні та паузальні особливості просодії англomовного дискурсу телевізійних новин, беручи до уваги піки ЧОТ та судячи з їх розміщення, можна припустити, що гіпертрофована кількість пауз

в поєднанні з підвищеною швидкістю мовлення утворює рівну конфігурацію тональності, що є характерною тенденцією для новин 1930-х та 1940-х років.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багмут, А. Й., Бровченко, Т. О., Борисюк, І. В., Олійник, Г. П. Інтонційна виразність звукового мовлення засобів масової комунікації (Київ, 1994).
2. Блох, М. Я., Великая, Е. В. «Просодия в стилизации.» Монография (Москва: Прометей, 2012).
3. Вербич, Н. С. «Інтонція публічного виступу: основні напрями дослідження.» *Мовознавство* 5 (2011).
4. Лисенко К.В. «Риторико-просодичні особливості радіовистав за п'єсами В. Шекспіра» (Дис. канд. філол. наук, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Київ, 2019).
5. Baechlin, Peter & Maurice Muller-Strauss (Editors), *Newsreels across the world*, Paris: Unesco, (1952).
6. Bob Danvers-Walker [Електронний ресурс] // URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Bob_Danvers-Walker
7. Boula de Mareuil, Phil., Rilliard, A., Allauzen, A. «A diachronic study of initial stress and other prosodic features in the French news announcer style: corpus-based measurements and perceptual experiments.» *Language and Speech* 55 (2) (2012).
8. Poppo, Simon & Joe Kember, *Early Cinema: From Factory Gate to Dream Factory*, Wallflower Press (2004): 56.

REFERENCES

1. Bahmut, A. Y., Brovchenko, T. O., Borysiuk, I. V., Oliinyk, H. P. «Intonational expressiveness of audio broadcasting of mass communication.» (Kyiv, 1994).
2. Blokh, M. Ya., Velykaia, E. V. «Prosody in stylisation.» Monograph (Moskva: Prometei, 2012).
3. Verbych, N. S. «Intonation of public speaking: the main directions of research» *Movoznavstvo* 5 (2011).
4. Lysenko K.V. «Rhetorical-prosodic peculiarities of radio performances based on William Shakespeare plays» (Dys. kand. filol. nauk, Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka, Kyiv, 2019).
5. Baechlin, Peter & Maurice Muller-Strauss (Editors), *Newsreels across the world*, Paris: Unesco, (1952).
6. Bob Danvers-Walker [Electronic resource] // URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Bob_Danvers-Walker
7. Boula de Mareuil, Phil., Rilliard, A., Allauzen, A. «A diachronic study of initial stress and other prosodic features in the French news announcer style: corpus-based measurements and perceptual experiments.» *Language and Speech* 55 (2) (2012).
8. Poppo, Simon & Joe Kember, *Early Cinema: From Factory Gate to Dream Factory*, Wallflower Press (2004): 56.

Prosodic characteristics of television news audio recordings in diachrony

J. E. Biliuk

Abstract. The article is dedicated to a diachronic research of prosodic differences in style and delivery of information of English television discourse based on the news collection from the United Kingdom. In this research tonal, temporal and pausal features of prosody in news audio materials from different periods in the history of Great Britain are being compared. The first period represents years from 1936 to 1946, whilst the second period highlights present time news, namely 2009-2019. Measurements indicate significant changes in the prosodic characteristics of a selected linguistic material, namely, changes in pitch configurations as well as a decrease in the speech rate and in the number of pauses in selected audio recordings of present news in comparison with the newsreels from 1936-1946s.

Keywords: *television discourse, diachrony, prosody, intonation, pitch frequency, pausation, tempo, variability, spoken language, pitch contour, intonation scale, speech style, breaking of the falling tone.*

Метафоризація концепту LIFE / ЖИТТЯ в англomовному поетичному рок-дискурсі (на матеріалі інді-рок-гурту Imaginedragons)

О. В. Дунаєвська, Т. А. Чаюк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Corresponding author. E-mail: o.dunayevska@gmail.com

Paper received 22.05.19; Accepted for publication 02.06.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-07>

Анотація. Стаття присвячена розгляду особливостей метафоризації концепту LIFE/ЖИТТЯ в англomовному поетичному рок-дискурсі. Тексти рок-дискурсу володіють когнітивним механізмом впливу на суспільство, який зумовлений відображенням фрагментів екстралінгвальної дійсності, що актуалізовано специфічними мовними засобами. Концептуальні метафори представлені конвенційними онтологічними, структурними і орієнтаційними метафорами з корелятивними доменами JOURNEY / ПОДОРОЖ, CONTAINER / КОНТЕЙНЕР, SUBSTANCE / РЕЧОВИНА, STRUGGLE / БОРОТЬБА, SUFFERING / СТРАЖДАННЯ, BUILDING / БУДІВЛЯ, MOVEMENT / РУХ. Неконвенційними є розщеплення концептуальної метафори і їх розширення, які відображають інтенцію автора, а їх конфігурація слугує засобом інтенсифікації експресивного смислу текстів пісень.

Ключові слова: концептуальна метафора, корелятивний домен, поетичний рок-дискурс, референт, розщеплення концептуальної метафори.

Постановка проблеми. Антропологічна парадигма, яка домінує в сучасних мовознавчих наукових розвідках, акцентує увагу на ролі людини в процесі породження і функціонування мови. Основні засади лінгвістичних досліджень сьогодення спрямовують науковий інтерес до різнобічного вивчення мовленнєвої діяльності учасників комунікації і екстралінгвальних чинників, що супроводжують її реалізацію. Когнітивно-дискурсивний підхід до розгляду мовного явища уможлиблює виявлення особливостей використання комунікантами вербальних і паравербальних знаків в певних соціально-культурних контекстах. Дискурсивний аспект відображає процесуальний характер пізнавальної діяльності людини, де мова виступає у ролі матеріальної основи мислення людини. **Актуальність** дослідження зумовлена тим, що концептуальне моделювання метафоричного значення дозволяє аналізувати семантику мовного явища з урахування лінгвальних і екстралінгвальних засобів. **Матеріалом** дослідження слугують тексти пісень американського інді-рок-гурту ImagineDragons, які містять концептуальні метафори LIFE/ЖИТТЯ. Основна тематика пісень зазначеного гурту відрізняється життєствердуючою позицією, роздумами про сенс життя і пошуками відповідей на «вічні» питання: що є основою людського буття, у чому цінність життя, як знайти сили для боротьби з життєвими викликами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Мета статті полягає у виявленні концептуальних метафор LIFE/ЖИТТЯ у текстах пісень гурту ImagineDragons, що дозволяє розкрити когнітивно-дискурсивні аспекти поетичного рок-дискурсу. Когнітивні аспекти сучасного рок-дискурсу хоча і перебувають в сфері наукового інтересу сучасників дослідників, дотепер неповно виявлені і описані, що пов'язано з гетерогенною семіотичною структурою рок-дискурсу, представленою текстами пісень, музикою і особливостями виконання. Разом з тим, невирішеними залишаються питання, пов'язані з виявленням концептосфери поетичного рок-дискурсу, а також його образно-ціннісним змістом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Період

кінця ХХ – початку ХХІ століття відмічений підвищеним інтересом дослідників мови до розгляду семіотично неоднорідних дискурсів, до яких належить рок-дискурс. М. Леонард, на прикладі «жіночорієнтованих» інді-рок-груп з Великобританії та США звертається до основних питань, пов'язаних з гендерним аспектом музичного рок-дискурсу, відзначаючи, що рок-музика має ознаки маскулітності, що впливає на її форму і зміст [9]. Лінгвокультурологічний аспект рок-дискурсу був зазначений Е. Беннеттом, який акцентував увагу на культурних і соціальних розвитку рок-дискурсу [4]. Предметом наукового інтересу був когнітивно-дискурсивний потенціал рок-поетичного тексту, зумовлений його негомогенною природою і зв'язком словесної архітекτονіки поетичної композиції з культурними і ціннісними аспектами [2].

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими та практичними завданнями полягає у виявленні образно-ціннісної складової одного з базових концептів рок-дискурсу. Опис особливостей метафоризації уможлиблює прослідкувати вплив типу дискурсу на поняттєвий зміст концептів, які слугують маркерами колективної етнічно специфічної свідомості. **Новизна** дослідження полягає у залученні дводомного підходу до виявлення концептуальної метафори в англomовному поетичному рок-дискурсі, що уможлиблює розгорнуте уявлення про референтний і корелятивний простори метафоричної системи концепту LIFE/ЖИТТЯ, а також виявлення впливу типу дискурсу на результати їх перехресного мапування. Виявлення співвідношення між референтним і корелятивним доменами являє собою спосіб вивчення ментальних процесів і розуміння специфіки формування національної свідомості.

Методологія дослідження ґрунтується на постулатах теорії метафоричного моделювання і концептуальної метафори (С. А. Жаботинська [3], Р. Дірвен [5], З. Кьовечеш [6], М. Джонсон [7], Дж. Лакофф [8]). **Методологічне або загальнонаукове значення** полягає у поглибленні знань про характер метафоризації концепту, зумовленого типом дискурсу, що є певним вкладом в розвиток когнітивної лінгвопоетики.

Викладення основного матеріалу. Концепт

LIFE/ЖИТТЯ є одним з універсальних концептів у мовній картині світу багатьох народів, в той же час володіючи національно-культурною зумовленістю. Категорія *життя* є однією із фундаментальних категорій для розуміння менталітету нації, яка характеризує національну свідомість певної спільноти в конкретний період розвитку. Рок-дискурс є складним семіотичним утворенням, яке включає органічно взаємопов'язані вербальні, музичні і акціональні компоненти. Його вербальний план (тексти) представлений текстами рок-пісень і відображає лінгвальні й екстралінгвальні характеристики дискурсу (соціокультурні і поведінкові правила, притаманні носіям рок-культури). Текст рок-пісні належить до поетичного дискурсу, що зумовлює його символіко-метафоричний характер. Поетичний рок-текст визначений як результат поетичного мислення рок-авторів, реалізація творчості яких є індивідуальною, але в той же час узагальненою приналежністю до певної субкультури[2]. Тексти рок-пісень відрізняються специфічною природою, що зумовлено тим фактом, що їхня письмова фіксація є «вторинним» жанром, де основну роль відіграє музична форма. Основа сильного впливу рок-культури на суспільство є відсутність дистанції між автором та виконавцем, так як вони, зазвичай, поєднують ці ролі[1, с. 54].

Отже, тексти рок-дискурсу володіють когнітивним механізмом впливу на суспільство, який зумовлений відображенням фрагментів екстралінгвальної дійсності, які актуалізовані специфічними мовними засобами.

Відповідно до теорії концептуальної метафори, метафора є когнітивним механізмом, призначеним для обробки інформації про абстрактні об'єкти, які людина сприймає не перцептивно, а шляхом їх порівняння з конкретними об'єктами, що мають перцептивну основу. У концептуальній метафорі має місце взаємодія не тільки окремих концептів, а й цілих доменів, або широких понятійних областей, що включають різні суміжні концепти [3, с. 46-47]. Корелятивний домен є вихідним концептом, в той час як референтний домен представляє собою цільовий концепт, означуваний за допомогою метафори. У процесі порівняння корелята і референта відбувається перехресне мапування, коли певні властивості кореляту мапуються на певні властивості референту. Разом з тим, не всі ознаки кореляту і референту використовують для порівняння під час перехресного мапування, лише їх певні аспекти[8, с. 245]. Причина, згідно якої цільовий концепт розуміється через певну кількість різних вихідних доменів, пов'язана з тим фактом, що єдиний вихідний концепт не здатний забезпечити всі аспекти цільового концепту [6]. Під час проєкції одного і того ж корелятивного домену на один і той самий референтний простір може утворитися не одна, а декілька автономних концептуальних метафор, що свідчить про розщеплення концептуальної метафори в процесі перехресного мапування корелятивних доменів на референт [3, с.5; 7; 8].

Метафори концепту LIFE/ЖИТТЯ представлені онтологічними, орієнтаційними і структурними концептуальними метафорами. За допомогою корелятивних доменів відбувається осмислення референта

LIFE/ЖИТТЯ в текстах пісень гурту ImagineDragons.

У домені JOURNEY/ПОДОРОЖ структурна метафора концепту LIFE / ЖИТТЯ відображає мапування людського досвіду на життя людини. Життя сприймається як тривала подорож із зупинками і пунктами призначення, з пошуком правильних шляхів і способів досягнення цілей. Наприклад:

(1) *I know I took the path that you would never want for me* [3]

У наступному прикладі подорож довга, довжиною в тридцять життів:

(2) *Your eyes are older than the tallest tree you see
'Cause thirty lives can be extraordinarily long* [8]

У зазначеному домені відбувається розщеплення концептуальної метафори і утворення метафори LIFE/ЖИТТЯ є LACKOF JOURNEY/ВІДСУТНІСТЬ ПОДОРОЖІ, що акцентує увагу на малоактивному способі життя, його одноманітності:

(3) *All my life been sittin' at the table*

Watching them kids, they're living in a fable[4]

Подорож може бути пов'язана з розуміння себе як мандрівниками, святими або грішними, що сприяє утворенню метафори ЖИВА ЛЮДИНА Є МАНДРИВНИК / THE LIVING PERSON IS A TRAVELLER. Наприклад, у наступному прикладі автор співвідносить себе з самотнім мандрівником по морю:

(4) *I'm the one at the sail, I'm the master of my sea*, [1]

У домені CONTAINER/КОНТЕЙНЕР онтологічна метафора відображає розуміння життя як вмістилища, яке можливо і потрібно наповнювати. Життя як контейнер може бути наповнене смыслом, діяльністю або амбіціями, що утворює метафору LIFE/ЖИТТЯ є INSIDE/ВСЕРЕДИНІ як в наступному прикладі:

(5) *I'm not scared of what you're gonna tell me*

And I'm not scared of the beast in the belly

Fill my cup with endless ambition

And paint this town with my very own vision [3]

У домені SUBSTANCE/РЕЧОВИНА життя набуває матеріальних ознак, відповідно до яких його можливо відчутти за допомогою перцептивних органів. У наступному прикладі, життя передають як матеріальну річ:

(6) *I bet my life*

I bet my life on you [3]

В межах зазначеного домену відбувається розщеплення концептуальної метафори на LIFE/ЖИТТЯ є SUBSTANCE IN CONTAINER/РЕЧОВИНА В КОНТЕЙНЕРІ і LIFE/ЖИТТЯ є WATER/ВОДА. У першій метафорі відбувається мапування змісту контейнера на життя. Наприклад:

(7) *Watchin' them kids, they're living in a fable* [4]

В утворенні онтологічної метафори LIFE/ЖИТТЯ є SUBSTANCE IN CONTAINER/РЕЧОВИНА В КОНТЕЙНЕРІ бере участь корелятивна область КОЛІР, відповідно до якої виділяємо метафору LIFE/ЖИТТЯ є SUBSTANCE IN DARKNESS/ РЕЧОВИНА В ТЕМРЯВІ. За допомогою цієї метафори, життя, як абстрактне явище, набуває фізичних властивостей. Наприклад:

(8) *Stay with me please*

Cause I'm living, living

Living in the darkness [2]

Плинність життя, її мінливий характер переданий розщепленою концептуальною метафорою LIFE/ЖИТТЯ є WATER/ВОДА, яка має розширення LIFE/ЖИТТЯ є SEA/МОРЕ:

(9) *Don't you tell me what you think that I could be
I'm the one at the sail, I'm the master of my sea, oh ooh;
The master of my sea, oh ooh [1]*

У домені STRUGGLE/БОРОТЬБА утворення концептуальної метафори LIFE/ЖИТТЯ є STRUGGLE/БОРОТЬБА відбувається мапування бажання виграти у змаганні або вижити у боротьбі за життєвий досвід. Очевидно, поява цієї метафори пов'язана з необхідністю людини долати життєві труднощі і вирішувати складні проблеми заради можливості не тільки вижити, але мати успішні суспільні і соціально-індивідуальні відносини.

(10) *Yeah, you're a natural
Living your life cut throat
You gotta be so cold
Yeah, you're a natural [5]*

Концептуальна метафора LIFE/ЖИТТЯ є SUFFERING/СТРАЖДАННЯ ґрунтується на болісному досвіді людини, пов'язаному з особистими відносинами. Під час процесу мапування ознак корелятивного домену на реферативний відбувається розщеплення метафори на LIFE/ЖИТТЯ є PAIN/БІЛЬ і LIFE/ЖИТТЯ є HELL/ПЕКЛЮ. У прикладі (11) зазначено, що життя, любов, життєва енергія супроводжена болісними відчуттями, які дають поштовх до дій:

(11) *My life, my love, my drive, it came from... Pain! [1]*

У наступному прикладі автор усвідомлює, що своїм рішенням перетворив життя іншої людини на пекло:

(12) *I know I took the path that you would never want for me*

I gave you hell through all the years [3]

Утворення концептуальної метафори LIFE/ЖИТТЯ є BUILDING/ БУДІВЛЯ базується на мапуванні процесу побудови будинку на процес проживання життя. Початок і закінчення життя асоційовані з будівництвом, що соціально і культурно зумовлені як успіх у житті.

(13) *And now it's time to build from the bottom of the pit right to the top [3]*

У домені MOVEMENT/РУХ відбувається розщеплення орієнтаційної концептуальної метафори на LIFE/ЖИТТЯ є MOVEMENT UP –DOWN/РУХ ВГОРУ – ВНИЗ і LIFE/ЖИТТЯ є MOVEMENT AHEAD/РУХ ПРЯМО. Ці метафори пов'язані з відчуттям життя як фізичного тіла, яке здатне переміщатись у просторі. Рух вгору означає успіх, розвиток, прогрес, вниз – демонструє певні невдачі, занепад, горизонтальних рух пов'язано з плинністю життя. Наприклад:

(14) *Upon the mountain*

Down in the king's lea

Pushing these boxes [7]

Наступний приклад ілюструє метафору LIFE/ЖИТТЯ є MOVEMENT AHEAD/РУХ ПРЯМО, актуалізовану дієсловом *to run*

(15) *Never be enough, I'm the prodigal son*

I was born to run, I was born for this [6]

Необхідно відмітити, що тексти пісень інді-року гурту містять комбінації концептуальних метафор, що інтенсифікують смисл і надає тексту більшої виразної сили. У наступному прикладі відмічаємо комбінування метафор LIFE/ ЖИТТЯ є MOVEMENT UP – DOWN/РУХ ВГОРУ – ВНИЗ і LIFE/ЖИТТЯ є SUBSTANCE INCONTAINER/РЕЧОВИНА В КОНТЕЙНЕРІ :

(16) *Up in the attic*

Down in the cellar

Lost in the static

Coming back for more

Oh for more [7]

Ілюстративний матеріал свідчить про такі найбільш поширені конфігурації концептуальних метафор в текстах пісень групи ImagineDragons як: LIFE/ЖИТТЯ є JOURNEY/ПОДОРОЖ і LIFE/ЖИТТЯ є SUFFERING/СТРАЖДАННЯ, а також LIFE/ЖИТТЯ є MOVEMENT/РУХ і LIFE/ЖИТТЯ є SUBSTANCE/РЕЧОВИНА.

Висновки. Виявлення концептуальних метафор рок-дискурсу дозволяє пояснити яким чином автор-співак доносить свій світогляд до слухачів, здійснюючи вплив на емоційну сферу слухачів. Основні цінності, трансльовані в текстах пісень ImagineDragons, які пов'язані з концептом LIFE/ЖИТТЯ, реалізовано за допомогою корелятивних доменів JOURNEY / ПОДОРОЖ, CONTAINER / КОНТЕЙНЕР, SUBSTANCE / РЕЧОВИНА, STRUGGLE / БОРОТЬБА, SUFFERING / СТРАЖДАННЯ, BUILDING / БУДІВЛЯ, MOVEMENT / РУХ. Це конвенційні метафори, зрозумілі і прийнятні для слухачів. Разом з тим, неконвенційними є розщеплення концептуальної метафори і їх розширення, які допомагають реалізувати авторську інтенцію і відображають дискурсивну специфіку аналізованих текстів. Конфігурації концептуальних метафор слугують засобом інтенсифікації і посилюють прагматичний вплив на аудиторію. **Перспективним** є подальший аналіз текстів пісень рок-дискурсу із виділенням ключових концептів, із зазначенням понятійно-ціннісної і образно-ціннісної складових, що уможливить побудову концептосфери сучасного рок-дискурсу. Розгляд нелінгвальної семіотичної системи рок-дискурсу дозволить виявити роль знаків немовної природи у конструюванні смислу пісні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березовчук Л. Проблема аналитического описания произведения в рокмузыке: соотношение текста и контекста // *Молодежь и проблемы современной культуры*, Л., 1990. С. 29-55.
2. Маслова Ю. В. Когнитивно-дискурсивный потенциал рок-поэтического текста: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Белгород, Белгородский государственный национальный исследовательский университет, ФГАОУ ВПО, 2016. 189 с.
3. Жаботинская С. А. Концептуальные метафоры в публичных речах Барака Обамы и Владимира Путина (2014-2015 гг.). *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2016. № 13. С. 43-91. http://nbuv.gov.ua/UJRN/kkd_2016_13_6.
4. Bennett A. "Heritagerock": Rockmusic, representation and heritage discourse. *Poetics*. 37 (5-6). 2009. pp. 474-489. doi.org/10.1016/j.poetic.2009.09.006.

5. Dirven R., Verspoor M. Cognitive exploration of language and linguistics. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1998. 300 p.
6. Kovecses Z. Metaphor: A practical introduction. Oxford: Oxford University Press, 2002. 375 p.
7. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 239 p.
8. Lakoff G. Contemporary theory of metaphor. In A. Ortony (ed.). Metaphor and thought. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. pp. 202-251.
9. Leonard M. Gender in the music industry: rock, discourse and girl power. Aldershot: Ashgate, 2007. 252 p.

REFERENCES

1. Berezovchuk L. Problem of analytical description of a rock-music piece of work: text-context correlation // Youth and problems of contemporary culture, L., 1990. P. 29–55.
2. Maslova Iu.V. Cognitive and discursive potential rock and poetical text: PhD thesis: 10.02.01, Belgorod, The National Research University "Belgorod State University", FGAOU VPO, 2016. 189 p.
3. Zhabotynskaia S.A. Conceptual metaphors in the public speeches of Barack Obama and Vladimir Putin (2014-2015) // Cognition, Communication, discourse, Is. 13, P.43–91. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kkd_2016_13_6.

Songs' Texts:

1. Believer. Retrieved from: https://www.amalgam-lab.com/songs/i/imagine_dragons/believer.html
2. Darkness. Retrieved from: https://www.amalgam-lab.com/songs/i/imagine_dragons/darkness.html
3. IBetMyLife. Retrieved from: https://www.amalgam-lab.com/songs/i/imagine_dragons/i_bet_my_life.html
3. Machine. Retrieved from: https://www.amalgam-lab.com/songs/i/imagine_dragons/machine.html
5. Natural. Retrieved from: https://www.amalgam-lab.com/songs/i/imagine_dragons/natural.html
6. Whatever It Takes. Retrieved from: https://www.amalgam-lab.com/songs/i/imagine_dragons/whatever_it_takes.html
7. Who We Are. Retrieved from: https://www.amalgam-lab.com/songs/i/imagine_dragons/who_we_are.html
8. 30 Lives. Retrieved from: https://www.amalgam-lab.com/songs/i/imagine_dragons/30_lives.html

LIFE/ЖИТТЯ metaphors in English poetic rock discourse (using source material from song texts of indie-rock-band Imagine Dragons)

O. V. Dunaievskia, T. A. Chaiuk

Abstract. The article is devoted to the analysis of the peculiar features of LIFE / ЖИТТЯ metaphors in the English poetic rock discourse. The texts of rock discourse have a cognitive mechanism of influence on the society, which is due to the reflection of fragments of extralinguistic reality, actualized by specific linguistic means. LIFE / ЖИТТЯ is one of the universal concepts in the language picture of the world of many nations, at the same time it is characterized by the national and cultural specialty. The category of life is one of the fundamental categories for understanding the mentality of a nation, which characterizes the national consciousness of a particular community in a particular period of the development. Metaphors of LIFE / ЖИТТЯ in English poetic rock discourse are characterized by both universal and specific conceptual metaphors, which are inherent in this type of discourse. Conceptual metaphors are represented by conventional ontological, structural, and orientational metaphors with correlated domains JOURNEY / ПОДОРОЖ, CONTAINER / КОНТЕЙНЕР, SUBSTANCE / РЕЧОВИНА, STRUGGLE / БОРОТЬБА, SUFFERING / СТРАЖДАННЯ, BUILDING / БУДІВЛЯ, MOVEMENT / РУХ. Unconventional is the splitting of conceptual metaphors and their extension, which reflect the author's intention, and their configuration serves as a means of intensifying the expressive meaning of lyrics.

Keywords: conceptual metaphor, correlative domain, poetic rock discourse, referent, splitting of conceptual metaphor.

On translating linguocultural lacunae in English media discourse

N. I. Liutianska

Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine
Corresponding author. E-mail: natalka.lyutyanska@gmail.com

Paper received 31.05.19; Accepted for publication 13.06.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-08>

Abstract. The present article deals with the concept and features of linguocultural lacunae as culturally specific lexis. The definition of the term “lacunae” is given as well as its different types are mentioned. Moreover, the paper aims to analyse all the possible ways for translating linguocultural lacunae in English media discourse. The latter was chosen because of some culturally specific phenomena present in it.

Keywords: translation, linguocultural, lacunae, non-equivalent lexis, cultureme, realia, media discourse.

Introduction. Recent researches of linguists show their interest in studying both language and cultural issues, thus developing a branch that is called linguocultural studies. The latter is characterized by investigating traditional issues, e.g. interrelationship between culture and language, as well as new ones. Language concepts and culture, non-equivalence and lexical gaps, semantics and pragmatics of language signs can be enumerated here.

This article focuses on translating non-equivalence lexis and lexical gaps, as their translation is very difficult because of the obstacles they create. Reaching mutual understanding between representatives of different cultures becomes impossible in the process of communication. Thus, knowing the specifics of such lexis is of great importance.

The notion of lacunae was first suggested with reference to the gaps in a text, represented by non-equivalent lexical units and other culture-bound items in the French-Canadian School [10]. Then it was developed in Russia by Sorokin, Markovina and other scholars [5, p. 166].

At the beginning, the term “lacuna” was used in translation studies and stylistics [10]. However, nowadays it is used in various areas of research [7].

Besides the term “lacunae” there are different terms denoting specific phenomena for some peculiar culture. They are “cultureme” [6], “non-equivalent lexis” [3], “realia” [1] and so on.

The term “cultureme” is considered as a sign of culture that also has a linguistic expression [2]. Some scholars regard “non-equivalent lexis” as a synonym of realia [1] whereas others consider non-equivalent items of vocabulary as the words that due to cultural difference do not exist in the other language [8].

It should be mentioned that linguocultural lacunae can be defined as notions which refer to national phenomena and belong to peculiar linguocultural community.

Different types of lacunae can be distinguished. They depend on several factors. Thus, lexical, phraseological, grammatical and stylistic lacunae can be enumerated here [4]. They are all of different origin.

Lexical lacunae emerge when words denoting objects of the target language lack in the source language.

Phraseological lacunae occur due to some differences in the phraseology of two languages.

Grammatical lacunae become possible because of different categories and different verbalization of the image of the world.

Stylistic lacunae arise when there is lack of elements with the same stylistic colouring in two different languages.

The further stage of our research devoted to linguocultural lacunae requires involvement of methods relevant and corpus necessary for its conducting.

Methods and corpus. Media texts and their translated versions taken from the Internet form the basis of the current research. They deal with different topics, e.g. politics, society, education and so on.

The present research was conducted in the framework of functional method and method of comparative analysis. The first one was used in order to study functions performed by linguocultural lacunae in the media discourse. The second one was used to compare the source texts with their target variants.

Results and discussion. Nowadays media discourse is a leading means of describing different events in the life of linguocultural communities, namely British and American. It is realized in the form of media texts.

Translation process of English media texts requires good knowledge of the English language as well as British and American culture. Thus, it is connected with linguocultural studies which focus its attention on culturally specific notions. The latter can complicate the process of translation as there are some cases when the target language lacks the signified object. Moreover, in certain cases it is necessary to convey not only the meaning of the separate notion, but also its national and historic colouring.

English media texts are the source of linguocultural lacunae, since they spread information specific to some peculiar linguocultural community, namely British or American people.

There are some possible ways to translate linguocultural lacunae. Let us consider the most widespread of them:

- transcription or transliteration: “Congress” in Ukrainian «Конгрес», “Senate” in Ukrainian «Сенат»;
- calque: “federal government” in Ukrainian «федеральний уряд», “the Oval Office” in Ukrainian «овальний кабінет»;
- descriptive translation: “Tory Cabinet Minister” in Ukrainian «член Ради міністрів від Консервативної партії Великої Британії», “boiler room” in Ukrainian «установа з продажу незареєстрованих цінних паперів телефоном»;
- finding near analogues: “shopper” in Ukrainian «покупець», “mentor” in Ukrainian «керівник, вихова-

тель», “*think-tank*” in Ukrainian «мозковий центр», «голова».

The first way, transcription as well as transliteration, was used to convey the graphic image of the lacunae or its sounding. Calque was used in order to convey the meaning of some terms that had similar meaning in the Ukrainian language. Descriptive translation was used to render the meaning of lacunae that did not have equivalents in the Ukrainian language. It was necessary to describe the meaning of such terms that were absent in the target lan-

guage. And the last way was used to find the words with the almost similar meaning in the target language.

Overall, the results of this study show that the above mentioned ways are the most widespread while translating the linguocultural lacunae.

The present paper is helpful for further investigations in the field of linguocultural studies as it is connected with notions peculiar to some specific linguocultural communities as well as with their translation. In this case it was English-Ukrainian language pair.

REFERENCES

1. Влахов, С.И. и Флорин С.П. *Непереводимое в переводе*. Р. Валент, 2012.
2. Гак, В.Г. *Языковые преобразования*. Школа «Языки русской культуры», 1998.
3. Иванов, А. О. *Безэквивалентная лексика*. СПб., 2006.
4. Кшенновская, У.Л. Языковые лакуны в публицистическом тексте и способы их элиминирования в процессе перевода. *Вестник Новосибирского государственного педагогического университета*, №4(32), 2016, сс. 154-166.
5. Anokhina, Tetiana. 2013. The linguistic lacunium: cognitive mapping in schemes and terms. *Journal of Education, Culture and Society*, 1, pp.166-174.
6. Ganoshenko, Y. Culturemes and non-equivalent lexis in dictionaries, *Institutional Repository of Zaporizhzhia State Medical University*, 20 May 2019,

- dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/3989/1/Ganoshenko_Culturemes%20and%20non-equivalent%20lexis%20in%20dictionaries.pdf
7. Hall, J. *Teaching and researching language and culture*. Longman, 2002.
8. Podolej, M. *Culture in bilingual dictionaries: Analysis of cultural content and culture-specific vocabulary in E-P-E dictionaries*. The Faculty of English, Adam Mickiewicz University, 25 May 2019, iwa.amu.edu.pl/wa/files/Podolej.pdf
9. Sorokin, Yuriy A., and Iryne Y. Markovina. *Culture and text. The introduction to lacunology*. GEOTAR-Media, 2010.
10. Vinay, Jean P., and Jean Darbelnet. *Stylistique comparée du français et de l'anglais: méthode de traduction. Nouvelle édition revue et corrigée*. Didier, 1958.

REFERENCES

1. Vlakhov, S.I. and Florin S.P. *Neperevodimoye v perevode (The Untranslatable in Translation)*. R. Valent, 2012.
2. Gak, V.G. *Yazykovyye preobrazovaniya (Language Transformations)*. Shkola “Yazyki russkoi kultury”, 1998.
3. Ivanov, A.O. *Bezekvivalentnaya leksika (Non-equivalent Lexis)*. Saint Petersburg, 2006.
4. Kshenovskaya, U.L. Yazykovyye lakuny v publitsisticheskom tekste i sposoby ikh eliminirovaniya v protsesse perevoda (Language lacunae in journalistic texts and ways of eliminating them in translation). *Novosibirsk State Pedagogical University Bulletin*, №4 (32), 2016, сс. 154-166.
5. Anokhina, Tetiana. 2013. The linguistic lacunium: cognitive mapping in schemes and terms. *Journal of Education, Culture and Society*, 1, pp.166-174.
6. Ganoshenko, Y. Culturemes and non-equivalent lexis in dictionaries, *Institutional Repository of Zaporizhzhia State Med-*

- ical University, 20 May 2019, dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/3989/1/Ganoshenko_Culturemes%20and%20non-equivalent%20lexis%20in%20dictionaries.pdf
7. Hall, J. *Teaching and researching language and culture*. Longman, 2002.
8. Podolej, M. *Culture in bilingual dictionaries: Analysis of cultural content and culture-specific vocabulary in E-P-E dictionaries*. The Faculty of English, Adam Mickiewicz University, 25 May 2019, iwa.amu.edu.pl/wa/files/Podolej.pdf
9. Sorokin, Yuriy A., and Iryne Y. Markovina. *Culture and text. The introduction to lacunology*. GEOTAR-Media, 2010.
10. Vinay, Jean P., and Jean Darbelnet. *Stylistique comparée du français et de l'anglais: méthode de traduction. Nouvelle édition revue et corrigée*. Didier, 1958.

Невербальні компоненти комунікації в драмі

Л. І. Синявська

Одеський Національний Університет імені І. І. Мечникова
Corresponding author. E-mail: lesyavoytenko1@gmail.com

Paper received 26.04.19; Accepted for publication 08.05.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-09>

Анотація. У статті досліджується роль невербальних компонентів комунікації в драматургічному тексті, виділяються групи НКК, окреслюються складові невербальної комунікації. Невербальна комунікація за своєю суттю мультимодальна та у взаємозв'язку з вербальною комунікацією дає можливість декодувати висловлювання.

Ключові слова: невербальні компоненти комунікації (НКК), кінетичний, проксемічний, просодичний комунікативні компоненти.

Невербальний компонент є предметом дослідження різних наук, які пропонують, відповідно, свої методи дослідження. Нас цікавить аналіз засобів відображення невербальної поведінки людини та елементів невербальної мови в письмових текстах, а зокрема в художніх творах. Цікавими у цьому напрямі є дослідження Верещагіна (1998), Костомарова (2005), Вежбицької (1999), Вансяцької (1999), Горелова (1980), Железанова (1982), Зуєва (2001), Кодзасова (2000), Крейдліна, Чувиліна (2001), Барташова (2004), Чанишевої (1979), Анохіна (2006), Poyatos (1997), Lerey, McNeill (1992).

Мета нашого дослідження — виявити особливості функціонування невербальних компонентів комунікації в драматургічному тексті.

Визначаючи комунікацію як акцію спілкування за допомогою знаків (мовних і немовних), яка служить меті передачі інформації незалежно від способу і намірів, традиційно комунікацію розділяють на вербальну / невербальну. Вербальна комунікація за своєю суттю умовна, адже в чистому виді вона фактично неможлива. Невербальна комунікація вміщує парамову жестів, міміку, кінетику, вторинні комунікативні системи, математичні і комп'ютерні символи, гру, мистецтво. Врешті-решт взаємодія людини з довкіллям за допомогою органів відчуттів теж є своєрідним інформативним обміном, який може здійснюватись без звучання слова. Тому невербальна комунікація розглядається в загальних антропологічних дослідженнях, у спеціалізованих театральних працях як засіб повідомлення і процес вираження, вона є складовою висловлювання. Особлива роль при цьому надається жестах і міміці, які втілюються у писемному варіанті драматичного твору та описані вербально, а в сценічному — відтворюються акторською грою. Слушно зауважує К. Вульф, що при цьому «тіло трактується як засіб (медіум) вираження і представлення; його енергія перетворює світ на слово і образ, інсценізацію і представлення» [Вульф 2009, 125].

П. Паві у «Словнику театру» акцентує, що виражальна природа жестів, міміки пов'язана з виявленням «внутрішніх порухів душі», сферою семіотики, творчої індивідуальності автора, які в процесі комунікативного акту дешифруються артистом.

Семіотичні властивості жестів, міміки реалізуються не лише в сценічно втіленому варіанті драматичного твору, а й у писемному варіанті, де в ремарках подані авторські сценарії рухів, жестів, міміки, які можемо означити як своєрідну драматургію парамовних засобів. У такий спосіб адресант забезпечує взаємодію персонажного мовлення з авторськими ремарками в комунікативному акті, репрезентантом якого є текст, який трак-

тується відповідно як знаковий, тобто висловлювання — знак. Отже, невербаліка є теж своєрідною стратегією, яку трактуємо як поведінку персонажа у ході процесу комунікації, тобто вона є комплексом правових засобів, спрямованих на досягнення комунікативної мети. Для реалізації комунікативної стратегії, задуму та досягнення комунікативної мети обирається тактика, яка є сукупністю мовних і парамовних засобів та, одночасно, шляхом реалізації стратегії [Иссерс, 2002].

Найважливішою для розробки методології комунікативістики стала ідея діалогічності гуманітарного пізнання М. М. Бахтіна. Її застосовують щодо розробки жанрів мовлення, тексту, лінгвогносеології тощо. Поняття діалогічності при цьому не зосереджено лише на активновідповідному характері мовлення і тексту, а поширюється також на процеси пізнання загалом та на комунікативний процес. Враховуючи такий характер цього поняття, треба говорити про його аспекти: гносеологічний, культурно-історичний, власне комунікативний. Саме останній, власне комунікативний є діалогом авторської свідомості, яка опосередковано реалізована в тексті авторськими інтенціями, задумом, з читацькими очікуваннями та бажаннями. В писемному варіанті драматичного тексту, який є свого роду формою наадресантного спілкування, автор діалогізує в першу чергу з самим текстом, не маючи змоги скорегувати його в ході читацької рецензії, а з текстом далі вступає в діалог адресат. Цей процес не можна вважати діалогом, що створює два різні тексти, як і не є він діалогом, який знімає всі протиріччя сприйняття такого тексту між адресантом і адресатом.

Невербальна комунікація як складова системи «комунікація» характеризується, як і будь-яка система, ієрархічністю, порядковістю, внутрішньою організацією. Однак знання та уявлення про склад, механізми та принципи функціонування невербальних компонентів у комунікації є сьогодні не чіткими внаслідок їхньої двоїстості. Невербальні компоненти комунікації, з одного боку, є простими, економічними та легкими у виконанні. З іншого боку, вони швидкоплинні, їх неможливо «торкнутися руками» та зберегти в матеріальному вигляді. Тому невербальні компоненти комунікації здатні задовольнити інформаційні та комунікативні потреби мовців миттєво, але одночасно їхня багатозначність, полікомунікативна насиченість, щільність і швидкість використання, до того ж нестандартність виконання спричиняють розшарування інформації, яку сприймає адресат, змушують його працювати в обмеженому часовому режимі. Адже адресат мусить декодувати сигнали, що надходять невербальними каналами, зіставляючи або узагальнюючи їх із вербальним змістом реплік для здійс-

снення комунікативно успішного та правильного комунікативного ходу у відповідь.

Невербальна комунікація має мультимодальний характер, тому невербальні комунікативні компоненти неоднозначно сприймаються у ході спілкування, крім того, силу погляду, жесту, посмішки, інтонації часто використовують інтуїтивно, що є теж підґрунтям для усвідомленого оперування невербальними комунікативними компонентами. Як справедливо зазначає Чанишева, набір невербальних компонентів комунікації «є систематизованим та внутрішньо пристосованим до характеру вербального висловлювання. Тільки цей зв'язок словесної структури і паралінгвістичної характеристики дає можливість декодувати кожне конкретне повідомлення» [Чанишева 1984, 44-46].

На наш погляд, комунікативні події, відображені в художніх творах, можна розглядати як детальні транскрипти комунікативного процесу, де автор при цьому є кваліфікованим інформантом, що відтворив не тільки вербальну взаємодію комунікантів, але й невербальні варіації їхньої поведінки. О. О. Селіванова констатує: «У художньому тексті комунікативна взаємодія персонажних антропоцентрів є максимально вербалізованою, при цьому маркерами паравербальної взаємодії героїв є авторські описи їхньої зовнішності, манери поведінки, мовлення» [Селіванова 2002, с. 96]. Художній твір дає можливість дослідити як мовні механізми відтворення невербальних компонентів, так і закономірності їх функціонування та взаємодії з вербальними висловлюваннями.

В. В. Виноградов відзначає, що діалогічне мовлення є складовою частиною різних типів прози, але організує одночасно й літературний жанр – драматичний твір, де «мова слів взаємодіє з іншими системами вираження – з мовою жестів та міміки» [Виноградов 1980].

При цьому драматичний діалог включає внутрішню комунікацію (між персонажами діалогу) та зовнішню

комунікацію (автор – реципієнт), невербальні компоненти комунікації та авторські ремарки. До невербальних компонентів комунікації відносимо набір компонентів немовного характеру, які персонаж створює в результаті фізичної діяльності під час комунікації та використовує разом з вербальними засобами в результаті набуття ними вагомого характеру в процесі спілкування. Враховуючи простір, час, рух як головні характеристики невербальних засобів та системи їх сприйняття і відображення (зорова та акустична) можемо виділити три групи невербальних комунікативних компонентів: кінетичний комунікативний компонент (жести, міміка), проксемичний компонент (простір), просодичні комунікативні компоненти (інтонаційне оформлення висловлювань). Отже, дослідження дискурсу невербальних компонентів комунікації у драматургічних текстах українських митців кінця XIX – початку XX ст. є доцільним та необхідним, адже вони можуть визначати характер персонажа, жанрово-стильову природу п'єси, розкривати характер авторського задуму та інтенцій, комунікативну стратегію та тактику. Ж. П. Сарразак зазначає, що жести впливають на фабулу твору, визначають характер стосунків між персонажами і дією, серія жестів визначає персонажа, його поведінку в певній ситуації, яка швидко змінюється іншою [Sarrazak 2007, 64].

Звичайно, що більшість драматургів вдаються до комбінаторики використання невербальних компонентів комунікації. Однак можемо говорити і про певні переваги тієї чи іншої групи в п'єсах певного автора.

Отже, визначаючи комунікацію як системне утворення, функціонування якого передбачає збалансоване використання вербальних і невербальних компонентів, дослідження невербальних компонентів набуває актуальності саме в комунікативному акті, в ході якого розкриваються основні характеристики невербальних компонентів як комунікативно вагомих одиниць спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Słownik dramatu nowocześniejszego i najnowszego / red. J. P. Sarrazak. – Kraków: KA, 2007. – 195 s.
2. Виноградов В. В. О языке художественной прозы // Избранные произведения. – М.: Наука, 1980. – 80 с.
3. Вульф К. Антропология. История. Культура. Философия. – СПб, 2009. – 270 с.
4. Иссерс О. С. Коммуникативная стратегия и тактика русской речи. – М.: УРСС, 2002. – 284 с.
5. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. -К. -Издательство украинского фитосоциологического центра, 2002.— 336 с.
6. Чанышева З. З. Взаимодействие языковых и неязыковых факторов в процес се речевого общения. – Уфа: Издание башкирского университета, 1984. – 80 с.

REFERENCES

1. Dictionary of modern and new drama / edited by J. P. Sarrazac. – Krakow: KA, 2007. – 195 s.
2. Issers O.S. Communicative strategy and tactics of Russian speech. – M.: URSS, 2002. – 284 p.
3. Selivanova E.A. Fundamentals of the linguistic theory of text and communication: Monographic study guide. –TO. – Publishing House of the Ukrainian Phytosociological Center, 2002.— 336 p.
4. Vinogradov V. V. About the language of artistic prose // Selected Works. - M.: Science, 1980. - 80 p.
5. Wolfe K. Anthropology. Story. Culture Philosophy. — SPb, 2009. — 270 p.
6. Zhanysheva Z. Z. The interaction of linguistic and non-linguistic factors in the process of common communication. — Ufa: Publishing of the Bashkir University, 1984. — 80 p.

Nonverbal components of communication in the drama

L. I. Syniavskaya

Abstract. In the article the role of non-verbal components of communication in the dramatic text is explored, NCC groups are distinguished, components of non-verbal communication are outlined. Nonverbal communication in its essence is multimodal and, in conjunction with verbal communication, makes it possible to decode the statement.

Keywords: non-verbal communication components (NCC), kinetic, proxemic, prosodic communicative components.

METHODOLOGY

Українська система вищої освіти у складі східноєвропейського освітнього простору: концептуальні засади становлення, розвитку, функціонування

И. В. Мигович

Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Старобільськ, Україна
Corresponding author. E-mail: irina.migovich@gmail.com

Paper received 05.06.19; Accepted for publication 15.06.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-10>

Анотація. В статті проаналізовано концептуальні засади становлення, розвитку та функціонування української системи вищої освіти як складової частини східноєвропейського простору вищої освіти. Аналіз проведено з урахуванням історичного контексту, включаючи новітній період (від 1989 року – року початку політико-соціально-економічних трансформацій у більшості країн Східної Європи). Окреслене концептуальне підґрунтя становлення систем – німецька та французька моделі вищої освіти. Представлено висновок, який підкреслює, що змістоутворюючим чинником розвитку та функціонування національних систем вищої освіти східноєвропейського освітнього простору є міжнародний компонент діяльності на інституційному та національному рівнях.

Ключові слова: національна система вищої освіти, країни Східної Європи, модель вищої освіти, німецька / французька модель вищої освіти, інтернаціоналізація.

Вступ. Посилення процесів глобалізації та інтеграції в європейській вищій освіті, закріплених на законодавчому рівні Лісабонською, Болонською деклараціями, похідними від них законодавчими актами і власне Болонським процесом, стали провідними чинниками реконструкції європейських систем вищої освіти та приділення підвищеної уваги процесу інтернаціоналізації національних систем вищої освіти як такого, що дозволяє національним закладам вищої освіти розширювати експорт своїх освітніх послуг за рахунок наявних систем міжнародних зв'язків, започаткування навчальних програм міжнародного типу, ініціювання міжнародних досліджень, запрошення на навчання іноземних громадян, створення можливостей для міжнародної мобільності студентів, викладачів, дослідників тощо. Країни Східної Європи долучалися до цих процесів по-різному, демонструючи різну міру та інтенсивність трансформації національних систем вищої освіти від 1989 року і до тепер. Вважаємо перспективним компаративний підхід до розгляду названого процесу, адже зміна вектору політичного розвитку суспільства відбулася у всіх без винятку східноєвропейських країнах, проте моделі реагування на ці процеси національних систем вищої освіти були і є відмінними. Відмінності ці не в останню чергу базуються на концептуальних засадах становлення та розвитку національних систем вищої освіти країн до 1989 року. Їхньому розгляду та впливу на подальші трансформаційні процеси в національних системах вищої освіти присвячена наша розвідка.

Короткий огляд публікацій з теми. Окремі аспекти становлення та розвитку систем вищої освіти західно- та східноєвропейських країн ставали предметом історико-педагогічних, компаративних і соціологічних досліджень, проведених зокрема в Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ століття (Н. Абашкіна, Г. Артемчук, В. Базуріна, Т. Вакуленко, В. Грачова, І. Гушлевська, О. Джуринаський, Т. Кошманова, О. Кузнецова, В. Луговий, А. Максименко, В. Попович, Г. Січкаренко та ін.); підтримка автономії закладів вищої освіти (Ф. Альтбах, А. Барблан, Д. Друрі, Д. Ленцен, С. Райхарт, У. Фельт та ін.); зміцнення зв'язків університету з суспільством (Д. Вард, Дж. Дуглас, Г. Гінкель, Й. Йохансон, К. Павловські, Ф. Ріддл, Б.Саньял, Я. Фігель, П. Флазер, Е. Фромонт, Т.

Халік та ін.); визначення тенденцій та рушійних сил розвитку сучасної європейської вищої освіти (Р. Бердал, Л. Вебер, Дж. Девіс, І. Йонссон, В. Каммінгз, А. Корбетт, Г. Нів, Т. Нокалла, П. Скотт, У. Техлер, Р. Флауд та ін.); фінансування, управління, забезпечення якості вищої освіти (В. Абрахам, А. Амарал, Л. Вебер, О. Ветторі, Г. Вінклер, А. Девідсон, Д. Ділл, К. Ебі, А. Ковалкевич, Дж. Сізер, А. Сурсок, М. Тайт, В. Томуск, Л. Харві, Г. Харман, Е. Хезелкорн, К. Хефнер, К. Ходсон, К. Шрамм та ін.) тощо. Питаннями інтернаціоналізації національних систем вищої освіти з позицій компаративістики займалися: Н. Авшенюк, В. Андрущенко, Н. Бідюк, С. Вербицька, О. Гонта, Л. Гурч, Н. Журавська, І. Задорожна, І. Каленюк, Г. Калінічева, В. Кремень, Н. Лавриченко, В. Луговий, А. Парінова, Г. Ржевська, А. Сбруева, В. Солощенко, Г. Товканець, Т. Фініков, Дж. Айнер, П. Бок, М. ван дер Венде, У. де Вінтер, Х. де Вітт, Л. Власкену, Д. ван Дамме, Т. Келвемарк, Дж. Мастенхаузер, П. Нельсон, Дж. Стімפל, Л. Уілсон тощо.

Мета. Окреслити концептуальні засади становлення, розвитку та функціонування української системи вищої освіти як складової частини східноєвропейського освітнього простору (з урахуванням процесу інтернаціоналізації національних систем вищої освіти).

Матеріали і методи. Під час опрацювання теоретичного та практичного матеріалів було використано такі методи: теоретичні – аналіз, синтез, аналогія, порівняння, індукція й дедукція, класифікація, узагальнення, кількісний і якісний методи, метод основного масиву, монографічний і вибірковий методи, ретроспективний та причинно-наслідковий аналіз для дослідження в історичній ретроспективі фактів і явищ розвитку систем вищої освіти в країнах Східної Європи та Україні, їх порівняння, виявлення подібного та відмінного тощо, а також для інтерпретації результатів дослідження; прогнозування для виявлення можливостей модернізації вітчизняної системи вищої освіти; емпіричні – спостереження, участь в освітніх виставках з метою збору фактичного матеріалу для аналізу та підтвердження висновків.

Результати та їх обговорення. Термінологічне словосполучення *Східна Європа* є полісемантичним і як наслідок доволі нестійким – демонструє різні відтінки

значення з огляду на географічну, історичну, соціальну, політичну, економічну, культурну тощо конотації. Властиве поняття СХІДНА ЄВРОПА як єдиний мультикультурний регіон бере свої витoki з кінця XVIII століття, коли ця політично й етнічно різноманітна територія описувалася як великий напівдикий занедбаний край між Європою та Азією, між цивілізацією і варварством [13]. В XX столітті поняття набув на додачу до географічної політичну конотацію – під час умовного поділу Європи на комуністичну та демократичну до Східної Європи було віднесено країни, які в більшій чи меншій мірі перебували під впливом колишнього СРСР (країни, що входили до складу СРСР, Албанія, Болгарія, Польща, Чехословаччина, Угорщина, Румунія, Німецька Демократична Республіка, Югославія); символічним кордоном між ними та рештою європейських держав вважали Берлінську стіну [11, с. 65 – 81]. Зауважимо, що пострадянська політична трансформація кінця XX століття вплинула і на географічний ландшафт регіону, змінивши умовні кордони Східної Європи – наразі Німеччина асоціюється з Центральною та Західною Європою.

Схематичний розподіл Європи на регіони, здійснений Організацією Об'єднаних Націй (*The United Nations Organization, UN*) у другій половині XX століття, відносить до Східної Європи такі країни: Албанія, Білорусь, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Естонія, Греція, Латвія, Литва, Македонія, Молдова, Польська Республіка, Румунія, Російська Федерація, Сербія, Словацька Республіка, Словенія, Угорщина, Україна, Чеська Республіка, Чорногорія, Хорватія [13]. При цьому наголошено, що такий розподіл виконано виключно для зручності збору й обробки статистичних даних, а частина названих країн (Албанія, Боснія та Герцеговина, Греція, Македонія, Сербія, Словенія, Хорватія, Чорногорія) складає територіальні зони Південна Європа та Північна Європа (Естонія, Латвія, Литва). Утворення Європейського Союзу (*European Union, EU*) як відповідь на вимоги глобалізації та євроінтеграції XX – XXI століть спричинило приєднання багатьох з перелічених східноєвропейських країн до цієї формації; як наслідок, на них поширилося поняття *Центральна Європа*. Бачимо, що наразі чіткі кордони між центральним та східними регіонами Європи окреслити доволі важко. Тим не менш, спираючись на опрацьовані теоретичні джерела, називаємо десять країн, які більшість дослідників відносить до регіону *Східна Європа*: Білорусь, Болгарія, Молдова, Польська Республіка, Румунія, Російська Федерація, Словацька Республіка, Угорщина, Україна, Чеська Республіка.

В економічному розумінні названі країни відрізняються індустріальною демократією, відносно високим рівнем життя та розвитку людського капіталу й економікою, що розвивається. Умовно розділяємо їх на три групи: 1) північна група (Білорусь, Російська Федерація, Україна) – індустріально-аграрні країни, для яких здебільшого характерні активний і сталий економічний та культурний розвиток, співробітництво (чи спроби інтеграції) з ЄС; 2) центральна група (Польська, Чеська та Словацька Республіки, Угорщина) країн з яскраво вираженим індустріальним характером економіки на додачу до європейської інтеграції; 3) південна група (Болгарія, Молдова, Румунія) – аграрно-індустріальні країни з повільними темпами політичного, економічного та культурного розвитку. Зауважимо, що для більшості названих країн характерним є перехід від екстенсивного використання людських ресурсів з низьким рівнем базової професійної

підготовки до інтенсивного використання висококваліфікованої робочої сили, більш гнучкої у сфері прийняття рішень і процесі адаптації до нових технологій. Характерною рисою вважаємо також поступове збільшення попиту на висококваліфікованих спеціалістів-універсалів, які мають не тільки спеціалізовану професійну підготовку, але й навички підприємницької й управлінської діяльності [10, с. 169 – 204]. В політичному сенсі країни Східної Європи поділяють загальну фундаментальну політичну ідеологію, тобто ідеї ліберальної демократії, правління закону, поваги до прав людини; є членами багатьох міжнародних організацій – Організація Об'єднаних Націй (ООН), Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Рада Європи (РЄ), Світова організація торгівлі (СОТ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Європейський Союз (ЄС) тощо.

Відзначаємо, що спільними характерними рисами східноєвропейських країн періоду пострадянської трансформації кінця XX століття є: індустріальний та індустріально-аграрний характер економіки з відносно високими темпами розвитку ВВП; міграційна мобільність висококваліфікованих фахівців з місць з низькою продуктивністю праці; стійкий політичний устрій з демократією як формою правління; почасти високий рівень розвитку інститутів громадянського суспільства; усвідомлення значення вимог глобалізації та євроінтеграції і як наслідок членство в більшості міжнародних організацій; підтримка вільної міжнародної торгівлі; узгоджена освітня та культурна політика як інтеграційний механізм, що служить вирішенню спільних проблем в освіті, культурі, науці, суспільстві; реформування освітньої сфери відповідно до вимог євроінтеграції. Зауважимо, що жодна з названих східноєвропейських країн не належить до числа світових чи європейських країн-лідерів щодо трансформації національних систем вищої освіти відповідно до принципів інтернаціоналізації. Але починаючи від 2015 року (рік представлення широкому загалу *Стратегії інтернаціоналізації Польської Республіки*) цей процес було суттєво інтенсифіковано в більшості східноєвропейських країн.

Аналіз економічних та соціально-педагогічних досліджень останніх років, присвячених питанню становлення та розвитку національних систем вищої освіти в умовах ринкової економіки XX – XXI століть, вкотре підтверджує тезу про те, що вища освіта займає посередницькі позиції між особистістю (*personality*), суспільством (*societatis*) і державою (*statum*). Такі характеристики особистості як знання, здібності, навички, набуті в процесі отримання нею вищої освіти, які за своєю сутністю не є капіталом, набувають цієї форми (людський капітал). Інвестиції ж у вищу освіту сприяють становленню висококваліфікованих фахівців, праця яких здійснює істотний вплив на темпи економічного розвитку держав. Саме більш повні дані про рівень освіти останніх років дозволяють говорити про значний вплив людського капіталу – і відповідно вищої освіти як соціального інституту – на економічний розвиток держав, який передбачає якісні зміни економіки, освіти, науки, культури тощо. [8]. На думку авторів *Доповіді про стан людського капіталу у світі 2017* сьогодні драйвером економіки східноєвропейських країн залишається дешева праця. Проте така економічна стратегія наразі стає під загрозою зриву внаслідок змін, породжених Четвертою промисловою революцією. І

навпаки, у західноєвропейських державах з розвинутою економікою, високою якістю освіти та доходами в основу покладені високотехнологічні ноу-хау. Проте і ці країни перебувають у ризиковому стані внаслідок того, що сектори економіки, які стимулюють розвиток і втілення технологій, можуть залишитися без трудових ресурсів. Європа і світ стикаються з кризою талантів. Тому державам необхідно адаптувати свої національні системи вищої освіти та підвищення кваліфікації працівників до новітніх суспільних потреб [14].

Діалектика становлення та розвитку поняття *вища освіта* в умовах суспільних трансформацій дозволяє говорити, що перші спроби визначення ідеї вищої освіти було зроблено ще в роботах грецьких філософів Антисфена, Аристотеля, Сократа, Платона. Зазначимо, що для національних систем вищої освіти країн Східної Європи такими, що вплинули на становлення концептуальних засад функціонування цих систем, стали *німецька (мобілізаційно-реформаторська)* та *французька (абсолютистськи-політична)* моделі вищої освіти (за Д. Літошенко), сформовані відповідно до принципів роботи частини з названих вище університетів [19, с. 38 – 43].

Становлення національної системи вищої освіти України бере свій початок від часів Київської Русі, коли освітні функції виконували освічені особи, які прибували здебільшого з Західної Європи. Першим університетом стала Києво-Могилянська академія, робота якої була організована за зразком Краківського університету: поділ професорсько-викладацького складу на кандидатів першого та другого розрядів, бакалаврів, ліценціатів, магістрів мистецтв, докторів; залежно від посади наявність різної міри навчального навантаження та робота з різною аудиторією (магістри викладали на молодших курсах, професори – на старших); керував академією ректор, якого до другої половини XVIII століття обирали ченці братського монастиря, представники вищого духовенства та поважні міщани Києва а з другої половини XVIII століття – Святий Синод [17]. XIX століття і пов'язаний з цим періодом розподіл українських земель між двома імперіями (Австро-Угорська та Російська імперії) закономірно позначилися на організації та управлінні освітньо-науковою діяльністю тогочасних університетів. Так, на українських землях почали паралельно функціонувати дві освітні моделі: на заході – *німецька або Гумбольдтівська модель вищої освіти*, на Наддніпрянщині – *французька модель вищої освіти* [20].

Основними *концептуальними засадами німецької (Гумбольдтівської) моделі вищої освіти* вбачаємо такі: 1) *автономність* – університет має статус автономного, використовуючи при цьому широке фінансування з боку держави; 2) *академічна свобода*, яка передбачає свободу викладання, свободу навчання (студент самостійно обирає дисципліни, викладача, план занять), свободу наукового дослідження (вільний пошук істини, заохочення потягу до наукового пізнання); 3) університетська освіта передбачає *навчання через дослідницьку роботу*, до якої залучені викладачі і студенти; 4) *активна громадська позиція університету* – установа підтримує тісний зв'язок з громадою, суспільством, несе відповідальність за формування громадської позиції, етичне обґрунтування переваги знання і освіченості.

Подальший розвиток концептуальних, організаційних та методологічних засад моделі відбувався завдяки гуманітарному напрямку німецької філософії освіти, що почасті спирається на *систему німецького ідеалізму* початку

XIX століття (Ф. Шлейєрмахер, Г. Гегель), *філософію життя* (В. Дільтей, Г. Зіммель), *герменевтичний історизм* (Г. Ноль), *структурну герменевтику* (Е. Венігер, В. Флітнер), *антропософську філософію освіти* і сформовану на її основі *Вальдорфську педагогіку* (Р. Штайнер), *діалогічну філософію освіти* (М. Бубер, О. Больнов) тощо [18]. Так, *Вальдорфська педагогіка* передбачає, що людина знаходиться серед інших людей, а її життя складається з мережі смислових зв'язків (*Я не просто один існую. Я існую в мережі осмислених взаємин і зв'язків з іншими, сам їх вибудовую. Тому кожен мій вчинок пов'язаний з розумінням іншого, зі здатністю з ним взаємодіяти*). Ідеї цього напрямку німецької школи філософії освіти є актуальними і для східноєвропейських країн, і для Європейського Союзу загалом, зважаючи на той факт, що в межах одного суспільства всіх європейських країн спостерігається співіснування різних культур, що має в якості підґрунтя історичні умови формування і новітні процеси глобалізації та євроінтеграції та пов'язану з ними міграцію. Як наслідок одним з найбільш актуальних завдань європейської вищої освіти сьогодення є протидія ворожнечі та конфліктам на етнічному та міжрасовому ґрунті. Пов'язане з цим питання мультикультуралізму національних систем вищої освіти є одним з найбільш актуальних та складних питань європейської філософії освіти XXI століття.

Вочевидь, в XXI столітті характерними рисами німецької моделі вищої освіти є (слідом за В. Зінченко): 1) акцентуалізація освіти як *науки про дух*; 2) гуманітарна спрямованість освіти; 3) трактування освіти як *системи осмислених дій* і взаємодій учасників процесу надання / отримання освітніх послуг; 4) підкреслення важливості *методу розуміння*, інтерпретації сенсу дій учасників освітнього процесу [18]. Вважаємо, що гуманітарному напрямку німецької філософії освіти, який істотно вплинув на німецьку модель вищої освіти XXI століття а через неї і на національні системи вищої освіти східноєвропейських країн періоду посттоталітарної трансформації, властиві: інтегрований соціально-гуманістичний характер вищої освіти; суспільне виховання і формування інтелектуальної особистості в контексті розвитку інститутів громадянського суспільства; демократична суспільно орієнтована вища освіта, що враховує світові глобалізаційні та євроінтеграційні процеси [15, с. 212]. Увага в освітньому дискурсі приділена соціальній та економіко-політичній модернізації, розвитку потенціалу антропологічно-психологічної структури людини в ціннісно-нормативному вимірі сучасного глобалізованого суспільства, реформаційним стратегіям в соціумі та вищій освіті, їхній інституалізації, перспективам гуманізації систем вищої освіти.

Французька модель вищої освіти, концептуально заснована на ліберальних ідеях Просвітництва XVIII століття, як і німецька, має глибокі традиції, що зародилися за часів Великої Революції 1789 року. Серед них називаємо такі: ідея народності освіти, законодавчо закріплена Конституцією 1793 року; розповсюдження культури наукової діяльності та громадянського виховання (з цього приводу в 1795 році Національний конвент – французьке конституційне й законодавче зібрання – створює Центральні та Вищі школи); державна монополія на освіту, оголошена за часів Першої Республіки [1]. Проте більш вагомою для нашого дослідження рисою моделі називаємо поєднання університетами навчальних і управлінських функцій, що спричинило появу бюрократичної ієрархії освітніх закладів – університети не тільки надавали

освітні послуги, але й здійснювали керівництво нижчими училищами, коледжами, школами, які об'єднувалися в навчальні округи. Модель також передбачала право університетів на автономію включно з виборами ректора та інших посад, право відкривати свої типографії та видавати підручники для закладів освіти, мати наукові об'єднання і студентські товариства. XX століття характеризує організаційне оновлення французької моделі вищої освіти – заклади вищої освіти вже не обмежуються початковою підготовкою кадрів фахівців. Все більшу роль набуває перепідготовка та підвищення кваліфікації на всіх ступенях системи вищої освіти, що наклало відбиток на формування та становлення концепції навчання протягом життя (*lifelong learning*), широко запровадженої в національних системах вищої освіти європейських країн за підтримки та сприяння інституцій Європейського Союзу. Реалізується принцип зв'язку системи освіти із потребами ринку праці. Основна мета полягає в тому, щоб не допустити відставання в рівні підготовки кваліфікаційних кадрів від швидко змінюваних науково-технічних і економічних потреб. Остання теза представляє актуальність для систем професійно-технічної освіти країн Східної Європи, які починаючи від 1990-х років йдуть шляхом або часткового реформування, або повної трансформації. Так, в Україні на рівні Кабінету Міністрів України, профільних міністерств і відомств порушуються питання про необхідність трансформації системи професійно-технічної освіти, яка не відповідає вимогам сьогодення за якістю підготовки робітничих кадрів. Цьому питанню присвячені спеціальні парламентські слухання «Професійна освіта як складова забезпечення кваліфікованого кадрового потенціалу України: проблеми та шляхи вирішення» в червні 2016 р.; реалізовано низку заходів за ініціативи МОН України, таких як: запровадження елементів дуальної форми навчання, визначення переліку закладів професійно-технічної освіти для створення навчально-практичних центрів з окремих професій, розробка низки нових освітніх стандартів для підготовки робітничих кадрів тощо.

Отже, німецька та французька моделі вищої освіти як базис для формування концептуальних особливостей національних систем вищої освіти східноєвропейських країн дають можливість говорити, що ці системи, незважаючи на усі відмінності, є почасти схожими. Спільними їхніми рисами називаємо гуманітарну спрямованість, врахування суспільного контексту освітньо-дослідницької діяльності та актуальних потреб ринку праці в кваліфікованих фахівцях певної спеціалізації, активне використання напрацьованих філософії освіти та соціальної філософії, соціальну єдність як компонент процесу провадження освітньої діяльності, врахування культурного розмаїття та культурної ідентичності при наданні освітніх послуг, толерантне сприйняття культурних відмінностей.

Концептуальний вплив названих моделей на національні системи східноєвропейських країн вбачаємо в наступному. В Україні формування концептуальних засад національної системи вищої освіти, як вже зазначалося, відбулося під впливом двох європейських моделей вищої освіти – німецької та французької. Процеси формації та трансформації були тісно пов'язані з нововведеннями, що відбувалися в європейських університетах. Вплив названих моделей приніс свої особливості, які, з одного боку, полягали в ліберальності та гнучкості системи вищої освіти, а з іншого – в консервативній стабільності останньої, її функціонуванні в умовах суворого державно-

бюрократичного контролю. Тоталітарний період в історії розвитку національної системи освіти України відзначено ліквідацією або значним обмеженням академічних свобод. Замість автономії університети було залучено до системи жорстокого централізованого управління і планування аналогічно тій, що існувала в народному господарстві. Керування діяльністю освітніх установ здійснювалося централізовано низкою партійних органів, що функціонували безпосередньо в системі освіти або через державні структури та організації. Дії репресивного характеру призвели до знищення та еміграції наукових кадрів і, як наслідок, до зниження якісних показників процесу надання освітніх послуг. Репресії супроводжувалися посиленням централізованої системи командно-адміністративного управління – поступово була повністю ліквідована система університетського самоврядування. Період 1950 – 1989 років називаємо періодом деформованого розвитку національної системи вищої освіти із істотним збільшенням кількості студентів на 10 тис. мешканців та підвищенням якості підготовки фахівців в галузі математики, природничих наук та техніки – орієнтація на потреби соціалістичного народного господарства призвела до того, що 40 відсотків студентів названого періоду здобували саме технічну освіту [20].

Враховуючи історико-політичний контекст становлення польської системи вищої освіти, зазначаємо, що остання постійно перебувала під впливом німецької, а пізніше «радянської» моделі. Польські університети періоду, що передував тоталітарному режиму, мали високу міру академічної автономії і функціонували здебільшого відповідно до *Гумбольдтівської моделі класичного університету* [2, с. 415 – 441]. Період після II Світової війни відзначено обмеженням наукової та інституційної свободи, оскільки тоталітарна ідеологія СРСР майже повністю знищила історично сформовану національну концепцію академічної автономії. Водночас зауважимо, що незважаючи на ці суттєві обмеження, після II Світової війни сектор вищої освіти Польської Республіки налічував міжнародні контакти із західними партнерами, зокрема, починаючи з 1938 року з Британською Радою (*British Council*), з 1959 року з американським фондом Фулбрайта (*Fulbright American Fund*), з 1958 року з німецькою службою академічних обмінів DAAD (*German Academic Exchange Service*). Ці партнерства сприяли розвитку мобільності студентів, викладачів і наукових співробітників, але обмеження з боку правлячого режиму заважали повною мірою використовувати їхній потенціал. Наприкінці 1950-х років XX століття науково-освітня сфера частково повернула свою автономію, відновивши і практику співробітництва з закордонними університетами, хоча загалом польська національна система вищої освіти продовжувала залишатися інструментом пропагування цілей та ідей панівної ідеології [2, с. 415 – 441]. Зважаючи на це, відзначаємо водночас, що представники польської науково-освітньої спільноти означеного періоду мали відносну свободу подорожувати за кордон, працювати, відвідувати конференції та семінари; на відміну від решти східноєвропейських країн, в Польщі періоду 1950 – 1989 років і викладачі, і науковці, і заклади вищої освіти були певною мірою включені до міжнародних освітніх мереж через низку двосторонніх угод та міжнародних партнерств.

Національні системи вищої освіти Чеської та Словачької Республік (до 1992 року *Чехословачина*) історично також були сформовані за принципом *Гумбольдтівської моделі вищої освіти*. Проте вони істотно відрізняються

від польської системи мірою інституційного взаємозв'язку з закордонними університетами періоду 1950 – 1989 років. Чеська та словацька національні системи вищої освіти пережили не тільки жорсткі обмеження контактів із західними вченими, а й більш жорсткий і формальний контроль внаслідок зміни вектору розвитку в напрямку радянської моделі. Твердимо, що чехословацькі на той час університети в більшій мірі, ніж угорські чи польські були «зачиненими» для зовнішнього світу [7, с. 105 – 118] – закордонні публікації та академічні контакти було заборононо. В Чехословаччині окресленого періоду функціонувало 23 заклади вищої освіти, які працювали відповідно до єдиного принципу організації освітнього процесу та інституційної структури менеджменту.

Отже, умовно розділивши історію концептуального становлення, розвитку та функціонування систем вищої освіти країн Східної Європи, називаємо три етапи: 1) *конвергентний період* Середньовіччя та епохи Ренесансу – провадження освітніх послуг відбувається без роздроблення спеціальностей; 2) *дивергентний період* XIX – початку XX століть – підготовка галузевих спеціалістів, вища освіта слугує економічним та адміністративним інтересам держав, є основним джерелом модернізації та формування національної ідентичності; 3) період другої половини XX – початку XXI століття як синтез двох попередніх моделей (космополітичні університети завдяки залученню до глобальної академічної спільноти перетворилися на ефективних агентів держав в умовах поглиблення міжнародних зв'язків) [9].

Поступово вища освіта східноєвропейських країн набуває системних рис – певний управлінський апарат, низка узгоджених засад освітньої, наукової та адміністративної діяльності, основні чинники періоду становлення та розвитку – усвідомлення суспільних потреб та своєчасне реагування на їх задоволення. За результатами викладеного визначаємо *систему вищої освіти* країни як сукупність освітніх установ, що забезпечують наукову, професійну та практичну підготовку відповідно до прийнятих освітньо-кваліфікаційних рівнів, а також удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації. З урахуванням хронологічного контексту нашого дослідження розширюємо наведе визначення і називаємо *систему вищої освіти країн Східної Європи* рушійною силою соціальної мобілізації та основним комерціалізованим компонентом переходу від ідеологічно керованої, квотової, економіки до ринкової економіки з демократичними інституціями [3; 4; 12]. Зміна історико-політичного контексту існування для східноєвропейських країн призвела до збільшення істотної ваги наступних факторів щодо трансформації національних систем вищої освіти цих країн: 1) посилення міжнародної складової науково-освітньої діяльності на національному та інституційному рівнях за умов глобалізації та євроінтеграції посттоталітарного періоду; 2) збільшення кількості іноземних студентів (за рахунок міжнародної мобільності у тому числі) при відносному зменшенні кількості студентів – громадян східноєвропейських країн; 3) приділення уваги міжкультурному діалогу та співпраці в процесі провадження науково-освітньої діяльності, повага та гостинність по відношенню до представників інших культур та релігій, які прибувають на навчання та проведення дослідницької роботи до східноєвропейських університетів; 4) зменшення обсягів державного фінансування науково-освітньої сфери; 5) на додачу до державних (класичних) та приватних освітніх

установ університетського рівня поява підприємницьких університетів (*entrepreneur Universities*) в якості економічних агентів в науково-освітньої сфері на національному чи регіональному рівнях; 6) підвищення попиту на вищу освіту як наслідок комерціалізації освітньої сфери; розширення доступу до національної освітньої пропозиції установ університетського рівня шляхом впровадження освітніх програм для іноземних громадян англійською мовою (концепція інтернаціоналізації вдома) [5, с. 31 – 40].

Таким чином, починаючи від 1989 року, інтенсивна економічна активність східноєвропейських країн за межами національних кордонів відкриває їм нові фінансові ринки та посилює мобільність, завдяки якій збільшуються темпи процесу міграції працівників з місць з низькою продуктивністю. Національні приватні підприємства та бізнеси отримують змогу працювати у будь-якій частині світу, розробляючи та віддалено пропонуючи свої товари і послуги. Водночас важка промисловість, виробництво та сільське господарство періоду політичних трансформацій перебувають у стані занедбання, що закономірно призводить до зростання конкурентоспроможності сфери інформації та знань. Розвиток інформаційних технологій як рушій економічного прогресу спричиняє формування підвищених вимог до якості людських ресурсів та обумовлює їх пріоритетну природу порівняно з природничими ресурсами. Основним маркером сталого розвитку східноєвропейських країн стає не лише модернізація виробництва, оновлення науково-технічної бази та розвиток технологій, але й підвищення конкурентоспроможності на основі ефективного використання людського капіталу; людина стає найважливішим економічним ресурсом, поступово починає розглядатися як актив, що приносить регулярний дохід. Як наслідок, національні освітні установи університетського типу стають одними з провідних *стейкхолдерів* (*stake-holders*) та рушійною силою міжнародної конкурентоспроможності та економічного зростання східноєвропейських країн. Вища і спеціальна (професійно-технічна) освіта покращують якість, підвищують рівень і запас знань людини, тим самим збільшуючи обсяг і якість людського капіталу в державах. Поступове збільшення інвестицій в національні системи вищої освіти та акцентуація уваги національних урядів держав на цій сфері сприяють формуванню висококваліфікованих фахівців, які своєю працею впливають на темпи економічного зростання країн. Усвідомлення урядами східноєвропейських країн того факту, що вища освіта – це товар, який можна продавати в глобальних масштабах, усвідомлення необхідності враховувати потреби та вимоги глобального ринку праці з його транснаціональними потоками робочої сили, називаємо серед тих чинників поступової реконструкції східноєвропейських систем вищої освіти, які і нині впливають на консолідацію європейської освітньої зони та Європейського простору вищої освіти (*European Higher Education Area – EHEA*).

Висновки. Трансформація національних систем вищої освіти зазвичай відбувається за умови суспільно-політичних змін, що їх переживає держава; водночас і сама система вищої освіти, трансформуючись під впливом соціуму, здатна через особистість впливати на суспільство і державу. Зіткнувшись із явищами поступового заміщення в національному багатстві фізичного і природного капіталу людським капіталом і як наслідок усвідомлення вирішальної ролі людини в економічній системі, визнанням необхідності інвестувати в людину;

абсолютизації вищої освіти за рахунок відповідного зростання кількості студентів; скороченням державних коштів на підтримку освітньої сфери на додачу до географічного поширення економічної активності за межі національних кордонів на іноземні ринки та впровадженням нових інформаційно-комунікаційних технологій, східноєвропейські уряди та національні освітні установи університетського рівня, змушені адаптуватися до нових

політичних, економічних та соціальних реалій, розпочали реформування національних систем вищої освіти саме за рахунок посилення міжнародної складової. Як наслідок, рівень розвитку національної вищої освіти все більше став визначатися показниками інтернаціоналізації як ключового фактору, пов'язаного з конкурентоспроможністю східноєвропейських національних систем вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Capelle J. L'ecole de demain reste a faire. – Paris : Presses universitaires de France, 1966. – 266 p.
2. Damme D. Van. Quality Issues in the Internationalization of Higher Education. – 2001. – Vol. 41. – P. 415 – 441.
3. De Wit H. Internationalization moves into a new phase // University World News, 2011. – № 189. – P. 37 – 49.
4. Douglass J. A. The global competition for talent / Douglass J.A., Edelstein R. // The rapidly changing market for international students and the need for a strategic approach in the US. – UC Berkeley : Center for Studies in Higher Education, 2019. – Electronic Access: <https://escholarship.org/content/qt0qw462xl/qt0qw462xl.pdf>.
5. Flaud R. Convergence and Diversity // Europe's Universities beyond 2010: Diversity with a Common Purpose. – 2007. – P. 14 – 22.
6. Froment E. Quality assurance and the Bologna and Lisbon objectives // Embedding Quality Culture in Higher Education. – 2007. – P. 11 – 13.
7. Hendrichová J. Decision-Making in Czech Higher Education after November 1989 / Hendrichová J., Šebková H. // Higher Education Reform Processes in Central and Eastern Europe. – Frankfurt : Peter Lang, 1995. – P. 105 – 118.
8. Inclusive Wealth Report 2014. Measuring progress toward sustainability. – Electronic Access : http://www.ihdp.unu.edu/docs/Publications/Secretariat/Reports/SDMs/IWR_SDM_2014.pdf.
9. Kerr C. Higher education cannot escape history: issues for the twenty first century. – Suny Series Frontiers in Education : State University of New York Press, 1994. – 266 p.
10. Perkin H. History of Universities // International higher education: an encyclopedia. – New York & London : Garland Publishing Inc., 1991. – 1165 p. – P. 169 – 204.
11. Scott P. The External Face of the Bologna Process: The European Higher Education Area in a Global Context // Europe's Universities beyond 2010: Diversity with a Common Purpose. – 2007. – P. 65 – 81.
12. Scott P. Internationalization and inclusion – Principles in conflict? – University World News, 2012. – P. 224 – 235.
13. The United Nations Organization. – Electronic Access : <https://unstats.un.org/UNSD/demographic/products/Worldswomen/Annex%20tables%20by%20chapter%20-%20pdf/List%20of%20countries.pdf>.
14. The Global Human Capital Report 2017. – Electronic Access: https://www.insidehighered.com/sites/default/server_files/files/WEF_Global_Human_Capital_Report_2017.pdf.
15. Waterkamp D. Vergleichende Erziehungswissenschaft: Ein Lehrbuch. – Münster : Waxmann, 2016. – 255 s. – S. 212.
16. Zaharia E. S. The Entrepreneurial. University in the Knowledge Society / Zaharia E.S., Gilbert E. // Higher Education in Europe. – Vol. 30. – № 1 – P. 31 – 40.
17. Высшее образование в России: Очерки истории до 1917 года / под ред. В. Г. Кинелова. – М. : Статус, 1995. – 470 с.
18. Зінченко В. Інтернаціоналізація та модернізація системи і менеджменту вищої освіти: німецька освітньо-наукова модель // Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду інтернаціоналізації вищої освіти на основі культурно-гуманітарних стратегій. – К. : ІВО НАПН України, 2016. – 144 с.
19. Литошенко Д. Современные модели подготовки кадров высшей квалификации в свете исторического опыта европейского университетского образования 16 – 18 вв. [Текст] / Литошенко Д. // Alma mater. – 2003. – №7. – С. 38 – 43.
20. Шарата Н. Г. Теорія і методика управління інноваційно-педагогічною діяльністю у вищих навчальних закладах [Текст] : монографія / Н. Г. Шарата ; Миколаїв. нац. аграр. ун-т. – Миколаїв : Миколаїв. нац. аграр. ун-т, 2015. – 353 с.

REFERENCES

17. Vysshie obrazovanye v Rossyy: Ocherky ystorry do 1917 hoda / pod red. V. H. Kynelova. – M.: Status, 1995. – 470 s.
18. Zinchenko, V. Internatsionalizatsiia ta modernizatsiia systemy i menedzhmentu vyshchoi osvity: nimetska osvitho-naukova model // Analiz providnoho vitchyznianoho ta zarubizhnoho dosvidu internatsionalizatsii vyshchoi osvity na osnovi kulturno-humanitarnykh stratehii. – K.: IVO NAPN Ukrainy, 2016. – 144 s.
19. Lytoshenko, D. Sovremennye modely podgotovky kadrov vysshei kvalyfykatsyy v svete ystorycheskoho opyta evropeiskoho unyversytetskoho obrazovanyia 16-18 vv. [Tekst] / Lytoshenko, D. // Alma mater. - 2003. - №7.-S.38-43. - S. 2003.
20. Sharata, N. H. Teoriia i metodyka upravlinnia innovatsiino-pedahohichnoiu diialnistiu u vyshchykh navchalnykh zakladakh // Teoriia i metodyka upravlinnia innovatsiino-pedahohichnoiu diialnistiu u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Tekst] : monohrafiia / N. H. Sharata ; Mykolaiv. nats. ahrar. un-t. – Mykolaiv : Mykolaiv. nats. ahrar. un-t, 2015. – 353 s.

Ukrainian system of higher education within Eastern European education space: conceptual foundations of formation, development, functioning

I. V. Myhovich

Abstract. The article highlights conceptual foundations of formation, development and functioning of Ukrainian higher education system as an integral part of Eastern European higher education space. The analysis has been conducted taking into account historical context, including recent period (from 1989 – the beginning of political, social, and economic transformations in most countries of Eastern Europe). The outlined conceptual basis for the formation of the system under the analysis is German and French models of higher education. The conclusion has been outlined that the content-forming factor of the development and functioning of national higher education systems of Eastern Europe education space is an international component of work at institutional and national levels.

Keywords: national system of higher education, countries of the Eastern Europe, model of higher education, German / French model of higher education, internationalization.

Освіта в контексті глобалізації: фактори ризику

Н. М. Олійник

Тернопільський національний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, Україна
Corresponding author. E-mail: oliynyknimy@tdmu.edu.ua

Paper received 29.05.19; Accepted for publication 09.06.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-11>

Анотація. У статті проаналізовано вплив ризиків, які супроводжують глобалізаційні процеси, спричиняють інтенсифікацію діяльності національної системи освіти та викликають негативні деформації у психічному здоров'ї дітей і молоді. Покращення ситуації полягає в ранній діагностиці психічних відхилень на рівні школи та ВНЗ, для чого потрібно істотно підвищити компетентність педагогів та освітян у питаннях розуміння ними прихованих порушень поведінки вихованців. Важливою складовою є реорганізація освітньої системи за умов переходу до інформаційного суспільства в напрямку ширшого використання можливостей правопівкульового способу пізнання та навчання з одночасним обмеженням логіко-раціональної діяльності лівої півкулі мозку.

Ключові слова: глобалізація, система освіти, інформаційне суспільство, психічне здоров'я.

Вступ. Глобалізація є одним із основних чинників, які впливають на розвиток системи світу у XXI сторіччі. Основними характеристиками процесу глобалізації є [5]: надзвичайно стрімке подвоєння знань, миттєве передавання інформації, швидкі способи пересування людей, ефективні методи комунікації, відміна державного регулювання торгівлі, розширений доступ до новітніх технологій виробництва та збуту продукції, впливовість наднаціональних політичних інститутів (Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі), розширення процесів культурного обміну, навчання, стажування в інших країнах, підходи до вирішення важливих стратегічних завдань (екологія, боротьба з тероризмом, надання допомоги при стихійних лихах тощо) на міжнародному рівні. Це сприяє особистій свободі кожного у питаннях вибору способу життя, його економічного підґрунтя, професії, кліматичних характеристик місця проживання.

Однак використання переваг глобалізації, поряд із позитивними наслідками, породжує низку істотних ризиків для національних систем освіти, стимулюючи їх відповідну трансформацію [1]. Таке явище, як стрімке подвоєння знань, спричинило виникнення феномену інформаційної тривожності. За підрахунками дослідників, з початку нашої ери для подвоєння знань людству знадобилося 1500 років. Друге подвоєння відбулося всього за 250 років (до 1750), третє – за 150 (до 1900), четверте – за 50 років. Якщо обсяги інформації продовжуватимуть зростати у такій прогресії до 2040 року, то кількість знань повинна збільшитися у мільйон разів. Це означає, що у людства буде у 128 млн разів більше інформації, ніж дві тисячі років тому [2].

Усе вищезазначене значною мірою спричиняє вплив на психічне здоров'я нації, частоту його розладів та ступінь їх вираження. Саме тому, певний інтерес має вивчення інформації даного напрямку в умовах глобалізації освіти. Адже психічне здоров'я та психічне благополуччя є найважливішими складовими високого рівня якості життя [1]. Вони дозволяють людині вважати своє життя повноцінним та значущим, бути активними і творчими членами суспільства. Високий рівень психічного здоров'я населення – це також важливий фактор соціальної єдності, продуктивності праці, суспільного спокою та стабільності економічного розвитку соціуму.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ. Класичними науковими дослідженнями встановлено, що особливо несприятливий вплив на здоров'я населення спричиняють нестабільна політична та економічна ситуації, несприятливий екологічний стан, надзвичайні ситуації природного та техногенного характеру, низький соціально-економічний статус особи [3]. В адаптації молоді до несприятливих факторів значну роль відіграє інформаційна революція в системі освіти [2]. Психічне здоров'я молодого покоління викликає серйозне занепокоєння [4]: близько 3% дітей та підлітків привертають увагу працівників психіатричних служб, а психічні розлади у молоді становлять 30-35% усієї вибірки психічних захворювань. Частота цих розладів щороку збільшується і у 10 разів перевищує показники офіційної статистики [7]. Особливістю цих розладів є те, що вони діагностуються досить пізно і вкрай рідко завершуються ремісією без належної допомоги, а у 15-20 % випадків призводять до порушень соціальної адаптації [8]; звідси, власне, походять труднощі із працевлаштуванням, сімейні драми, часте притягнення до кримінальної відповідальності, причому за здійснення важких злочинів. Встановлено, що такі, вкрай антисоціальні форми поведінки молоді у дитячому та підлітковому вікових категоріях – це найчастіше результат дефіциту уваги зі сторони міро- і макрооточення, або несприятливих мікросоціальних умов життєдіяльності сім'ї.

Не остання роль у розвитку психічних розладів дітей та підлітків належить системі національної освіти. Саме у цій сфері розвитку суспільства інформаційна революція призвела до перманентного збільшення обсягів навчального матеріалу, ускладнення мови посібників та підручників, стрімкого прискорення темпу навчання. 20-40 % негативних впливів, що зумовлюють погіршення здоров'я сучасної молоді людини, є наслідком інтенсифікації освітнього процесу у школі та ВНЗ. Актуальні дослідження сучасних науковців дозволяють вважати інформаційне перевантаження однією з найбільших загроз для психічного і фізичного здоров'я людини. І це водночас – одна з тих ключових проблем, від розв'язання якої буде значною мірою залежати подальший суспільний прогрес загалом і здоров'я нації зокрема. Намагаючись пристосуватися до потреб глобалізаційного суспільства, школа обрала екстенсивний шлях розвитку. Упродовж останніх 50

років тижневе навантаження у старших класах середньої школи збільшилося майже вдвічі. Разом із приготуванням домашніх завдань, робочий день учня початкової школи становить 9-10 годин, а у старшокласника 13-15 годин [4]. Підраховано, що перевантаження інформаційним матеріалом у 20 разів перевищує можливості учнів. Тим не менше, лише 10% інноваційної діяльності педагогів спрямовані на розробку медично виправданих технологій навчання, а 90% – на розширення та поглиблення змісту освіти [8]. До того ж має місце широке використання технологій навчання, спрямованих на інтенсивний розвиток словесно-логічного типу мислення, котре просякнуте глибокою вірою в необмежені резерви людського мозку, які, на загальне переконання, задіяні лише на кілька відсотків (не більше 7%). Проте наукові відкриття, здійснені в останній чверті XX століття, вносять важливі корективи в наше розуміння суті психоментальних процесів. Згідно із сучасними уявленнями про роботу головного мозку дві його півкулі відповідають за різні види розумової діяльності: ліва – за словесно-логічну, права – за просторово-образну. Основним (біологічно закріпленим) способом мислення для людини є оперування образами. На переконання багатьох учених, виняткова увага, яка приділяється нині розвитку логічно-раціональної сфери, в недалекому майбутньому матиме для людства трагічні наслідки. Дехто з дослідників вважає, що це майбутнє вже настало: «...людина переступила свої біологічні можливості – навантаження на мозок нині перевищує природну фізіологічну норму. Тому вже сьогодні потрібно шукати способи розвантаження лівої півкулі і частину життя проводити у режимі домінування правої півкулі» [12].

Як і всьому суспільству загалом, сучасній школі притаманне перебільшення ролі лівопівкульового мислення. Надмірне захоплення методиками розвитку інтелекту призвело до збіднення образно-емоційного і духовного світу дитини, виснаження її нервово-психічної енергетики. Наслідком стає «шкільний шок», котрий найчастіше маніфестує неврастеніями та кардіалгіями. Те, що вже з дитячого садочку дітей навчають читання, рахування, працювати з комп'ютером спричиняє «інтоксикацію» дитячої свідомості. Реальний образно-чуттєвий світ дитини змінюється на штучно створений світ символів, букв і цифр тощо. Це призводить до роздвоєння в неї інтелектуального і відчуттєвого, до розпаду уявлення. На Заході така психо-епідемія почалася десь у 50-х роках минулого століття, а в нас – у 70-80-ті. Сьогодні на думку російських учених, симптоми прихованої шизофренії спостерігаються в 70-80% дітей уже в четвертому класі [9]. Досліджуючи проблему пристосування сучасної людини до життя, яке змінюється з надзвичайною, калейдоскопічною швидкістю, відомий американський соціолог і футуролог Е. Тофлер дійшов висновку, що людство перебуває на межі масового адаптаційного зриву [10]. Величезні потоки інформації, які змушена «пропускати через себе» сучасна людина, вкрай негативно впливають на її нервову систему, спричиняють виникнення стану, який Е. Тофлер назвав «шоком майбутнього»: це – страх перемін, тобто нова соціальна хвороба, причиною якої є все більший розрив між швидкістю змін у довкіллі й обмеженою адаптацією людини до цих змін. У зв'язку з цим

імовірно рацію мають ті дослідники, які вважають, що її адаптивні можливості як біологічного виду вже сягнули критичної межі. Відсутність свідомого контролю за кількісними і якісними характеристиками змін, до яких здатна пристосуватися сучасна людина, і невинне зростання цих змін призводить до значних фізичних і психологічних страждань, масових захворювань і передчасної летальності.

Результати новітніх наукових досліджень змусили переглянути традиційні погляди на саму природу пізнавального процесу. Так, учені дійшли висновку, що факторами підвищеного інформаційного ризику є подача великої кількості нових інформаційних сигналів, їх швидка зміна, потреба робити вибір із багатьох варіантів рішень, часові обмеження у процесі цього вибору, наявність кодової інформації і, якщо насичення людини інформацією перевищує можливості її пропускних каналів, то відбувається зрив, наслідком якого є соматична та психічна патологія. Саме під дією стресових факторів інформаційного впливу, що постійно зростають у якісному (через жорстко організовану, кодовану інформацію) та кількісному вимірах, має місце перезбудження нервової системи людини, що з часом призводить до її енергетичного виснаження. У науковій літературі цей стан отримав назву «синдром психоемоційного вигорання» [14].

В осіб, уражених названим синдромом, наявні зміни у поведінці (вони схильні до запізнювання, не виявляють творчих підходів до розв'язання проблем, працюють довше, але менш ефективно, усамітнюються і уникають спілкування, втрачають прагнення до розваг та відновлення здоров'я), почуттях (втрачають гумор, хоча натомість у них виникає почуття так званого «чорного гумору»), виявляють підвищену дратівливість, відчуття збентеження і безсилля), мисленні (унеможливлено зосередження уваги, характеризуються неадекватністю у визначенні провідної проблеми серед інших, підозрілістю та недовірливістю), здоров'ї (порушується сон, страждають на часті простудні захворювання, кардіалгії, підвищену стомлюваність і сприйнятливості до інфекційних захворювань, психічно виснажуються).

Освітні інститути виявилися нездатними швидко змінити традиційні підходи до навчання, сформовані у рамках наукової парадигми, головними недоліками якої є недооцінка ролі правопівкульового мислення й емоційного потенціалу людини у процесі здійснення нею пізнавальної діяльності. Школярі та студенти реалізують останню поопераційно, коли в основному актуалізована робота лівої півкулі мозку, що асоціюється з такими ключовими поняттями, як логіка, аналіз, абстракція, судження, слова, письмо, символи, зв'язок ідей, лінійна обробка інформації тощо. Водночас можливості правої півкулі, відповідальної за інтуїцію, інсайт, мрії, синтез, візуалізацію, уяву, зорову пам'ять, ритм, інтеграцію, використовуються незначною мірою. Саме з діяльністю правої півкулі дослідники пов'язують емоційність і вводять поняття так званого «емоційного інтелекту», який викликає до життя холістичні, інтуїтивні здібності, пов'язані з роботою підсвідомості. «Емоційний інтелект» - термін прийнятий до вжитку сучасними західними вченими і асоціюється в них із поняттям «здоровий глузд» [13].

Постійна експлуатація резервів лівої півкулі мозку, крім відомого позитиву в актуалізації розумового потенціалу людини, спричинює також виникнення станів тривоги, депресії, апатії, немотивованої агресії. До того ж підвищена увага до логіко-раціонального мислення не дозволяє належним чином розвивати культуру емоційно-образного сприйняття світу. Саме тому сучасні школярі відзначаються емоційною нечутливістю, мають низькі показники емпатії. Раціоналістична однобічність у навчанні й вихованні зумовлює загальне зниження рівня їхньої духовності, креативності, спонтанності. Наведені вище факти вказують на значні соціальні та економічні втрати суспільства. Тому потрібно прийняти дієві та енергійні заходи із розв'язання нагальних проблем психічного здоров'я дітей і молоді, а відтак запобігати таким втратам.

Виникнення та накопичення у населення саме психічних захворювань у сучасній Україні, на жаль становить лише незначну частину проблеми психічного здоров'я громадян. Це зумовлено не стільки недостатнім виявленням психічних розладів, скільки тим, що переважна частина населення перебуває у стані хронічного психічного дискомфорту. Звісно, це ще не є психічним розладом, але й не дає змоги вважати людей, котрі перебувають у такому стані здоровими. Проте, у поєднанні з масштабними непередбачуваними подіями (аварії на АЕС, в метро чи у поїздах, міжнародний тероризм, тощо), сприяє розвитку такого стану, як аномія. Цим терміном характеризується психічний стан людини, за якого моральні норми розмиті, спутані чи зовсім відсутні, а масштабні соціальні перетворення чи ситуації вона не здатна зрозуміти, а тим більше контролювати. Вихід зі стану аномії частина громадян знаходить у самогубстві, або ж у наркоманії та пияцтві. Загалом концепція аномії отримала подальший розвиток в епоху глобалізації. І це природно, адже розмах змін у суспільстві неймовірний і швидкоплинний, упроваджені державними інститутами влади закони і директиви, що досить часто ігноруються, або й демонстративно порушуються, викликають у пересічній особи почуття нездатності здійснювати хоча б мінімальний контроль за чим-небудь у своїй державі, а загроза тероризму, масштабної аварії – драматичний стан безсилля перед можливістю раптової, неочікуваної смерті. Ось чому саме такі стани хронічного доклінічного душевного дискомфорту мають стати головною мішенню національної системи охорони психічного здоров'я. У цій проблемі виділяють дві складові – медичну, ефективність якої становить лише 10% та соціальну, яка є результатом зусиль усього суспільства, спрямованих на зміцнення психічного здоров'я нації. Стрижневим моментом для зниження частоти і ступеня вираження аномії серед населення є відновлення соціального капіталу та довіри до владних структур. Зниження стигматизації, яка викликана психічними розладами, – важливий крок при реалізації мультидисциплінарного підходу до розв'язання цієї проблеми. Вирішальну роль у цьому повинні відігравати лікувальні програми та тренінги із розвитку соціальних навичок молоді. Цей процес може бути посилений завдяки прийняттю принципів біопсихосоціальної медицини, в основу якої покладено багатовимірний погляд на лікування психічних розладів та на їх первинну

профілактику. До засобів останньої відносяться універсальні, вибіркові і специфічні превентивні втручання. Універсальні – спрямовані на населення, яке не відноситься до групи підвищеного ризику, вибіркові – на осіб або на соціальні групи, ризик розвитку психічних розладів у яких становить вище середнього рівня. В країнах Європи та США успішно реалізуються численні спеціальні програми профілактики анти-соціальної поведінки молоді, ризик розвитку яких визначається ще у дошкільному («Perry Preschool Program», «Johns Hopkins program», «Fast Trak program») та шкільному віці («Coping with Stress», «Well-being Therapy – WBT») [14].

Не менш важливим є і питання акцентуації окремих рис характеру молоді та її вплив на прийнятий стиль життя конкретної особи, оскільки життєдіяльність її не можна розглядати традиційно, тобто як єдину програму, а життєві кризи ставлять перед нею «численні можливості вибору нових траєкторій життєвого шляху, і відповідно, конфігурацій динамічної особистісної структури» [11]. Сьогодні загальноприйнятою точкою зору є та, що акцентуація певних рис характеру – це варіант норми, за якої окремі риси суттєво посилені, однак ступінь їх вираження не сягає такої величини, щоб стати причиною соціальної дезадаптації [12]. Однак саме це почасти спричинює вибірккову вразливість особистості у певних життєвих ситуаціях (наприклад, установа неформальних контактів з новим оточенням – класом чи студентською групою, вибір гідного партнера для спільного життя, набуття потрібних професійних знань і досягнення певного соціального статусу). За короткого спілкування акцентуантів можна виявити у 8-10 %. Натомість при застосуванні спеціальних анкет, цей показник зростає до 50-60 % [5].

На завершення потрібно зазначити, що в Україні прийнята концепція Державної цільової комплексної програми розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року. Метою концепції є створення цілісної ефективної системи охорони психічного здоров'я, яка функціонує в єдиному міжвідомчому просторі, забезпечує покращення якості життя та дотримання прав та свобод людини. Серед пріоритетних напрямків реалізації завдань запропонованої програми важливе значення надається навчанню фахівців охорони здоров'я, соціального захисту, освіти з питань своєчасності та ефективності психіатричної допомоги та підтримання психічного здоров'я. Органи і заклади охорони здоров'я, соціального захисту, освіти організують навчання (семінари, цикли, конференції) із залученням спеціалістів психіатричних закладів, профільних кафедр, педагогічних та науково-дослідних інститутів, медичних і соціальних працівників, психологів, громадських організацій, спеціалістів з реалізації освітніх програм. Загалом до заходів з укріплення психічного здоров'я молоді слухно віднести розвиток у них практичних навичок, що дають змогу долати різноманітні проблемні та стресові ситуації, підвищувати самооцінку. Зокрема, увага має бути зосереджена на опануванні знаннями і вихованні особистісних рис, котрі потрібні сучасним школярам і студентам у майбутньому сімейному житті, коли вони самі стануть батьками і будуть виховувати своїх дітей.

Висновки.

1. Процеси, які супроводжують глобалізацію економіки та інформаційну революцію в системі освіти негативно впливають на психічне здоров'я молоді.
2. Особливої уваги в аспектах спілкування, навчання, освоєння професії, фахового зростання молоді вимагають надмірно виражені акцентуовані риси особистості.
3. Заходи системи охорони психічного здоров'я дітей та підлітків в Україні повинні бути спрямовані на

ранню діагностику психічних порушень у вищому навчальному закладі. Для їх реалізації треба якісно підвищити компетентність педагогів у питаннях розуміння форм виявів депресії, тривоги, прихованих порушень поведінки, психозів.

4. Реорганізація освітньої системи в умовах глобалізації економіки, переходу до інформаційного суспільства повинна передбачити все більш широке використання можливостей правопівкульового способу пізнання та навчання з одночасним обмеженням логіко-раціональної діяльності лівої півкулі мозку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андріяш В. І. Державна етнополітика України в умовах глобалізації: монографія / В. І. Андріяш. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 328 с.
2. Воронкова В. Г. Теоретико-методологічні засади розвитку сучасного соціуму в контексті синергетичної глобалізації / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2012. – № 50. – С. 21–34.
3. Исследование «Электронные книги в руках читателей 7–15 лет, в июне 2013» – <http://digitalparentingrussia.com/ru/>.
4. Исследование «The 2011 National Online Learners Priorities Report» – <https://www.noellewitz.com/>.
5. Каленюк І. С. Університети в координатах глобального розвитку / І. С. Каленюк // Вища школа. – 2009. – № 9. – С. 5–11.
6. Назарчук А. В. Етика глобалізуючого общества / А. В. Назарчук. – М.: Директмедиа Паблішинг, 2003. – 199 с.
7. Петрович О. Г. Современное российское высшее образование в контексте глобализации : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. социол. наук : 22.00.01 / О. Г. Петрович; Саратовский гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов, 2010. – 22 с.
8. Саркисян Т. Н. К вопросу о модернизации образования / Т. Н. Саркисян // European science review. – 2014. – № 3–4. – С. 89–92.
9. Сисоєва С. О. Вища освіта України: реалії сучасного розвитку / С. О. Сисоєва, Н. Г. Батченко / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський ун-т ім. Б. Гринченка, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К. : ВД ЕКМО, 2011. – 368 с.
10. Тоффлер Е. Образование в будущем времени // Шок будущего: Пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 557 с.
11. Stewart, V. A World-Class Education: Learning from International Models Of Excellence and Innovation// V. Stewart. – New York : Association for Supervision & Curriculum Development, 2012.–191 p.
12. Stromquist, N.P. Internationalization as a response to globalization: Radical shifts in university environments // Higher Education. 2007. № 43.
13. Lewis, G., Araya, R. Globalisation and mental health // Psychianry in Society (ed. N. Sartorius, W. Gaebel, J.J. Lopez-Ibor. – Chichester: Wiley. – 2002. – P.57-58.
14. Stiglitz, J. Globalisation and its Discontents. – London: Penguin, 2002.- 290 p.

REFERENCES

1. Andriyash, V. I. National ethnic policy of Ukraine in the context of globalization : Monograph / V. I. Andriyash. – Mykolaiv: Vyd-vo ChDU Petro Mohyla, 2013. – 328 p.
2. Voronkova, V. G. Theoretical and methodological foundations of modern society in the context of globalization synergetic // Humanitarnyi Visnyk ZDIA. – 2012. – № 50. – P. 21–34.
3. Reports «Ebook reading among Russian 7–15 year olds, June 2013» –<http://digitalparentingrussia.com> 3.
4. Adult and Online Learner Satisfaction-Priorities Reports – https://www.noellewitz.com/upload/Papers_and_Research/2011/PSOL_report%20.
5. Kaleniuk, I. S. Universities in the coordinates of Global Development// Vyshcha Shkola. – 2009. – № 9. – P. 5–11.
6. Nazarchuk, A. V. Ethics globalized society // Direktmedia Publishing, 2003. – 199 p.
7. Petrovich, O. G. Contemporary Russian Higher Education in the Context of Globalization : Abstract. dis. ... cand. Sociology. Sciences : 22.00.01 // Saratov State. Univ ithem. Chernyshevsky. – Saratov, 2010. – 22 p.
8. Sarkisyan, T. N. On the issue of modernization of education // European science review. – 2014. – № 3–4. – P. 89–92.
9. Sysoieva, S. O. Higher education of Ukraine: realities of contemporary // Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine, Kyiv University of B. Grinchenko, Nat. University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. – K. : VD EKMO, 2011. – 368 p.
10. Toffler, E. Education in the Future // Future Shock: Per. from English. / ООО «Izdatelstvo AST», 2002. – 557 p.

Education in the context of globalization: risk factors

N. Oliynyk

Abstract. This article shows the influence of risk accompanying the globalization process of economy, intensification of education on the mental health of the youth. Precocious diagnostics of mental disorders of children and teenagers while their being at schools or high educational institutions can improve the situation, but it is necessary to increase teacher's competence in case of children's hidden disorders of behavior, mental diseases. It is important to reorganize the educational system under circumstances of developing into information society – the widest use of brain resources, especially the right hemisphere during cognition, studying, while limiting the logically reasonable activity of the left hemisphere.

Keywords: globalization process, intensification of education, risk factors, mental health.

Analysis of professional training of future reserve officers in the system of modern military education

S. Smirnov

Eastern European National University named after Lesia Ukrainka, Lutsk, Ukraine
Corresponding author. E-mail: Dr.Servalio@meta.ua

Paper received 26.05.19; Accepted for publication 06.06.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-12>

Abstract. The main purpose of the concept of transformation of domestic military education is to achieve an effective system of training in accordance with the need for professional training and development of future military specialists in the conditions of full compatibility of national military education with the military educational environment of the Euro-Atlantic security space states. Ukrainian military education at the present stage is experiencing large and complex processes of reform. The length of these phenomena has been rather long in time due to their globalization. Reforms aimed at Euro-Atlantic integration should lead to a change in the format from the training of future reserve officers focused on career growth to the direction of the academic type of higher military education, in which the readiness of future military specialists will enable the need for professional conversion into military activities, and, vice versa.

Keywords: professional training, military education, reserve officer, military specialist, professional readiness, mentoring, leadership.

In the conditions of the modern militarization of the system of international relations, the intensification of military preparations, the increase of military budgets, the reformation and rearmament of the Armed Forces and other security structures of most countries, the issue of personnel readiness for combat missions becomes of particular importance.

The relevance of the study of innovation issues in military education is due to the need to seek ways to improve the quality of training of future reserve officers, due to the exhaustion of opportunities traditional approaches and technologies that take place in the military-educational process and taking into account the experience of combat operations in the east of Ukraine, experience Leading NATO countries for conducting modern armed struggle [18, p.202].

An integral part of higher education in Ukraine is the training of officers who are involved in the training of citizens in the reserve officers training program. In a situation where the system of higher education is fundamentally reformed in Ukraine, a number of military training units of higher education institutions have been reduced, there is a need for developing innovative approaches to designing the content of reserve officers training in military departments, which becomes of paramount importance and directly concerns the national security of the country, since they activity can significantly affect the combat readiness of military units and units. Consequently, there is a need for a qualitative development, implementation, continuous improvement (in accordance with modern requirements) of certain pedagogical foundations of the above-mentioned vocational training in higher educational institutions [14, p.128].

S. Yaremchuk notes that the need to combine managerial functions with the transfer of professional knowledge, skills and skills to others (for example, personnel) necessarily leads to an increase in motivation to teach, including - an interest in educational and cognitive activity [23].

The implementation of the principles envisaged by the « Concept of the Development of the Security and Defense Sector of Ukraine» for the development of the security and defense sector will enable the creation of capable, multifunctional, mobile, well-trained, well-equipped,

professional security and defense forces capable of effectively executing mission assignments [9].

E. Brigaty says that the professional training of future reserve officers should be aimed at forming a positive attitude to the profession, motivational adjustment, personality quality, procedural orientation of the person to a certain activity, moral and volitional personality traits, character traits, ability to learn, behaviors, practical skills and abilities, internal personality formations, professionally important cognitive processes, manifestations of temperament, internal settings and personal adaptations to successful action [8].

According to I. Tunik, the peculiarity of the professional training of reserve officers is the existence of situations in which it is necessary to make the correct decision in the short term, and in conditions of partial or complete uncertainty, therefore the essential characteristic of the reserve officer is his ability to possess such a situation, which requires Military Specialist of Great Intellectual Voltage [19, c. 140].

V. Baryshnikov, O. Neymarok argues that one of the drawbacks of the current modern system of stockpile training is the lack of physical education of students during training at the military training department, because they are engaged in their main educational institutions. Therefore, the study and development of these issues is proposed to be included in the curriculum [6, p.159]. The authors note that physical training in the system of training US reserve officers is not the last place.

A. Bobnikhov notes that the future reserve officer as a specialist in a narrow profile, should have a high professional competence with developed creative thinking. This task can be solved only with the close relationship of the educational process and the knowledge gained from the main - civilian specialty received on the main faculty and additional knowledge received in military departments at civil universities [7, p.28].

In this context, one should outline O. Kustinsky, in which it is stated that at the present stage higher education establishments preparing future reserve officers need to make a transition from the school of memorization to the school of thought. The officer must be able to make opti-

mal decisions in a situation of constant change and skillfully manage subordinate units [13, p.115].

Future reserve officer needs to learn the ability to make non-standard decisions, creatively approach to identify the best ways to overcome difficulties. The creative activity of the officer does not arise out of his desire, but due to the constantly existing need to navigate and act in a complex rapidly changing situation. The need for creativity appears when a person faces difficulties that need to be overcome, and there are no ready rules (solutions) for solving this problem [2].

N. Kalinuk notes that among the wide range of competencies that a future reserve officer must own, a professional communicative occupy a special place. This is due to the specifics of the officer's professional activities, as well as the requirements for his professional readiness. The reserve officer must have the strategy and tactics of a business conversation and public speaking, adhere to the norms of ethics, psychology and communication culture, know and be able to apply in practice the communicative methods and techniques of managerial influence. In addition, in resolving the tasks of operational activities, the future officer must be able to communicate with both subordinates and with the local population in Ukraine and abroad [12, p.103].

The training of future reserve officers in higher education institutions should ensure the acquisition of the following knowledge and skills that will characterize the high level of formation: a clear understanding of the signs of future professional activity, high readiness for professional self-realization, the ability to express opinions and argue its advocacy, availability to analysis, synthesis and ability to establish causal relationships, criticality and self-criticism, social plasticity through tolerance, leadership and leadership Indian qualities [5, p.17].

Indicative in this respect, according to I. Tunik, is the presence of situations when it is necessary to make the correct decision in the short term in conditions of partial or complete uncertainty, therefore the essential characteristic of the reserve officer is his ability to possess such a situation that requires a military specialist of a large of intellectual stress, since each assumption of error is complicated by the possibility of using its opponent, because of which its negative consequences are greatly increased [20, p.140].

Revision of the main provisions of the Military Doctrine of Ukraine, the large-scale rearmament of the Armed Forces of Ukraine caused by the temporary occupation by the Russian Federation of part of the territory of Ukraine, and the presence of armed conflict in the eastern regions of Ukraine - require an innovative rethinking and modernization of domestic military education. The emphasis is on theory and methodology of military leadership and competence-oriented mentoring.

The study of the theory and methodology of military leadership is an important condition for the formation of the general and pedagogical culture of future officers as military specialists of the highest qualification level, which will subsequently replenish the reserve of officers in various fields of professional activity of the Armed Forces of Ukraine and other military formations.

The proposed work program of normative discipline «Military Science and Leadership» is developed on the

basis of the curriculum: «Military Science and Leadership» (Courses (MILS) Military Science and Leadership), the educational standard of the USA in the direction of training: «Military Sciences: Officer of the Reserve» (Military Science: Army (ROTC) Reserve Officer Training Course) at civilian higher education institutions, where the main focus is on the formation of three main qualities that are characteristic of modern professional military: competence, responsibility and loyalty his business.

The educational discipline «Military Science and Leadership» examines the section of the educational and vocational training program of the Military Training University in Ukraine: «Method of work with personnel» and aims at qualitative development of the initial components of readiness of future reserve officers for professional activities, namely: cognitive, motivational, personally-oriented, emotionally-volitional.

The curriculum includes two modules. The first content module «Basic Course» (Basic Course) reveals the methodological and theoretical foundations of fundamental concepts and leadership doctrines, the practice of its effective skills, which underlie the solution of problems; Army values, expected behavioral ethics and officer experience are analyzed; addressing personal challenges and competences that are critical to effective leadership and communication; Students / cadets learn how personal qualities of life skills, such as cultural understanding, goal setting, time management, stress management and comprehensive physical fitness associated with leadership, job responsibilities and military occupation, are revealed; discloses the use of active listening and feedback skills; An analysis of the factors influencing the effectiveness of leaders and groups is conducted.

The second module «Advanced Course» examines the history of the Ukrainian army from the ancient Slavic civilization to the present; the ethics of command microclimate is studied; the readiness for success is formed as a result of practical leadership responsibility for satisfying the subordinate spiritual needs; the principles and methods of written and oral communication are revealed; Studying the experience of national advanced successful leadership; an analysis of the duties and methods of counseling, the principles of subjective motivation and organizational changes; the practical application of the principles of leadership in difficult situations is studied on the basis of the practical reproduction of the proposed thematic simulations; the basics of leadership of the direct level and the tactics of the small unit at the platoon level are studied; purposeful complex physical training is carried out for compliance and superiority of the standards of physical training established by the Armed Forces of Ukraine.

Leadership model is designed to help students maximize their potential. The Ukrainian Armed Forces are waiting and nurturing character leaders, which are good examples for imitation, constantly showing examples of accomplished missions. The Military Science and Leadership Development Leadership Training Program is a preview of the current ongoing military appraisal system, a preliminary assessment of the effectiveness of future reserve officers as potential leaders of the military units of the Armed Forces of Ukraine.

The US military literature defines the concept of «leader development» as a continuous and progressive process of becoming a leader, which fully embraces his studies, education and experience through his own prism of self-development (Army Doctrine (ADRP)) [4]; conscious, continuous, progressive, competent, professional character of the leader (Strategy for the Development of the Army Leader (ALDS)) [21]; Competent and confident manager capable of decisive action (Field Guide (FM)) [10].

Despite the subtle differences in these definitions, there is still a common constant. Leadership is the process of the word. The continuous process of development of the leader takes place in three spaces: operational (professional environment), established (formal environment), individual (own environment) [3].

V. Hrytsanyuk argues that mentors are usually more educated and experienced people who do not put themselves in a position of dominance over others, but the pupil receives support, patience, enthusiasm, inspiration for new achievements. The mentors give new ideas, thoughts, open up prospects, and most importantly - instill social values and norms, using which, the pupil can socialize and arrange his life [11, p.47].

O. Semenog examines mentoring as a micro pedagogy of a teacher-tutor and his open environment in which an experienced specialist represents and his own example helps to form samples of behavior models, personal stances, teaches to read and interpret cognitive contexts, translates examples of assimilation of cultural norms and values, transmits value systems in shaping the thinking style of the pet. Personal and professional development, self-development, self-realization of the individual depends on the personality of the teacher-tutor, who skillfully accompanies, directs, dynamizes the process of adaptation to the requirements of the profession, to self-knowledge and self-development of individuals as self-sufficient and successful in the national and global space. Multidimensionality and multidimensionality of mentoring are characterized by the intellectual-ethical system of values that determine professional activity based on the pedagogically adapted experience of cognitive activity, the culture of high spirituality and morality, special behavior and communication, high quality of work and responsibility for its results [17, p. 46].

For example, the US Army, as a state institution, recognizes the need for implementation and implementation of targeted mentoring programs that are crucial for the upbringing and professional development of future military leaders in today's changing, uncertain, complex and ambiguous international environment. Strategic Conclusions and Recommendations on the Establishment, Implementation, and Development of Military Mentorship Concepts Influencing the Army as a whole, its Culture, and the Army Training and Leadership Development Panel have been developed by the US Army in the field of military leadership development (ATLDP) on the education system in the process of training future officers, on the training of future military experts, on the systemic approach to training and the development of leadership institutions. In particular, in the famous military pamphlet (Pamflet 350-58), Immortal Heritage, Development Leadership for the US Army interprets: «The commander

as a leader solves the problem, develops, controls, and conducts collective and individual exercises, including them in professional development programs, and also stands as an organizer, primary teacher, trainer, consultant, in special cases - mentor. Mentoring is more personalized and individualized than traditional education. Mentoring involves frank dialogue, advice, career development, care and support, dedication and help» [22].

Military training of citizens of Ukraine under the program of officers is carried out at the expense of funds received from individuals and legal entities as payment for services related to training. Military training under the reserve officers program is considered part of the educational-professional program and curriculum of the corresponding faculty of the higher educational institution, is scheduled and conducted by the «day of war» method once a week. The results of mastering the program of reserve officers are included in the appendix to the diploma of higher education as a separate content module (educational discipline) – «Military training» [16].

The new paradigm of higher military education leads to a different vision of the position of the future officer of the reserve as a source of target, content and procedural characteristics of training. According to L. Petrova, the indicated tendencies in the development of higher military education determine the urgent need for the development of a methodology and technology for the implementation of higher military education as a person-oriented educational process, organization of teaching assistance to the harmonious personal development of the individual during training. The new socio-cultural paradigm prompts the search for appropriate factors, both in the present and in the strategic perspective, in the implementation of the tendency of the priority of the personally human principles of life, the free and creative development of the personalities of future military specialists, and the formation of the intellectual and moral potential of society in them. Therefore, the person-creating function, creation of conditions for self-improvement of the personality of both the cadet and the teacher should be the determining factor in the whole system of higher military education in Ukraine [15].

The main result of the professional training of future reserve officers is not only the availability of graduates of basic knowledge in various fields of science, a high level of professional skills, but also a certain readiness to be a competitor and to carry out defense and defense activities. We believe that in the process of studying at a higher educational institution, future reserve officers must master the values of military science at a level that would provide an optimal level of readiness for the fulfillment of tasks related to life-threatening.

Proposed pedagogical conditions of vocational training aimed at the formation and development of key competences for future reserve officers can be implemented qualitatively both in the context of the didactic unity of the academic theory of a higher educational institution and the process of real practical activity. The intensity of communication may vary depending on the type of professional activity. This didactic principle is also a prerequisite for the development of the ability to continuously adapt in the conditions of continuous scientific, technical,

technological, economic, defense and security development.

REFERENCES

1. A review of the official opponent for Volodymyr Valerievich Fedorenko's dissertation «Military-legal education of servicemen of the Armed Forces of Ukraine: socio-philosophical analysis», submitted for the degree of the candidate of philosophical sciences in the specialty 09.00.03 - social philosophy and philosophy of history, Available at: http://eprints.zu.edu.ua/22200/1/vidguk_Mandragelya.pdf [Accessed 06 February 2019].
2. A.O. Kosobutsky, N.M. Filimontsev. (2011). Pedagogical conditions of training cadets of military high schools to overcome difficulties in their professional activities. *Pedagogy*. No.1 (49), P. 198-201.
3. Army Doctrine Reference Publication (ADRP) 10, Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 2012.
4. Army Doctrine Reference Publication (ADRP) 7-0, Training Units and Developing Leaders. Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 2012.
5. Babisheva M. (2016). Criteria and indicators of the formation of professionally significant qualities of future ship officers. Current problems of higher professional education in Ukraine. Materials of the IV International Scientific and Practical Conference. Under the. edit E.V. Luzik, O.M. Akmalidina. NAU. p.p.226.
6. Baryshnikov V.V., Neymyrok O.K. (2015). Ways to Improve the Preparation of Reserve Officers in Ukraine. *Systems of Information Processing*. No.8, P.158-161.
7. Bobnyov A. I. (2010). Some aspects of the training of reserve officers at military departments in civilian higher educational institutions. *Vestnik of Kem SU*. No.2 (42), P.28-31.
8. Brigaty Ye. (2016). Features of professional readiness of reserve officers to work in extreme conditions. *Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*. Series: Pedagogy. Vo. 5, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_5_5 [Accessed 06 February 2019].
9. Decree of the President of Ukraine. (4, 2016). On the decision of the Council of National Security and Defense of Ukraine. «On the Concept of the Development of the Security and Defense Sector of Ukraine». No. 92. Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/922016-19832> [Accessed 06 February 2019].
10. Field Manual (FM) 6-22, Leader Development (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 2015), 11.
11. Gritsanyuk V. V. (2016). Mentoring as a Form of Preparing Orphaned Children for Independent Life. *Social Work in Ukraine: Theory and Practice*. No.3-4, P.44-51.
12. Kalinyuk N. V. (2013). On the problem of formation and development of professional communicative competence of future officers-frontier guards. *Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*. No.3.
13. Kustinsky O. V. (2012). Experimental verification of the model of special training of future reserve officers. *Collection of scientific works of the Khmelnytsky Institute of Social Technologies of the University of Ukraine*. No.5, P.115-120.
14. Morozov S. M. (2013). Pedagogical bases of professional training of reserve officers in higher educational institutions. *Pedagogical Sciences*. Collection of scientific works of the National Academy of State Border Guard Ukrainian Studies: Pedagogical and Psychological Sciences. No.1 (66), P.127-137.
15. Petrova L.O. Morality as a Valuable Modus of Military Education. (2014). *Collection of scientific works of Kharkiv University of Air Forces*. No.4, P.157-159.
16. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine. (February 1, 2012). Procedure for conducting military training of citizens of Ukraine under the program of reserve officers. No. 48 (as amended).
17. Semenog O. (2017). Mentoring in the science and education of adults. *Scientific notes of the Kirovograd State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko*. Ser. Pedagogical Sciences. Vo.152, P.46-51.
18. Telelym V. M. (2013). Training of military specialists in the context of modern forms and types of armed struggle. *Collection of scientific works of the Military Institute [Kyiv National Taras Shevchenko University]*. No.42, pp. 198-210. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> [Accessed 06 February 2019].
19. Tunik I. Yu. (2013). Psychological Assistance to the Development of Critical Thinking in the Educational Process in Higher Military Educational Institutions. *Scientific Papers of MAUP*. Ser: Economics. Psychological sciences. No.2, P.139-144.
20. Tunik I. Yu. (2013). Psychological Assistance to the Development of Critical Thinking in the Educational Process in Higher Military Educational Institutions. *Scientific Papers of MAUP*. Economics. Psychological sciences. No.2, P. 139-144.
21. U.S. Army, Army Leader Development Strategy (ALDS) 2013 (Washington, DC: Department of the Army, 2013) 3, accessed May 2016.
22. U.S. Department of the Army. (13 October 1994). *The Enduring Legacy, Leader Development for America's Army*, Department of the Army Pamphlet 350-58 (Washington, D.C.: U.S. Department of the Army) 13-14.
23. Yaremchuk S. V. (1999). Formation of professional psychological orientation of the personality of the future teacher: diss. Candidate psychologist Sciences: 19.00.07, p.p.216.

Система гражданских ценностей в процессе воспитания старшекласников в современной школе

О. Власенко

Житомирский государственный университет имени Ивана Франка
Corresponding author. E-mail: wlasolia@gmail.com

Paper received 01.06.19; Accepted for publication 11.06.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-13>

Аннотация. Автор отмечает, что в настоящее время общепризнанной является необходимость разработки единой государственной политики в области гражданского образования и воспитания. Автор отмечает, что гражданские ценности старшеклассника формируют сознательного гражданина украинского общества, способного эффективно участвовать в демократических процессах, действовать в соответствии с демократическими принципами украинского общества, обеспечивают способность к анализу общественных событий, фактов и явлений, способность и навыки работы с информацией, использование коммуникации для участия в общественных процессах, способность человека осуществлять сложные виды деятельности на основе гражданских ценностей, идеалов и убеждений. Автор отмечает, что создание комплекса оптимальных дидактических условий формирования системы гражданских ценностей старшекласников зависит от опыта работы образовательного учреждения, построения авторской системы, результатов констатирующего этапа эксперимента.

Ключевые слова: гражданское общество, гражданственность, гражданское образование, ценности, гражданские ценности, старшекласники, образовательное учреждение.

Введение. Исследование старшекласников как резерва интеллектуальной элиты, а образовательного учреждения как средства его формирования приобретает особое научное и практическое значение сегодня. Реализация интеллектуального и возрастного потенциала старшекласников во многом определяется их ценностными предпочтениями. Поэтому принципиально важным является изучение того, насколько ученики старших классов соответствуют вызовам времени, условиям современных цивилизационных изменений и социокультурной модернизации, насколько успешно они интегрируют в социокультурное пространство общества. Жизненная активность позволяет молодым людям достаточно органично интериоризировать как традиционные, так и новые ценностные модели, но молодежь подвержена влиянию различных социальных субъектов, которые нередко являются носителями взаимоисключающих норм и ценностей.

Решение этой сложной проблемы и ответственность за воспитание гражданской культуры подрастающего поколения полагается обществом на общеобразовательную школу. Общеизвестно, что школа должна не только создавать благоприятные условия для овладения учениками основами научных знаний, но и формировать личность школьника, развивать его физические, умственные и духовные силы. Содержание гражданского образования в современной украинской школе чаще всего охватывает знания о гражданских, демократических, общечеловеческих, национальных ценностях. Однако гражданское образование далеко не сводится к знаниям, а включает формирование соответствующих ценностей и действий, которые им соответствуют.

В условиях реформирования современной школы, новых требований украинского образования, ситуаций межнациональных конфликтов и постоянной угрозы терроризма, информационной агрессии, влияющих на молодежь со всех сторон, необходимость поиска новых путей взаимодействия учителя и ребенка возрастает. Время обязывает педагогов в современных условиях реформирования образования преодолевать все междисциплинарные границы, возвращаться к вечным

вопросам бытия человека, быть готовыми интегрировать образовательные усилия, разрабатывать и воплощать программы гражданского воспитания молодежи.

Краткий обзор публикаций по теме. Проблема системы ценностей раскрыта в ряде исследований зарубежных и отечественных ученых – С.Авалиани, И.Бех, Е.Боринштейн, Б.Братусь, Г.Васьковская, Н.Гартман, В.Драченко, Ф.Клюкхольм, Л.Кольберг, Д.Леонтьев, А.Маслоу, Г.Мюррей, Г.Олпорт, М.Рокич, О.Сухомлинская, В.Франкл, Э.Фромм, К.Юнг, В.Ядов, К.Ясперс и др.

Гражданская компетентность предполагает осведомленность в концепциях демократии, справедливости, равенства, гражданства и гражданских прав человека (Хартия основных прав Европейского Союза) в основных событиях и тенденциях национальной, европейской и мировой истории; осознание целей, ценностей и политики Западной Европы в целом, и своей страны в частности; отношение к национальной идентичности; умения и навыки эффективно сотрудничать с другими в обществе, проявлять солидарность и заинтересованность в решении проблем местного сообщества. Это предполагает критическую и творческую рефлексию и конструктивное участие в деятельности общества, а также принятие решений на всех уровнях, от местного до национального и европейского; уважение прав человека, включая равенство как основу для демократии, понимание различия между системами ценностей различных религиозных или этнических групп; выявление чувство принадлежности к своей местности, страны, ЕС и Европы в целом; готовность участвовать в демократическом принятии решений на всех уровнях, быть ответственным, толерантным, участвовать в общественной деятельности, поддерживать социальное разнообразие и устойчивое развитие.

Концептуальной основой любой системы ценностей, обеспечивающей их формирования и функционирования в любых условиях, являются базовые ценности, среди которых особое значение играют гражданские ценности (свобода, равенство), патриотические ценности (патриотизм, любовь к родине), моральные ценности (совесть, честность, достоинство,

порядочность), кроме них в современном обществе функционируют личностные ценности (активность, целеустремленность, исполнительность, ответственность) и др.

По нашему мнению, зарубежные ученые рассматривают гражданскую компетентность преимущественно с позиции микросоциальной подхода, тогда как определенная часть украинских и российских ученых предпочитают макросоциальный. Гражданская компетентность формируется методом проб и ошибок, отражая способность индивида приспосабливаться к требованиям жизни, обеспечивая ему нормативное функционирование в социуме, однако наивысшего уровня сформированности гражданской компетентности школьник достигает тогда, когда логика выполнения социального действия основывается на стремлении к самоутверждению, на переживании чувства собственного достоинства, практического преобразования действительности для удовлетворения своих и общественных материальных и духовных потребностей [1; 2].

Результаты и их обсуждение. Принимая во внимание выделенные в научных трудах черты гражданской компетентности, мы характеризуем ее как ключевую образовательную компетентность, как целостное интегративное личностное образование, совокупность гражданских знаний, умений, системы гражданских ценностей, опыта гражданской деятельности, обеспечивающих гармоничное взаимодействие человека и общества, его самореализации. Гражданская компетентность старшеклассника отражает его опыт реальной деятельности по участию в школьном самоуправлении, общественной жизни образовательного учреждения, ближайшем социуме; отражает готовность в будущем участвовать в общественно-политической жизни Украины, выполняя гражданские роли (избирателя, гражданина, деятеля гражданских организаций и т.п.), самостоятельно принимать решения, быть ответственным за их последствия.

Показателями гражданской компетентности являются политические компетенции (знания принципов и направлений государственной политики, интерес к политической жизни, событий местного и международного масштаба, их влияния на умения реализовывать принципы государственной политики на практике, стимулировать других к участию в общественной деятельности); правовые компетенции (знания прав и обязанностей субъектов и нормативно-правовых актов).

К структуре гражданской компетентности старшеклассника, которая является показателем эффективности его социального бытия, относим когнитивный компонент (формируется под влиянием требований общества), ценностный (формируется на основании интериоризации гражданских ценностей, норм во внутренние структуры личности), мотивационный и операционно-деятельностный, охватывающие способы социального и гражданского взаимодействия, которые способствуют выполнению социальных ролей и утверждению гражданских ценностей.

В рамках украинской культурной традиции естественным представляется рассмотрение феномена процесса формирования гражданских ценностей старшеклассников как системы комплексной деятельности по формированию гражданских качеств личности

старшеклассников, как целостной социальной системы, связанной как с обществом в целом, так и с образовательным процессом учебного заведения. Процесс формирования гражданских ценностей учащихся, имея, прежде всего, этническую основу, связан с системами, которые сохраняют духовный генотип народа – украинской культуры, историческими традициями и обычаями и т.п.

В гражданском образовании выделяем такие содержательные линии, как: гражданские знания (права человека и гражданина, управление государственными делами, защита гражданских прав); опыт участия молодежи в формировании и реализации государственной и региональной политики, решение вопросов местного значения, процессы принятия решений на различных уровнях; ответственное отношение к своим обязанностям; гражданские ценности, присущие граждану демократического общества.

Гражданское образование также должно основываться на ценностной активной жизненной позиции, личной эффективности, истины, правдивости, критическом мышлении, взаимоуважении, открытом общении и эффективном сотрудничестве. Воспитательный процесс должен быть неотъемлемой составляющей всего образовательного процесса и ориентироваться на гражданские ценности украинского народа – национальное самосознание, идентичность, достоинство, честность, справедливость, уважение к семье, уважение к жизни, свободу, демократию, культурное многообразие, уважение к родному языку и культуре, патриотизм, уважительное отношение к окружающей среде, уважение к закону, солидарность, ответственность и т.п.

В контексте нашего исследования выделяем комплекс дидактических условий, необходимых для реализации разработанной нами модели процесса формирования системы гражданских ценностей старшеклассников, которая зависит от анализа научной литературы, опыта работы образовательного учреждения, государственных нормативно-правовых актов в области образования, путей построения предлагаемой авторской системы и результатов констатирующего этапа эксперимента, а также учета факторов – содержания и особенностей разработанной авторской модели и специфики образовательного учреждения среднего образования; социального заказа общества на подготовку выпускников учреждений среднего образования; собственного опыта автора в соответствующей деятельности и результатов констатирующего этапа эксперимента.

Наиболее значимыми дидактическими условиями для модели процесса формирования системы гражданских ценностей старшеклассников являются: наличие положительной мотивации старшеклассников к гражданской деятельности в процессе преподавания гуманитарных дисциплин; интеракция урочной и внеурочной форм работы в процессе формирования системы гражданских ценностей старшеклассников в условиях учреждения среднего образования; погружение старшеклассников в активную самостоятельную гражданскую деятельность; актуализация интерактивных форм организации гражданской деятельности старшеклассников; осознание старшеклассниками на уровне

убеждений значимости гражданской деятельности в образовательном пространстве. Отметим, что в процессе исследования данные дидактические условия реализуются комплексно, но заметим, что на каждом этапе формирующего эксперимента преобладают те, которые максимально соответствуют смоделированному образовательно-экспериментальному контексту.

Основным вектором развития личности в образовательном пространстве учебного заведения выступает развитие ценностно-смысловой сферы ученика, которую можно рассматривать как цель, и как результат педагогического процесса. Первым дидактическим условием процесса формирования системы гражданских ценностей старшеклассников есть наличие положительной мотивации старшеклассников к гражданской деятельности в процессе преподавания гуманитарных дисциплин. Заметим, что в структуру «мотивации» входят «внутренние и внешние движущие силы», «устойчивые мотивы-побуждения». Мотивацию старшеклассников к гражданской деятельности можно стимулировать через ряд побуждений – практическая потребность в знаниях гражданского общества для успешного функционирования в нем; стремление к позиционированию себя как активного гражданина; интерес к проблемам гражданского общества.

Кроме актуальных потребностей и мотивов, мотивационная сфера старшеклассников представлена устойчивыми образованиями – гражданской направленностью личности, ее интересами и желаниями [5]. Среди специфических факторов, влияющих на успешность формирования системы гражданских ценностей старшеклассников, выделяем следующие: учреждение среднего образования и его образовательная среда; организация образовательного процесса; индивидуальные особенности старшеклассников (пол, интеллектуальные возможности, коммуникативные умения, умение работать в коллективе и т.д.); индивидуально-профессиональные особенности учителя-предметника, классного руководителя (профессиональная компетентность, педагогическое мастерство, демократический стиль в преподавании дисциплин); выбор форм и методов (средств) для формирования системы гражданских ценностей старшеклассников как компонентов целостной системы гражданской компетентности.

Вторым дидактическим условием процесса формирования системы гражданских ценностей старшеклассников выступает интеракция урочной и внеурочной форм работы в условиях учреждения среднего образования. Интеракцию понимаем как взаимодействие дисциплин гуманитарного цикла, направленных на формирование системы гражданских ценностей старшеклассников с учетом специфики образовательной среды учреждения.

Заметим, что межпредметные связи отражают комплексный подход к обучению и воспитанию, который дает возможность выделить как главные элементы содержания образования, так и взаимосвязи между учебными предметами, обеспечивая воспитательную, развивающую и детерминирующую функции образовательного процесса.

Интегративность как межпредметность выступает средством реализации педагогической цели через потенциал содержания различных учебных предметов,

потенциал внеурочной работы, позволяя организовать комплексное сочетание возможностей компетентизации и профилирования образования; усовершенствовать содержание гуманитарных дисциплин на интегративной основе с целью оптимального обеспечения формирования системы гражданских ценностей старшеклассников; использовать рефлексию в процессе преподавания гуманитарных дисциплин с целью стимулирования дальнейшего гражданского самоопределения [3].

Погружение старшеклассников в активную самостоятельную гражданскую деятельность рассматриваем как форму целенаправленной внешне мотивированной реактивной учебно-познавательной деятельности, которая корректируется субъектом деятельности в соответствии с его индивидуальными особенностями.

Реализация самостоятельной общественной деятельности стимулирует актуализацию полученных учеником знаний, умений и навыков, способствует формированию самодисциплины и ответственности. Содержание этого условия предполагает организацию активной гражданской деятельности старшеклассников в соответствии с моделируемыми коммуникативными и ролевыми ситуациями, причем, среди форм и методов их решения, выделим дидактические игры, диспуты, дискуссии, решение конфликтных ситуаций, участие в общественных мероприятиях и т.п. [4]. Моделирование учителем коммуникативных ситуаций и реализация их в формах и методах позволяет старшеклассникам осознать процессуальные аспекты гражданской деятельности, сформировать гражданскую активность.

Следующим педагогическим условием формирования системы гражданских ценностей старшеклассников выступает актуализация интерактивных форм организации гражданской деятельности старшеклассников в условиях учреждения среднего образования. Отметим, что интерактивный подход в образовательном процессе, с точки зрения нашего исследования, предполагает искренний обмен мнениями, формирует положительные отношения учитель-ученик, благодаря специально организованной познавательной деятельности гражданской направленности. Интерактивные методы обучения способствуют погружению старшеклассников в проблемы гражданского общества через изменение моделей коммуникативного поведения участников образовательного процесса, осознанного усвоения норм гражданской деятельности. К основным характеристикам интерактивного взаимодействия относим: привлечение всех участников к процессу обсуждения; диалоговое общение, что ведет к взаимодействию и взаимопониманию, совместному принятию наиболее общих, но значимых для каждого участника решений; возможность взвешивать альтернативные мнения, принимать продуманные решения, участвовать в дискуссиях, а также удовлетворенность членов группы общей деятельностью.

Выводы. Модель формирования системы гражданских ценностей старшеклассников предполагает психолого-педагогическую поддержку старшеклассников, педагогов и родителей в процессе реализации программы формирования системы гражданских ценностей. В процессе экспериментальной деятельности к

основным правилам деятельности учителя-предметника, классного руководителя в контексте психолого-педагогической поддержки относим нормы поддержки, которые должны быть заложены в профессиональной позиции педагога при формировании системы гражданских ценностей старшекласников – гуманное отношение, проявление эмоционального тепла, заботы, сострадания, толерантность, милосердие, внимательность, диалогичность, коммуникативность, доверие, принятие равных ролей с детьми,

самостоятельный анализ своих поступков, самоконтроль, гибкость и прочее.

Кроме того, реализация модели формирования системы гражданских ценностей старшекласников обеспечивает разработку программ диагностики, анализа потребностей, мотивов старшекласников, планирование психолого-педагогической поддержки ребенка, подготовки педагогов к реализации программы формирования системы гражданских ценностей, к координации взаимодействий и дальнейшего обсуждения результатов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Васківська Г. Формування системи знань про людину в учнів старшої школи: теорія і практика: монографія / Г.Васківська. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 512 с.
2. Власенко О.М. Аксиологічна спрямованість предметів гуманітарного циклу в контексті формування системи громадянських цінностей учнів освітнього закладу // Збірник наукових праць «Педагогічні науки». – Випуск LXXXI. – Т.2. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. – 244 с. – С.44-48
3. Власенко О.М. Теоретичний аспект підготовки майбутніх вчителів до формування ціннісних орієнтацій школярів в умовах цивілізаційних змін // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка (Педагогічні науки). – 2017. – Вип.3 (89). – С.51-56
4. Ткачова Н. Аксиологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі : моногр. / Н.Ткачова. – Луганськ: ЛНПУ імені Тараса Шевченка; Х.: Вид-во «Каравела», 2006. – 300 с.
5. Шестопалюк О. В. Підготовка майбутнього вчителя до громадянського виховання молоді / О. В. Шестопалюк // Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки. – Черкаси : ЧНУ, 2007. – Вип. 101. – С. 36-40.

REFERENCES

1. Vaskivska H. Formation of the knowledge system about a person in high school students: theory and practice: monograph / G. Vaskivska. – K.: View of the NPU named after M.P.Drahomanov, 2012. – 512 pp.
2. Vlasenko O.M. Axiological orientation of subjects of the humanitarian cycle in the context of the formation of a system of civic values of high school students of an educational institution // Collection of scientific works "Pedagogical sciences". – Issue LXXXI. – T.2. – Kherson: Publishing House "Helvetica", 2018. – 244 s. – S.44-48
3. Vlasenko O.M. Theoretical aspect of preparing future teachers for the formation of value orientations of high school students in the conditions of civilizational change // Bulletin of Zhytomyr State University named after Ivan Franko (Pedagogical Sciences). – 2017. – Issue 3 (89). – Pp.51-56
4. Tkachova N. The axiological approach to the organization of the pedagogical process in a general educational institution: monograph / N.Tkacheva. – Lugansk: LNPU named after Taras Shevchenko. – Kh: "Karavela", 2006. – 300 pp.
5. Shestopaliuk O.V. Preparation of the future teacher for the civil education of youth / O.V.Shestopalyuk // Visnyk of Cherkasy University. Series: Pedagogical Sciences. – Cherkasy: ChNU, 2007. – Issue 101. – Pp. 36-40.

The implementation of civic values system in the process of educating of high school students in a modern school

O. Vlasenko

Summary. The article includes the necessity of civic education of young people and the development of a unified state policy in the field of civic education. The main link in the implementation of the system of values in society is a system of education, the humanitarian component of which has a decisive influence both on ensuring the integrity of the individual, and human civilization in general. The significant didactic conditions for the model of forming of a system of high school students' civic values are: the presence of positive motivation of high school students for civic activity in the process of teaching humanitarian disciplines; interaction of different curricular forms of work in the process of forming of a system of high school students' civic values in the conditions of a secondary education institution; the immersion of high school students in active independent civic activity; the actualization of interactive forms of organization of civic activity of high school students in the conditions of a secondary education institution.

Keywords: civil society, citizenship, citizenship education, civic values, high school students, educational institution.

PHILOSOPHY

Трансформация суверенитета государства в глобальном мире

А. В. Найчук

Кафедра политологии и социологии, кафедра философских дисциплин
Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенка, г. Каменец-Подольский, Украина

Paper received 25.03.19; Accepted for publication 10.04.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-14>

Аннотация. В статье анализируются подходы к понятию суверенитет, глобализация. Исследуется влияние процессов глобализации на суверенитет национального государства. Рассматривается влияние транснациональных корпораций и глобального «гражданского общества» на построение современного мирового порядка. Обращено внимание на отдельные проблемы и задачи государств, которые находятся в стадии трансформации политических режимов.

Ключевые слова: власть, глобализация, государство, этнокультура, суверенитет, транснациональные корпорации.

Государство как основной элемент политической системы, характеризуется определёнными признаками. Существенным политическим и юридическим признаком существования независимого государства выступает суверенитет. Принцип суверенитета, начиная с XVI века, служит ключевым политическим явлением. Между тем, в XXI веке происходит модификация «фрагментарных» структур – этнокультур, классов, кланов, наций и т. д. в структуру «глобального порядка» [1, с. 27; 14, с. 3]. В данных условиях новое значение приобретает содержание суверенитета и сущности государства, что нашло отражение в трудах М. ван Кревельда, З. Баумана, У. Бека, Э. де Ясаи, В. Малахова, Н. Михальченко и других.

Целью нашего исследования выступает трансформация суверенитета государства в глобальном мире в контексте философско-политологического дискурса.

В современных условиях суверенитет чаще всего рассматривается как верховенство власти государства внутри страны и его независимость от власти остальных государств [3, с. 343]. Однако суверенитет не сводится целиком к одной только государственной независимости, а еще и в собственном, самостоятельном определении своих связей, то есть суверенных зависимостей. Определенной формой государственной зависимости, но уже такой, что государство формирует суверенно, следует считать членство страны в различных межгосударственных организациях, делегирование им части своих полномочий. Как результат, заключая двусторонние соглашения или присоединяясь к соглашению коллективно, государство теряет часть своего суверенитета [3, с. 147].

Такой подход лежал в основе мироздания последних веков. Переломным моментом в цивилизационном развитии можно считать переход от эпохи развития мировой системы в рамках локальных цивилизаций к современной мировой системе как системе глобальной целостности.

Относительно сущности понятия «глобализация», несмотря на широкое его распространение в наши дни, оно не имеет четкого определения [4, с. 76]. Каждое из направлений науки, соответственно сферы деятельности, акцентирует внимание на тех особенностях глобализации, которые связаны с его спецификой.

Сторонники реалистической парадигмы политики понимают ее в духе столкновения цивилизаций (С. Хан-

тингтон), как геополитическое построение мира, при которой принадлежность к одному из регионов играет важную роль, но уже не главную (Ф. Сашвальд). Неолибералы рассматривают глобализацию как «конец истории» (Ф. Фукуяма), окончательную победу и распространение на весь мир западных ценностей; как процесс группового преодоления государством своих национальных интересов и создание «сообщества цивилизационных стран» (Р. Липшюц).

По убеждению Дж. Розенау процессы глобализации отличаются тем, что они не знают никаких территориальных барьеров, они легко преодолевают государственные границы и способны зацепить любую социальную общность в той или иной части света. Соответственно, любая совокупность взаимодействий, которая имеет потенциал неограниченного распространения и способна беспрепятственно преодолеть национальные юрисдикции, должна рассматриваться как процесс глобализации [1, с. 69-70].

Поэтому, рассматривая глобализацию как цивилизационный процесс, нельзя не признать, что она формирует определенную качественную систему планетарного масштаба – современную мировую систему, построенную на новых взаимосвязях, ценностях, которые охватывают все сферы общественной деятельности. Данные изменения непосредственно затрагивают, хотя и в разных пределах, все национальные государства, одновременно поднимая проблему «государственной независимости» и «суверенной зависимости» государства в указанной выше трактовке [5, с. 16-19].

Сегодня не существует единого мнения относительно дальнейшей судьбы национального государства и суверенитета как качественной характеристики государственной власти. С одной стороны, государственный суверенитет подвергается воздействию извне – с участием новых актеров на мировой арене – транснациональных компаний как выразителей интересов мировой капиталистической экономики и крупных международных организаций и союзов государств-субъектов глобализационной политики. С другой стороны – различных национальных, религиозных меньшинств, количество которых продолжает увеличиваться [1, с. 179]. Сама дискуссия набирает ярко выраженный идеологический характер, часто приобретая фундаментально-противоположное содержание. В общем, можно выде-

лить, в подходе к выяснению сущности суверенитета, два направления:

- под давлением глобализации государства теряют свой суверенитет в управлении социальными и политическими процессами, которые выстраиваются как на их территории, так и за ее пределами;

- глобализация не вносит качественно новых изменений в сложившуюся международную систему, где суверенные государства являются главными актерами [6, с. 128].

Первое направление составляют ученые, одни из которых считают, что государство в современных условиях теряет полностью свой суверенитет, другие – что суверенитет лишь частично будет потерян государством, в условиях частичной передачи своих функций над государством мировым структурам.

Основным детерминантом, исходя из определений современных исследователей, который влияет на современное государство, являются экономические процессы. Как отмечает британский социолог З. Бауман, «... важнейшие последствия связаны с разрушением экономической устойчивости. Неспособные больше «сводить баланс» в экономике, и в то же время управляя только политически выраженными интересами населения, которое находится в сфере их политической власти, национальные государства все больше превращаются в исполнителей воли и полномочных представителей сил, которым они не могут и надеяться поставить под политический контроль» [7, с. 95]. Исследуя сферу компетенции национальных государств во время принятия ими решений во внешнеэкономической сфере, Дж. Сакс констатирует: «Одним из результатов процесса глобализации стало кардинальное изменение роли национальных рынков. Сегодня производство может стать эффективным только в том случае, если оно изначально ориентируется на глобальный рынок... Национальное государство больше не играет роли единственного защитника экономических интересов, а в регионах, где установился прочный мир, правительство больше не рассматривается как основной инструмент обеспечения национальной безопасности» [6, с. 129].

Усиление транснациональных корпораций и формирование глобальных финансовых рынков привели к тому, что значительная часть финансовых потоков выпала из-под контроля национальных властей. Стоимость операций, осуществляемых на мировом рынке за один день, превышает годовой бюджет большинства государств. Теоретически биржевые спекулянты могут «обрушить» курс той или иной национальной валюты на протяжении нескольких часов [8, с. 304].

С развитием глобальных взаимосвязей усиливается влияние не только на экономический, но и на политический суверенитет, происходит сужение сферы компетенций национальных органов власти при принятии ими решений во внешнеполитической сфере. На данный аспект обращает внимание М. Квиек: «... если суверенитет государства уже воспринимают не как неделимый, а как общий для него и международных агентств, если государство уже не имеет контроля над своими территориями и если территориальные и политические границы становятся все более проницаемыми, соблюдения основополагающих принципов либеральной демократии – самоуправление, демос, согласие, представительство и

народный суверенитет – становится, безусловно проблематичным» [9, с. 94].

Соответственно, происходят изменения и в «правилах игры» в мировой политике между институтами и организациями. Под институтами понимаются действующие базовые и скрытые правила осуществления власти и господства, необходимые для осуществления определенных форм национальной и международной политической практики (государственный контроль над ограниченной территорией, вопрос международного признания и дипломатии, монополия на инструмент власти, правовая независимость и тому подобное).

К организациям относятся актеры, которые обладают финансовыми и пространственными ресурсами, а также правовым статусом (всемирно-экономические актеры и актеры глобального гражданского общества) [18, с. 7].

Когда в период модерна в основе матрицы мировой системы лежали институты, то в период постмодерна происходит «большая трансформация». Национальное государство и система международных отношений между государствами, которая определялась пространством коллективных политических действий, постепенно меняются, под давлением как изнутри, так извне, уступая более сложной (не воспринимающей границ, меняющей собственные правила) парадоксальной, непредвиденной субполитической и всемирно-политической системе [10, с. 19-21]. При таких обстоятельствах М. ван Кревельд, положив в основу экономический фактор, считает, что все, что могут сделать государства – это «плыть по течению». Они должны позаботиться о том, чтобы их граждане изучали иностранные языки, а также новые международные языки обработки данных; они должны вступать в международные организации, чтобы быть уверенными, что их интересы не останутся неучтенными; они должны развивать коммуникационные и транспортные сети, так как в большинстве случаев это означает их интеграцию с аналогичными сетями соседей; наконец, им необходимо использовать новые возможности для торговли – снижать тарифы, обеспечивать стабильность и конвертируемость валюты, открывать финансовые рынки, позволять свободно циркулировать информации в самом государстве, ее экономике и обществе. Если они сделают это, то, вероятно, будут процветать. Те же государства, которые по религиозным, идеологическим или иным причинам отказываются от такого поведения, «устали», обречены на отставание в будущем [11].

На современном этапе отдельные государства, какими бы сильными и мощными они не были, опираясь лишь на собственный потенциал, не смогут создать самодовлеющую империю или претендовать на мировое господство.

Исходя из этого, У. Бек, З. Бауман, М. ван Кревельд пытаются обосновать идею о неизбежном исчезновении института государственного суверенитета в силу его исторической ограниченности и экономической неэффективности. Как отмечает У. Бек, «Только критика национально-государственной ортодоксии и новые категории, которые берут на вооружение новый космополитический взгляд, открывают новые шансы» [10, с. 23].

Представителем второго направления выступает Л. Туроу. Соглашаясь с тем, что глобализация неизбежно ведет к потере государственной автономии, в то же вре-

мя он подчеркивает, что эта потеря является частичной. По мнению Л. Туроу, «капитализм, как и любая система, имеет преимущества и недостатки. Большим преимуществом капитализма является его способность стимулировать экономический рост и приводить в соответствие объем производства и потребительского спроса. В то же время капитализму присущи, по крайней мере, три серьезных недостатка: рецессии, финансовые кризисы, ограниченность долгосрочных инвестиций в таких отраслях, как научные исследования, инфраструктура и т.д.» [6, с. 134]. Именно на решение этих задач, считает ученый, государство будет направлять свою деятельность в XXI веке.

Положению слаборазвитых государств в глобальном мире уделяет внимание Ф. Фукуяма. Поддерживая мнение, что принципы суверенитета и неприкосновенности национального государства фактически разрушены и, практически, сегодня не соблюдаются. Ф. Фукуяма считает, что эти государства «слабые» не по масштабу, а за административным потенциалом управления экономикой, что подрывает принцип суверенитета. Они создают проблемы для себя и для других, увеличивают вероятность того, что любая из стран международной системы захочет вмешаться в их внутренние дела. «Гуманитарная интервенция» 90-х гг., по мнению Ф. Фукуямы, привела к тому, что международная «имперская власть» де-факто распространилась на всю «слаборазвитую» часть мира. Данную интервенцию часто возглавляет американская военная сила, а к решению проблемы построения «сильного государства» подключилась коалиция европейских стран, Австралия, Новая Зеландия и Япония. Для Сомали, Камбоджи, Косово, Афганистана понятие «мировое сообщество» уже не абстракция, а реальность. В этих странах суверенитет как таковой перестал существовать, функции их правительств переданы ООН или другим неправительственным организациям [5, с. 157-165].

Подобная международная власть может быть положительным явлением, если она основана на принципах поддержки прав человека и демократии, но все равно это чужая власть. Правление такого рода – прецедент отказа от суверенитета и передачи правления международным органам.

Остановимся еще на одном моменте, который не замечают «экономисты», однако он тоже играет важную роль в сохранении суверенитета государства, это соотношение гражданин – нация – государство.

Политика нациостроительства, направленная на формирование однородной культурной общности, как, оказалось, слишком дорого стоит и не приносит ожидаемых результатов. Изменения в данной сфере можно охарактеризовать следующим образом: «нация-государство» перестает выступать преимущественным объектом, как для индивидов, так и для групп.

Однако в государствах разного типа данный процесс происходит по-разному. В искусственных политических образованиях, которыми являются большинство постколониальных государств, усиливаются этнолингвистические и этноконфессиональные лояльности, которые «разрывают» границы государств.

Не ослабевают, а в ряде случаев и обостряются сепаратистские настроения в индустриально развитых странах с полиэтничным населением: остается откры-

тым вопрос о независимости Каталонии, активизирует деятельность Фламандский союз в Бельгии.

Итак, глобализация не только не привела к уменьшению претензий этнических меньшинств на суверенитет, но и вооружила их новыми возможностями, которые стали основой угрозы государству изнутри [15, с. 321].

Глобализация ведет также к истиранию имеющихся особенностей культурной унификации и появлению новых.

Государство, становится «сосудом» более чем для одной культуры, и не в силах остановить процесс культурной диверсификации на собственной территории [8, с. 306-307]. Национальное государство как институт теряет контроль над самоидентификацией индивида. Место гражданина государства могут занимать мнимые сообщества, основанные на экономике, идеологии, религии, знаниях [16, с. 157]. Такую ситуацию К. Лаш назвал «бунтом элит»: «... Богачи прекратили отождествлять себя с какой-то конкретной нацией-государством. Граждане потребители могут отстраниться от политической жизни нации-государства и блуждать в поисках наименее затратного гражданства в более выгодных или менее обложенных налогами местах мира. Подвижные, легко пересекающие границы группы проявляют, естественно, меньше интереса к участию в решении локальных проблем» [9, с. 91-92]. Соответственно для постсовременных индивидов принадлежность к субнациональным или наднациональным организациям может быть важнее, чем принадлежности к государству. Настолько важнее, что они больше не считают своим долгом ни службу в армии, ни другие проявления традиционных патриотических добродетелей [12, с. 23-30].

Итак, новая реальность, связанная с глобализацией, свидетельствуют о качественных изменениях в современном мире. Ее утверждения происходит за счет трансформации основного субъекта политики – государства. Его суверенная зависимость будет определяться с одной стороны – экономическим потенциалом, с другой – глубоким национальным сознанием и самоидентификацией политической нации [17, с. 114].

Что касается Украины, которая утверждается на переломном этапе истории, то ее характерной чертой является обращение к традициям. Однако становление новой идентичности украинской нации, формирования независимого государства происходит в чрезвычайно сложных условиях. Причинами этого являются:

- политический кризис, который характеризуется длительным конфликтом политических элит;
- экономический кризис, заблокировано формирование единого и самодостаточного рынка, в отсутствие которого политическая нация существовать не может;
- духовный кризис, разрыв общественных связей, который разрушает любую коллективную идентичность;
- этническое возрождение национальных меньшинств, которое актуализирует приоритеты прежде всего этногрупповой идентичности над общенациональной украинской [13, с. 188].

Как результат – снижение уровня национальной безопасности Украины, что привело к временной утраты Крыма, разжиганию Российской Федерацией военных действий на востоке Украины. Пришло время, принимая

во внимание избирательные процессы 2019 года, отбросить лишние амбиции в борьбе за власть, провести критический анализ политического и экономического по-

ложения государства в мировой системе, консолидироваться ради украинского государства - на основе самосознания и самоидентификации украинской нации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бек У. Что такое глобализация? / Пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника; Общая редакция и послесл. А. Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
2. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К.: Генеза, 1997.–400 с.
3. Рябов С. Г. Політологічна теорія держави. 2-е вид. – К.: Тандем, 1996. – 240 с.
4. Кессиди Ф. Х. Глобализация и культурная идентичность // Вопросы философии. – 2003. – № 1. – С. 76-80.
5. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке [пер. с англ.] / Френсис Фукуяма. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА; Владимир: ВКТ, 2010. – 222 с., [2] с.
6. Алексеевко І. В. Трансформація ролі національної держави і природи суверенітету в умовах глобалізації // Нова парадигма: Журнал наукових праць/Гол. ред. В. П. Бех. – К: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2005.–Вип. 48.–С. 126-135.
7. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества/Пер. с англ.–М.: Издательство «Весь Мир», 2004.–188 с.
8. Малахов В.С. Национализм как политическая идеология: Учебное пособие. – М.: КДУ, 2005. – 320 с. – (Политический разум и практика политики /Отв. ред. Б. Г. Капустин).
9. Квієк М. Університет і держава: вивч. глобал. трансформації /М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – 380 с. – Бібліогр.: с. 319 – 371. – Парал. тит. арк. англ.
10. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / Пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника; послесловие В. Г. Федотовой, Н. Н. Федотовой. – М.: Прогресс-Традиция; Издательский дом
- «Территория будущего» (Серия Универсальная библиотека Александра Погорельского), 2007. – 464 с.
11. Мартин ван Кревельт. Расцвет и упадок государства. – Режим доступа: http://marsexxx.com/lit/martin_van_%20creveld-the_rise_and_decline_of_the_state.htm (з 5 листопада 2008 р.)
12. Доган М. Падение традиционных ценностей в Западной Европе: религия, государство – нации, власть // Мировая экономика и международные отношения, 1999. – № 10. – С. 23-30.
13. Духовне життя українського суспільства: теоретико-методологічний та онтологічні проблеми розвитку. Колективна монографія у 3-х книгах / За заг. ред. доктора філософських наук, професора, члена-кореспондента НАН України Миколи Михальченка, доктора філософських наук, професора Валерія Скотного. Книга друга. – Київ – Дрогобич: Інформаційно-редакційний відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2009. – 244 с.
14. Толстоухов А. В. Когнітивні підвалини глобалізації / А. В. Толстоухов, І. Г. Парапан // Практична філософія. – №3. – 2003. – С. 3-10.
15. Harris J. The nationa in the global era: Conflict and transformation. – Brill, 2009. – p. 447.
16. Kakabadse A. Global elites: The opaque nature of transnational policy detention. - Springer, 2011. – p. 342.
17. Verdugo R. R. National identity: Theory and research. – IAP, 2016. – 347 p.
18. Walzer M. Toward a global civil society. – Berghahn Books, 1997. – 341 p.

REFERENCES

1. Bek U. Chto takoye globalizatsiya? / Per. s nem. A. Grigoryeva i V. Sedelnika; Obshchaya redaktsiya i poslesl. A. Filippova. – M.: Progress-Traditsiya. 2001. – 304 s.
2. Politologichnyy entsiklopedichnyy slovnik: Navch. posibnik dlya studentiv vishch. navch. zakladiv. – K.: Geneza. 1997. – 400 s.
3. Ryabov S. G. Politologichna teoriya derzhavi. 2-e vid. – K.: Tandem. 1996. – 240 s.
4. Kessidi F. Kh. Globalizatsiya i kulturnaya identichnost // Voprosy filosofii. – 2003. – № 1. – S. 76-80.
5. Fukuyama F. Silnoye gosudarstvo: Upravleniye i mirovoy por-yadok v KhKhI veke [per. s angl.] / Frensis Fukuyama. – M.: AST: AST MOSKVA; Vladimir: VKT. 2010. – 222 s. [2] s.
6. Alekseenko I. V. Transformatsiya roli natsionalnoi derzhavi i prirodi suverenitetu v umovakh globalizatsii // Nova paradigma: Zhurnal naukovikh prats / Gol. red. V. P. Bekh. – K: Vid-vo NPU imeni M.P.Dragomanova. 2005. – Vip. 48. – S. 126-135.
7. Bauman Z. Globalizatsiya. Posledstviya dlya cheloveka i obshchestva/Per. s angl. – M.: Izdatelstvo «Ves Mir». 2004.– 188 s.
8. Malakhov V.S. Natsionalizm kak politicheskaya ideologiya: Uchebnoye posobiye. – M.: KDU. 2005. – 320 s. – (Politicheskii razum i praktika politiki / Otv. red. B. G. Kapustin).
9. Kviek M. Universitet i derzhava: vivch. global. transformatsii / M. Kviek; per. z angl. T. Tsimbala. – K.: Takson. 2009. – 380 s. – Bibliogr.: s. 319 – 371. – Paral. tit. ark. angl.
10. Bek U. Vlast i eye opponenty v epokhu globalizma. Novaya vsemirno-politicheskaya ekonomiya / Per. s nem. A. B. Grigoryeva. V. D. Sedelnika; poslesloviye V. G. Fedotovoy. N. N. Fedotovoy. – M.: Progress-Traditsiya; Izdatelskiy dom «Territoriya budushchego» (Seriya Universalnaya biblioteka Aleksandra Pogorelskogo). 2007. – 464 s.
11. Martin van Krevelt. Rastsvet i upadok gosudarstva. – Rezhim dostupu: http://marsexxx.com/lit/martin_van_%20creveld-the_rise_and_decline_of_the_state.htm (z 5 listopada 2008 r.). – Zagolovok z ekranu.
12. Dogan M. Padeniye traditsionnykh tseinnostey v Zapadnoy Evrope: religiya. gosudarstvo – natsii. vlast // Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya. 1999. – № 10. – S. 23-30.
13. Dukhovne zhittya ukrainskogo suspilstva: teoretiko-metodologichniy ta ontologichni problemi rozvitku. Kolektivna monografiya u 3-kh knigakh / Za zag. red. doktora filosofskikh nauk. profesora. chlena-korespondenta NAN Ukraini Mikoli Mikhalchenka. doktora filosofskikh nauk. profesora Valeriya Skotnogo. Kniga druga. – Kiev – Drogobich: Informatsiyno-redaktsiyniy viddil DDPU im. Ivana Franka. 2009. – 244 s.
14. Tolstoukhov A. V. Kognitivni pidvalini globalizatsii / A. V. Tolstoukhov. I. G. Parapan // Praktichna filosofiya. – №3. – 2003. – S. 3-10.

Transformation of state sovereignty in a globalized world

A. V. Naychuk

Abstract. The article analyzes the approaches to the concept of sovereignty, globalization. The influence of globalization processes on the sovereignty of the national state is investigated. The influence of transnational corporations and the global “civil society” on the construction of a modern world order is considered. Attention is drawn to individual problems and tasks of states that are in the stage of transformation of political regimes.

Keywords: authority, globalization, state, ethnic culture, sovereignty, transnational corporations.

POLITOLOGY

До питання про роль місцевого самоврядування в формуванні громадянського суспільства в Україні: історичний досвід і сучасна практика

О. О. Бакуменко

Українська інженерно-педагогічна академія м. Харків, Україна
Corresponding author. E-mail: elena74y@gmail.com

Paper received 31.05.19; Accepted for publication 10.06.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-15>

Анотація. Досліджується роль місцевого самоврядування в процесах формування засад громадянського суспільства на українських теренах. Проаналізовано історичний досвід органів місцевого самоврядування як фактора формування громадянського суспільства. Визначено сильні та слабкі сторони основних історичних форм самоврядування. Оцінено сучасний стан місцевого самоврядування з точки зору його значущості для громадянського суспільства, визначено перспективи розвитку місцевого самоврядування України.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, громадянське суспільство, територіальна громада, механізми взаємодії.*

На сьогодні, в багатьох країнах світу відбувається перехід від авторитарних до демократичних моделей функціонування суспільства і держави. Цей процес відбувається з різним ступенем успішності, але завжди зачіпає сферу громадянської самосвідомості мас, стимулює політичний інтерес та зацікавленість в особистій суспільно-політичній активності громадян. Саме тому на порядок денний наукових досліджень останніх десятиліть в усьому світі постають різноманітні аспекти виникнення та функціонування громадянського суспільства. Місцеве самоврядування є одним з загально визначених інститутів громадянського суспільства, і займає в їх переліку особливе місце. Це обумовлюється тим, що сам прецедент залучення місцевих громадських сил до вирішення питань місцевого значення сприяє усвідомленню індивідом громадянської відповідальності, толерантності, формує активну громадянську позицію. Місцеве самоврядування представляє собою нібито зріз суспільства в цілому, виявляє його закономірності та протиріччя розвитку, викриває латентні проблеми і конфлікти. Ступінь самостійності, репрезентативності, повноважень органів місцевого самоврядування є показником рівня зрілості соціуму, його готовності брати на себе відповідальність, демонструє рівень впливу суспільства на державні інститути, є одним з маркерів типу політичного режиму. Як правило, розвиток системи місцевого самоврядування є складовим елементом формування громадянського суспільства в країні. Слід зауважити, що Україна не є винятком в цьому правилі і має досить великий досвід формування інститутів громадянського суспільства, в тому числі і місцевого самоврядування.

Як вже вказувалось, на сьогодні існує чимала кількість досліджень присвячених різноманітним проблемам громадянського суспільства. В тому числі є й певна кількість розвідок, присвячених дослідженню місцевого самоврядування, як фактора громадянського суспільства. Серед них найбільш корисними для нашого дослідження стали праці таких П. Любченко, І. Мірошниченко, М. Бажинова, Л. Герасинової, В. Зимогляд, Р. Мельникова, А. Савельєвої, Н. Широкової, О. Сергєєвої та інш. Проте багатогранність та склад-

ність проблеми, різноманіття підходів до її вивчення, все ще залишає поле для дослідження.

Метою даної розвідки є аналіз деяких аспектів історичного досвіду місцевого самоврядування України, як фактору становлення та розвитку громадянського суспільства, та аналіз сучасного стану інститутів місцевого самоврядування нашої держави з точки зору їх впливу на розвиток громадянської сфери.

В дослідженні використовувались загальнонаукові методи синтезу та аналізу. Крім того було використано загальнотеоретичні методи: порівняльний, історичний, системний тощо.

Взаємозв'язок громадянського суспільства з розвитком системи місцевого самоврядування пов'язане з самою сутністю і призначенням як першого так і другого. Якщо ми звернемося до сучасної політичної теорії, то побачимо, що більшість науковців основним покликанням громадянського суспільства бачать забезпечення можливості самореалізації громадян, оформлення їх громадянських ініціатив та забезпечення реалізації їх громадянських інтересів аж до контролю за діями влади. Різноманітні інститути громадянського суспільства покликані оформити в певну систему громадську думку, шляхом упорядкування прагнень та вимог індивідів, надати їм конструктивного а не деструктивного забарвлення.

В цьому зв'язку саме органи місцевого самоврядування мають чи не найбільші можливості. Місцеве самоврядування це особливий інститут одночасно і урядовий і неурядовий. З одного боку вони створюються з представників суспільства, певної місцевості і покликані вирішувати неполітичні, соціальні та господарські проблеми повсякденного життя. Участь в них є добровільною, вони виражають соціальну та господарську ініціативу мас. З іншого боку вони завжди існують в рамках правового поля певної держави. Відповідно, рівень їх можливостей, обсяг повноважень – залежать від держави та того політичного режиму, що в ній панує. Так само, від держави залежить і рівень репрезентативності органів місцевого самоврядування. Адже від того наскільки різні соціальні шари та групи населення є рівноправними, залежить і можливість їх приймати участь у виборах до місцевих

представництв і подальша в них діяльність. Таким чином органи місцевого самоврядування є своєрідним мостом між суспільством і владою. Наразі, розглянемо досвід і межі можливостей місцевого самоврядування в Україні в різні історичні періоди в контексті їх впливу на розвиток громадянського суспільства.

Першими дійсно дієвими установами місцевого самоврядування на теренах центральної, східної і південної України стали земства. Саме ці регіони України в XIX сторіччі входили до складу Російської імперії і на них було розповсюджено дію Земського Положення 1864 р. [1]. Задля кращого розуміння цієї події для формування засад громадянського суспільства на українських теренах, розглянемо сильні й слабкі сторони земського самоврядування.

З одного боку, імперія, до якої входила переважна частина тогочасної України була суто авторитарною, абсолютистською державою. З іншого, реформа місцевого самоврядування відображала поступовий рух цієї держави до більш сучасних соціально-економічних форм, її поступову модернізацію.

До безумовно нових, буржуазних за характером рис земського самоврядування можна віднести:

- **Виборність.** Вперше представники майже всіх шарів населення певної місцевості було допущено до голосування за кандидатури місцевих представників. Це вже викликало в людей відчуття власної долученості до громадянського життя
- **Всестановість.** До земств могли бути обрані не лише дворяне-землевласники (як в деяких більш ранніх формах самоврядування), але й селяни, дучівництво (до 1890 р.), та всі хто відповідав виборчому майновому цензу. Представники незможних станів, в тому числі різночинної інтелігенції, які не відповідали вимогам цензу, були представлені в земських установах в якості найманих спеціалістів, що забезпечували здійснення основних напрямів практичної соціально-економічної діяльності земств. Саме в земствах вперше представники різних соціальних верст були залучені до спільного вирішення місцевих проблем, що сприяло важкому і поступовому, але все ж подоланню соціальної упередженості, формуванню толерантності та громадянської відповідальності.
- **Самофінансування** – земства функціонували за рахунок спеціального земського податку який йшов саме на земські потреби.
- **Відносна самостійність у внутрішніх справах.** Земства самі обирали власні виконавчі органи (управи), самі розподіляли кошти на ті чи інші витрати, приймали рішення про найм спеціалістів [1].

Названі риси дозволили земствам створити цілісну систему соціально-економічного розвитку окремих місцевостей, залучити до громадської роботи ті суспільні шари й сили, які до цього випадали з активного громадського життя через відсутність необхідної соціальної лагуни. [2]. Впевненість у власній спроможності змінювати дійсність, призвела до того, що суто господарські, за задумом уряду, установи самоврядування стали ареною де починають обговорюватись питання що виходили за межі певної місцевості, питання політичного характеру. На основі земств виникає потужний ліберальний рух, який ставив метою

послідовну боротьбу за парламентаризм, права і свободи людини [3]. Особливо слід звернути увагу на те, що представники освіченої частини земств вели активну публіцистичну діяльність. Окрім виступів в місцевій і загальноімперській пресі, земські діячі відстоювали права земств на публікацію власних періодичних видань та робочих матеріалів. Попри негативне ставлення до цього влади, земська періодика та друковані матеріали практичної діяльності земств, що стали доступні широкому загалу, не лише розширювали інформаційний простір соціуму, алей стали теоретичним підґрунтям для створення численних політичних програм того часу, тим самим напряду сприяючи виконанню опозиційної функції громадянського суспільства. Сучасні вчені відзначають, що земствам «... належить заслуга формування у значній частини ... суспільства нової політичної свідомості...» [4]. На вклад земського самоврядування і інших громадських організацій того часу у справу формування «почуття громадського служіння й громадянського духу» вказують і закордонні дослідники, зокрема Л. Хефнер, Дж. Бредли, Э. Клоуз, Д. Уэст [5]. За своєю суттю земське і міське самоврядування стали тією сферою громадської самореалізації де могли проявити себе нові соціальні сили, що виникли внаслідок Великих реформ.

Звісно не можна забувати й про те що рівень розвитку громадянського суспільства і його інститутів значно залежить від політичного режиму і навпаки. Попри існування ліберально налаштованих сил, що були зацікавлені в підйомі економіки, створенні ефективної системи керування існував диктат авторитарної держави, і певний консерватизм правлячої еліти. Влада не допускала виходу земств за рамки господарчих повноважень, жорстко обмежувала будь які натяки на їх політичну активність і самостійність. Попри всестановість, виборча система була побудована таким чином, щоб надати максимум можливостей представникам дворян. Велика кількість ініціатив земства просто не була дозволена владою. Тому говорити про повноцінне самоврядування і консолідоване громадянське суспільство в Україні на межі XIX-XX ст. не доводиться. Проте можна сміливо стверджувати, що самоврядування стало матеріальною і світоглядною базою для зародження основ громадянського суспільства.

З крахом імперії у 1917 р. відбулось і руйнування ліберально-буржуазної системи місцевого самоврядування. В державі на довгі роки затвердився новий політичний режим. Якщо авторитарна політична система імперії допускала досить значний рівень економічного і соціального плюралізму, то радянська держава була побудована на більш жорстких принципах і була більш централізованою. Система місцевого самоврядування в Українській РСР була побудована спочатку на засадах Конституції 1919 р. Згідно їй, основними органами місцевої влади на місцях стали Ради Робітничих, Селянських та Червоноармійських депутатів, обрані ними Виконавчі Комітети; у губерніях, повітах і волостях — З'їзди Рад з обраними Виконавчими Комітетами [6]. Досить важко однозначно оцінити цю систему самоврядування. Її безумовним досягненням є дійсно рівна можливість обирати і бути обраним не

зважаючи на майнові показники. Вперше представники найбідніших класів отримали дійсно вільний доступ до місцевого управління. Вперше було задекларовано і здійснено на практиці принцип гендерної рівності при формуванні органів місцевої влади і самоврядування. В усякому разі більше не було ніяких формальних підстав не дати жінкам обирати і бути обраними. Власне потенціал закладений в цю систему був нібито достатньо високим. Але цей потенціал нівеловався умовами в які були поставлені Ради. Основною їх особливістю стало те, що вони були чітко вписані в жорстку ієрархічну систему нової держави і займали місце одночасно і органів самоврядування і органів державної влади на місцях. Власне, вони не стільки проводили власні ініціативи, скільки відповідали за реалізацію на своїй території актів центральних органів влади [7]. Суттєвим недоліком з точки самоврядності Рад було відсутність в них самофінансування. Централізація держави з часом все посилюється, завдання і цільове фінансування на місця спускаються «зверху». Як слушно зазначив з цього приводу І. Костенок «Сама по собі міськрада могла вирішувати багато питань, в тому числі і з перепланування міста, однак профінансувати свої проекти і рішення вона був не в змозі» [8]. Тобто будь яка ініціатива рад не могла бути проведена в життя без підтримки держави. З утвердженням на теренах СРСР і України як його складової, тоталітарного режиму, було створено постійний контроль як за діяльністю, так і за кадровим складом рад, і рівень їх самоврядності власне був дуже низьким. Відповідно і говорити про його позитивне значення для формування засад громадянського суспільства не доводиться. Конституція УРСР 1978 р. закріпила принцип єдності системи Рад виключно як органів державної влади [9]. Всі рішення і дії міських, районних та сільських рад контролювались і підпорядковувались партійній дисципліні. Така ситуація тривала аж до кінця радянської доби, хоча окремі ліберальні декларації і мали місце в добу перебудови.

Система місцевого самоврядування сучасної України містить в собі як риси радянського періоду, так і деякі нові. В організаційному плані все ще не подолано до кінця дуальне уявлення про місцеві ради одночасно і як органи місцевого самоврядування й органи державної влади. Хоча деякі зміни і відбулись У Законі України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21 травня 1997 р. зазначено: "Місцеве самоврядування в Україні, - це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста - самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України" [10]. За останні роки було внесено досить багато правок у різні закони та підзаконні акти стосовно самоврядування. Але якщо ми, приміром, подивимось на закон «Про службу в органах місцевого самоврядування», то стаття 4 його, абсолютно незмінно проголошує принцип «поєднання державних і місцевих інтересів» [11]. Майже ніяких змін не відбулось і в фінансуванні місцевого самоврядування. Вони фінансуються з місцевого бюджету, який все ще визначається державою.

Але найголовнішим є те, що незмінною залишалась політична свідомість як еліти, так і самого населення. В переважній масі населенню України притаманна егоїзація, намагання спочатку вижити самому, а потім вже вирішувати суспільні справи. На жаль, маємо констатувати досить низький рівень громадянської свідомості людей. Протестні явища останніх років продемонстрували намагання мас впливати на події в масштабах держави, але не на рівні дрібних місцевих справ. Можливо на це впливає і слабка ефективність дій органів місцевого самоврядування часто не здатних вирішити місцеві соціально-економічні потреби. Ці і інші недоліки системи самоврядування в нашій державі слушно відзначено в науковій доповіді з проблем модернізації самоврядування в Україні від 2014 р. [11]. В ній відзначається відсутність в правовій базі нашої держави чіткого підходу до сутності самоврядування, і, відповідно, єдиної чіткої структури місцевого самоврядування, зокрема невирішеність питання з виконавчими органами самоврядування, збережена з радянських часів значна залежність самоврядування від центрального апарату влади, невизначеність меж компетенції органів самоврядування, переважаність і заплутаність правової бази, недостатній рівень фінансування і відсутність у самоврядування додаткових джерел отримання коштів, повна залежність місцевих бюджетів від центрального, подрібненість територіальних громад та відсутність в них чіткого юридичного статусу, патерналізм в свідомості громадян, недосконала система виборів [12, с.11-34]. В такій якості органи місцевого самоврядування є недостатньо привабливими для людей і з точки кар'єрного росту і з точки зору громадської самореалізації. Отже й впливати на розвиток громадянської свідомості вони здатні дуже умовно.

В рамках здійснення концепції децентралізації в нашій країні останнім часом робляться спроби внести певні зміни до законів про самоврядування. Наприклад, 23 травня 2018 р. Кабінет міністрів України схвалив проект закону про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Зазначений проект Закону приводить норми статті 34 Закону України „Про місцеве самоврядування в Україні” у відповідність до норм Бюджетного кодексу, Закону України „Про добровільне об'єднання територіальних громад” та інших законів соціального спрямування в частині визначення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту населення [13]. Це безумовно важливий крок спрямований на наближення самоврядування до громадян, але його недостатньо. Сучасні українські дослідники пропонують цілий ряд заходів, що мають посилити роль місцевого самоврядування в країні в цілому і в формуванні громадянського суспільства зокрема. В цьому сенсі як правило акцентується увага на необхідність удосконалення правової бази, підвищення фінансової, матеріальної самостійності, чіткому розмежуванні обов'язків місцевого самоврядування і місцевих органів державної влади [12, с.9]. Автори наголошують, що побудова громадянського суспільства, неможлива без формування активної громадської позиції населення [14], а для цього важливо заохотити створення на місцевому рівні самоорганізаційних

утворень населення, засобів масової інформації, партійних осередків та організацій “третього сектора” [15]. Ми повністю приєднуємось до цієї точки зору і вважаємо за необхідне зауважити, що формування громадянської самосвідомості як фактора і дієвого самоврядування і дієвого громадянського суспільства має вестись в двох напрямках. Першим з них є соціальне забезпечення населення. На сьогодні рівень матеріального забезпечення пересічного українця є вкрай низьким, що веде до егоїзації та абсентеїзму. По друге це робота з молоддю. Працюючи з студентами технічного вузу, автору статті доводилось стикатись з елементарною політичною необізнаністю. Молодь не знає чим парламент відрізняється від уряду, політична партія від громадської організації, не має уявлення про основні демократичні процедури. Цю проблему можна і слід вирішувати запровадженням в закладах освіти різних рівнів курсів демократичної освіти. Заохочення молоді до участі в шкільному та студентському самоврядуванні не лише привчить її до громадянської відповідальності, але й створить певний кадровий запас для майбутнього розвитку місцевого самоврядування.

Висновки. Кожна держава має свій історичний досвід формування як системи самоврядування, так і системи громадянського суспільства. Важливу роль в цьому відіграє і менталітет нації і конкретні історичні умови. На українських теренах місцеве самоврядування розвивалось переважно з ініціативи і під пильним контролем держави. В залежності від типу політичного режиму органам місцевого самоврядування вдавалось більшою чи меншою мірою впливати на громадянську самосвідомість соціуму – від створення ліберальної концепції розвитку суспільства і до повної залежності від правлячої влади і пануючої ідеології. Сучасний етап розвитку самоврядування в Україні характеризується цілим рядом специфічних рис. Насамперед це сильний вплив радянської традиції самоврядування, відсутність чіткого теоретичного і практичного усвідомлення сутності місцевого самоврядування, недосконала правова база його функціонування, вкрай низький рівень громадської зацікавленості населення. Подолання цих явищ можливе лише шляхом системного реформування політичної системи нашого суспільства та оновленням політичної свідомості його громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Положение об уездных и губернских земских учреждениях // Полное собрание законов Российской империи. 2-е собр. Т.39. Отд.1. Ст. 40457.
2. Бакуменко О.О. Социально-экономическая деятельность земств как фактор формирования гражданского общества в Российской империи конца XIX-нач. XX вв. // Вісник ХНУ. Серія Історія. Вип.46. Х., 2013. с. 160-172; Бакуменко О.О. Харківське губернське земство та розвиток інформаційного простору губернії 1864-1890 рр. (У контексті формування елементів громадянського суспільства) // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»: збірник наукових праць. Серія «Актуальні проблеми історії України». Харків: НТУ «ХПІ», 2014. Вип. 54. С.12- 21
3. Пирумова Н.М. Земское либеральное движение. Социальные корни и эволюция до конца XIX в. / Н.М. Пирумова. М.: Наука, 1977. 288 с.
4. Соборность, земство, демократия // Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной памяти Д.Н. Шипова т.2. 3-5 декабря 2003 г. Смоленск: СГПУ, 2003. с.21
5. Цит. за Хефнер Л. В поисках гражданского общества в самодержавной России // Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина XIX-начало XX вв. / р. Б. Петров-Эинкер, Г.Н. Ульянова. М.: РОССПЭН, 2007. с.42
6. Конституция Украинской Социалистической советской республики утвержденная Всеукраинским съездом Советов в заседании 10-го марта 1919 года и принятая в окончательной редакции Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом в заседании 14-го марта 1919 года [текст] Электронный ресурс. Режим доступа: [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%A1%D0%A1%D0%A0_\(1919\)](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%A1%D0%A1%D0%A0_(1919))
7. Братусь С.Н. Юридические лица в советском гражданском праве (понятие, виды, государственные юридические лица): Юридическое Издательство Министерства Юстиции СССР / С.Н. Братусь. М., 1947. с.19-21.
8. Костенок І. Радянська модель самоврядування як чинник впливу на сучасні самоврядні практики на просторі радянському просторі / І. Костенок // Публічне управління: теорія та практика. Збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. –Х.: Вид-во «ДокНаукДержУпр», 2012 № 4 (12). с.169.
9. Конституція (Основний закон) Української Радянської соціалістичної республіки прийнята позачерговою сесією Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420>
10. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21 травня 1997р. // Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. ст. 170.
11. Закон України “Про службу в органах місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/view/t012493?an=207>
12. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації: наукова доповідь/ заг. ред. проф. Ю.В. Ковбасюк. К.: НАДУ, 2014. 128 с.
13. Проект закону про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/uryaduhvaliv-proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-zakonu-ukrayini-pro-misceve-samovryaduvannya-v-ukrayini>
14. Мамонова В. Залучення громадськості до участі в управлінні місцевими справами // Аспекти самоврядування. 2004. № 5 (26). С 15.
15. Реформа як мистецтво можливого // Аспекти самоврядування. 2005. № 4. С. 8.

REFERENCES

1. Regulations on county and provincial zemstvo institutions // Full collection of the laws of the Russian Empire. 2 nd col. B. 39. Part.1. Art. 40457
2. Bakumenko O.O. Socio-economic activities of zemstvos as a factor in the formation of civil society in the Russian Empire late XIX-early. XX centuries. // The KhNU. Seria Istorია.

- Vip.46. Kh., 2013. p. 160-172; Bakumenko O.O. Kharkov province zemstvo and development of information space of the province 1864-1890 e. (In the context of the formation of the elements of the civil society). // The Herald of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute": a branch of the science of science. Seria "Actual problems of the history of Ukraine." Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. V. 54. P.12- 21
3. Pirumova N.M. Zemsky liberal movement. Social roots and evolution to the end of the XIX century. / NM. Pirumova. M.: Science, 1977. 288 p.
 4. Community, zemstvo, democracy // Proceedings of the All-Russian scientific-practical conference dedicated to the memory of D.N. Shipova v.2. December 3-5, 2003 Smolensk: SSPU, 2003. p.21
 5. Quoted by L. Hefner. In Search of a Civil Society in Autocratic Russia // Civic Identity and the Sphere of Civic Activity in the Russian Empire. The second half of the XIX-early XX centuries. / R. B. Petrov-Einker, G.N. Ulyanova. M.: ROSSPEN, 2007. p.42
 6. The Constitution of the Ukrainian Socialist Soviet Republic, approved by the All-Ukrainian Congress of Soviets at its meeting on March 10, 1919 and adopted in its final form by the All-Ukrainian Central Executive Committee at its meeting on March 14, 1919 [text] Electronic resource. Access mode: [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%A1%D0%A1%D0%A0_\(1919\)](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%A1%D0%A1%D0%A0_(1919))
 7. Bratus S.N. Legal entities in Soviet civil law (concept, types, state legal entities): Legal Publishing House of the Ministry of Justice of the USSR / S.N. Brothers M., 1947. p.19-21.
 8. Kostenko I. Soviet model of self-government as a factor influencing contemporary self-governing practices in the pro-Soviet space / I. Kostenko // Public Administration: Theory and Practice. Collection of scientific papers of the Association of Doctors of Science in Public Administration. -H.: View of DokNaukDerzhUpr, 2012, No. 4 (12). p.169.
 9. The Constitution (Basic Law) of the Ukrainian Socialist Republic was adopted by the extraordinary seventh session of the Verkhovna Rada of the RSFSR of the ninth convocation on April 20, 1978 [Electronic resource]. Access mode: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420>
 10. The Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" dated May 21, 1997. // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1997. No. 24. Art. 170
 11. The Law of Ukraine "On Service in Local Self-Government Bodies [Electronic Resource]." Access mode: <https://ips.ligazakon.net/document/view/t012493?an=207>
 12. Local government in Ukraine: current state and main directions of modernization: scientific report / comp. edit Prof. Yu.V. Kovbasyuk K.: NAPA, 2014. 128 p.
 13. Draft law on amendments to the Law of Ukraine "On Local Self-Government" [Electronic resource]. Access mode: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/uryad-uhvaliv-proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-zakonu-ukrayini-pro-misceve-samovryaduvannya-v-ukrayini>
 14. Mamonova V. Involvement of the public in participation in the management of local affairs // Aspects of self-government. 2004. No. 5 (26). Since 15
 15. Reform as an art of possible // Aspects of self-government. 2005. No. 4. S. 8.

On the role of local self-government in shaping civil society in Ukraine: historical experience and modern practice

O. O. Bakumenko

Abstract: The role of local self-government in the process of formation of civil society in Ukraine are discusses in the article. It analyzes the historical experience of local self-government as a factor of formation of civil society. The strengths and weaknesses of the main historical forms of self-government are highlighted. The value of local self-government is probed in the processes of development of civil society at modern time, the prospects of development of local self-government in Ukraine are determined.

Keywords: local self-government, civil society, territorial association, mechanism of co-operation.

Суспільно-політична стабільність: стратегічні способи досягнення

М. І. Балан

Національна академія Державного управління при Президентові України, м. Київ, Україна

Paper received 19.04.19; Accepted for publication 02.05.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-16>

Анотація. Досліджено основні стратегії забезпечення суспільно-політичної стабільності – на основі всебічного державного контролю та на ліберально-демократичних засадах. Доведено пряму залежність між політичним режимом та шляхами досягнення стабільних характеристик життєдіяльності соціуму: тоталітарні й авторитарні режими активно використовують механізми всебічного контролю та регламентації, демократичні – ліберальні версії державно-громадського забезпечення стабільності на основі цінностей правової держави, прав і свобод людини, прозорості дій влади. Досліджено основні характеристики поліцейської держави, яка у різних форматах існує з часів пізнього Середньовіччя. Деталізовано інституційні засади досягнення стану суспільно-політичної стабільності: у поліцейських державах – за допомогою воєнної організації держави, у демократичних країнах – шляхом розвитку та застосування сектору безпеки і оборони. Вказано на існування комбінованих (контрольно-директивно-ліберальних) підходів до забезпечення суспільно-політичної стабільності.

Ключові слова: суспільно-політична стабільність, контрольно-директивне регулювання суспільного життя, державні збройні формування, поліцейська держава, ліберально-демократична стратегія забезпечення стабільності, воєнна організація держави, сектор безпеки і оборони.

Вступ. Забезпечення суспільно-політичної стабільності належить до основних функцій держави. Історичний досвід засвідчує принципово різні державні стратегії, спрямовані на досягнення стабільного стану суспільних відносин. Виходячи з імперського, тоталітарного й авторитарного досвіду, ефективною стратегією стабілізації соціуму є всебічний контроль за його життєдіяльністю з боку державних органів, трансформація політичної системи у поліцейську державу. Альтернативною є ліберально-демократична стратегія, яка передбачає досягнення стану стабільності на основі реального забезпечення прав і свобод людини, децентралізації влади, активного залучення громадянського суспільства до вирішення загальносуспільних проблем тощо. Перший підхід відомий з історичного минулого, другий є продуктом демократичного розвитку держав протягом Новітніх часів. Держави, що перебувають в умовах демократичного транзиту (переходу до демократії) або модернізації змушені синтезувати воедино як контрольні, так і ліберально-демократичні підходи щодо забезпечення суспільно-політичної стабільності.

Короткий огляд публікацій по темі. Проблематика суспільно-політичної стабільності є предметом активного наукового аналізу у сфері політичних, філософських, юридичних, економічних наук, науки державне управління, а також соціології, психології, конфліктології, міжнародних відносин. Досить ґрунтовно феномен суспільно-політичної стабільності досліджено у працях В. Волинця, І. Кіянки, В. Колюха, Я. Кондратьєва, В. Лагутіна, Ю. Левенця, О. Максимової, Ю. Мацієвського, О. Руденко, М. Шаповаленко та ін. Розробка понятійно-категоріального апарату проблематики національної безпеки, у тому числі забезпечення суспільно-політичної стабільності, здійснена у працях В. Абрамова, О. Бортнікової, Л. Весельської, А. Дацюка, Т. Запорожець, Д. Кучми, В. Кириленка, В. Мандрагелі, Р. Марутян, Ю. Мельника, О. Пошедіна, Г. Ситника, В. Смолянюка, М. Шевченка, Л. Шипілової. При цьому авторами відповідних робіт активно використано наукові здобутки західних колег, що стосуються суспільно-політичної стабільності (Ф. Белі, К. Дaudінга, Ф. Кімбера, Д. Яворські, Е. Ціммермана, Д. Сірінга, А. Лійпхарта, П. Свенсона, Л. Гурвіца, К. Ейка, Р. Кімбера та ін.).

Мета. Окреслити дві базові стратегії забезпечення суспільно-політичної стабільності – на основі державного (директивного) контролю за соціальними процесами та на основі їх ліберально-демократичного регулювання, розкрити зміст цих стратегій. Конкретизувати сутнісні параметри поліцейської та демократичної держав як інструментальних антиподів досягнення прийнятого стану стабільної життєдіяльності соціуму.

Матеріали та методи. Головними інформаційними матеріалами стали сучасні енциклопедичні видання України та наукові статті. Крім того, використані довідкові матеріали, що доповнюють та розвивають головну тему. Головними методами, що застосовані автором, є історичний, структурно-функціональний, інституціональний, порівняльний, нормативно-ціннісний, а також їх прикладні доповнення – операції аналізу-синтезу, індукції-дедукції, абстрагування-конкретизації. Це дозволило досягти поставленої мети та запропонувати нові гносеологічні напрямки осмислення феномену суспільно-політичної стабільності.

Результати та їх обговорення. Суспільно-політичну стабільність у широкому розумінні визначають як міцність, стійкість становища суб'єктів влади, які здатні забезпечувати ефективне управління підпорядкованими об'єктами при вирішенні широкого кола питань, що мають загальносуспільне значення. З античних часів простежуються дві основні стратегії досягнення стану суспільно-політичної стабільності – через застосування владою механізмів контролю суспільного життя або ж на основі конкурентної взаємодії різних соціальних акторів, де органи влади та структури громадянського суспільства, постаючи як рівні учасники суспільної еволюції, відчувають постійну необхідність домовлятися з широкого кола питань, пропонувати компромісні рішення, звужувати простір конфліктного спілкування.

Всебічний контроль суспільства з боку правлячого суб'єкта відомий з доісторичних часів, фактично з моменту заснування перших імперій. Своєю сутністю стратегія забезпечення суспільно-політичної стабільності на основі контролю має домінування влади над приватними інтересами особистості, соціальної групи, народу в цілому. Історії відомі різні способи надання контрольним функціям держави статусу вищої соціальної цінності –

від ствердження режимів персональних диктатур в минулі історичні епохи до встановлення у XX ст. тоталітарних режимів, у розпорядженні яких перебували досконалі технічні засоби обліку, виховання, контролю поведінки, ідеологічного зомбування широких мас, їх цілеспрямованого застосування мирних та воєнних цілях, за певних умов – знищення тих суспільних осередків, що могли реально чи гіпотетично загрожувати владі. На цій основі досягалося завдання стабілізації суспільно-політичних взаємин, надання їм провладного формату, звуження мережі соціальних комунікацій до вигляду, який не міг загрожувати статусним показникам правлячих сил.

Попри об'єктивні відмінності політичних систем (держав) Стародавнього світу (до V ст. н. е.), епохи Середньовіччя (у Європі V – XVII ст., у Російській імперії – до XIX ст.), Нового часу (XVII-XIX ст.), Новітнього часу (з XX ст.), можливим є виділення основних владно організованих інститутів, чиє функціональне призначення прямо чи опосередковано містить «стабілізаційну» складову. Насамперед, йдеться про збройні формування, орієнтовані на досягнення внутрішнього порядку відповідно до владно визначених приписів. Сучасна державно-управлінська практика пропонує визначити їх як службу особистої охорони правлячого суб'єкта, поліцію (міліцію), національну гвардію (внутрішні війська), пенітенціарну службу, службу надзвичайних ситуацій, розвідувальні органи, прикордонну службу тощо. Окреме становище посідає таємна державна поліція, діяльність якої має мінімальні публічні ознаки, а також утворена в деяких країнах на її основі служба державної безпеки. Повноваження збройних сил (армії) традиційно мають зовнішньополітичну спрямованість, проте за деяких умов закон допускає їх застосування у внутрішньополітичному просторі. У випадку надмірного розвитку повноважень вказаних силових структур (насамперед – поліцейських органів) та їх кількісних параметрів маємо феномен «поліцейської держави», ключовою особливістю якої є перетворення політичної системи в інструмент тиску, примусу й контролю, що здійснюються в інтересах держави, а не суспільства [1, с. 597]. На наш погляд триада «тиск – примус – контроль» варіативно може бути визначена об'єднувальним терміном «методи забезпечення стабільності», що поширюються і на політичну систему, й на суспільство в цілому.

Поліцейська держава може бути визначена як держава, політичний режим якої характеризується репресивними методами управління, детальною регламентацією життя громадян, контролем і наглядом, поліцейським примусом у найбільш жорсткій формі. Такий режим не допускає самовизначення індивіда і суспільних груп, опозиційних рухів, ґрунтується на всеохоплюючій і всепоглинаючій опіці держави над особою і суспільством. Ключовими характеристиками поліцейської держави виступають: тотальна регламентація суспільного життя з боку держави; необмежений та неконтрольований спосіб здійснення влади, яка, будучи відірваною від реальних соціальних основ, змушена опиратись на бюрократичний апарат (насамперед силовиків та державних службовців); примусова однодумність громадян, статус яких навіть у республіканських системах визначається монархічним терміном «піддані» [2, с. 557-558].

Короткий історичний екскурс дозволяє виокремити

XVI-XVIII ст. як період формування поліцейських держав у вигляді тогочасних абсолютних монархій, що керувались складним поєднанням ідеології освіченого абсолютизму та оригінального тлумачення евідемонізму (етичного принципу, відомого з античних часів, який визнає щастя («блаженство») вищою метою людського життя). На цій основі передбачалось досягнення загального блага, «ощасливлення» людей на основі активного державного втручання в їхню життєдіяльність. Для досягнення такої мети держава наділялась необмеженими повноваженнями, включно з порушенням прав і свобод людини, концептуальний вираз яких набирала силу в ту ж історичну епоху. Етатизм (одержавлення) практично всіх аспектів соціального життя ставав домінуючою тенденцією суспільних відносин. Як зазначає А. Горжанкін, «у павутину своїх інструкцій держава втягувала все: шлюб, виховання, релігію, одягу, вживання їжі, чистоту води та повітря, здоров'я. Постулювався принцип колективної відповідальності, кожний мав слідкувати за своїми співслужбовцями, сусідами і навіть за родичами» [2, с. 557].

Рациональне обґрунтування поліцейської держави було викладене в працях Т. Гоббса (1588-1670, Великобританія), Г. Лейбніца (1646-1716, Німеччина), І. Юсті (1717-1771, Німеччина) та ін. На думку Т. Гоббса, держава, що виникла договірним шляхом, є виразником суспільної волі, поширеною на всіх. Заради досягнення миру та захисту людини від людини держава має отримати повну владу над індивідом. Держава має керувати всіма аспектами людського життя, спрямовувати кожного до досягнення мети, визначеної владою.

Автор концепту «практичної філософії» Х. Вольф (1679-1754, Німеччина) доповнював викладені вище постулати у наступний спосіб: для досягнення спільного добробуту і щастя необхідним є застосування природних законів співжиття, які встановлюються розумом і вимагають прагнути до досконалості; знання природних законів марно чекати від «темних мас» народу; відповідно, освічений монарх має робити «все для народу, але без народу»; монарх повинен насаджувати природне право всією повнотою своєї влади, яка має бути тотальною скрупульозною і жорсткою; необхідно робити все для народу, але без участі народу; могутній правитель мусить вести до щастя слухняний народ; народу залишається бути впевненим, що його поведуть найкоротшим шляхом. Як наслідок, державні інститути контролю, примусу, внутрішнього тиску, залякування, в окремих випадках – знищення окремих осіб або соціальних груп в умовах поліцейської держави отримували особливий політичний статус та користувались особливим пількуванням з боку правлячого суб'єкта.

Власне термін «поліція» як сукупність заходів, що вчиняються королівською владою задля зміцнення порядку, добробуту та суспільної моралі, з'явився у французьких едиктах (письмових владних приписах) у XIV-XVI ст. У XVI ст. цю практику запозичила Німеччина, де поняття «поліція» означало владні постанови про ствердження у країні порядку й безпеки, покращення духовного життя, обмеження розкоші, започаткування опіки, впорядкування розгляду судових справ та ін. До кінця XVII ст. теорія та практика поліцейської держави були перенесені в російські імперські реалії [3, с. 124].

Справедливим буде вказати на необхідність широко-

го глумачення структури поліцейської держави, виходячи з російського й особливо німецького імперського досвіду. Отже, основними інститутами поліцейської держави з часів пізнього Середньовіччя вважаються не лише поліція, а й таємна поліція (служба внутрішньої безпеки), армія, розвідка, парамілітарні формування, а також органи управління ними. Мілітаризовану, готову до війни державу слід вважати різновидом держави поліцейської, де грань між зовнішнім та внутрішнім застосуванням сили є досить умовною. Так, Г. де Мірабо (Франція), характеризуючи пруську державу кінця XVIII ст., зауважував, що «це не держава, яка має армію, це армія, яка має державу» [1, с. 597].

Як доповнює Л. Елісон (США), «необмежена поліція припускає існування поліцейської держави і характеризує ситуацію, коли авторитет і влада поліції зростають такою мірою, що поліція стає найгрізнішою і практично неконтрольованою державною установою. Таке найімовірніше стається тоді, коли поліція набуває напіввійськових функцій, придушуючи заворушення, або ж функції «таємної» поліції, шпигуючи за тими, кого вважають за ворогів держави, і репресуючи їх» [4, с. 534].

У XX ст. головні ідеї абсолютної влади, жорсткого примусу, прямого правління, ліквідації політичного опору були використані фундаторами тоталітарних режимів (СРСР, Німеччина, значною мірою Італія, Іспанія, КНР, пізніше – Кампучія) та їхніми послідовниками, що надавали політичній владі авторитарного обрамлення (Куба, В'єтнам, а також східноєвропейські соціалістичні країни другої половини XX ст.). З деякими поправками на місцеві особливості ці ж ідеї застосовувались в державах, побудованих на особистій диктатурі правлячого лідера (Африка, Латинська Америка). При цьому публічне використання терміну «поліцейська держава» влада намагалась здебільшого уникати.

Аналізуючи радянський політичний досвід з цього приводу, М. Криштанович наголошує, що «становлення адміністративно-командної системи в СРСР перетворило систему НКВС (Народного Комісаріату Внутрішніх Справ, що був попередником МВС і КДБ – М. Б.) на особливу «державу в державі» з притаманними їй в умовах тоталітаризму репресивно-каральними функціями. Антиправове спрямування дій НКВС і міліції, їх репресивна діяльність у 20-30 рр. XX ст. зумовлювалися, насамперед, їх централізованою координацією та бажанням будь-якою ціною виконати загальнодержавний курс країни у боротьбі з антирадянським, класовим ворогом як «головною загрозою» для національної безпеки СРСР» [5, с. 45]. Згаданий вище Л. Елісон вказує, що Росія взагалі має тривалу історію поліцейських сил, наділених надмірними повноваженнями, «починаючи від царської «охранки» й закінчуючи ленінською ЧК (Надзвичайною Комісією – М. Б.) і КДБ, штат якого в роки його розквіту становив близько 1 млн. чол.» [4, с. 534].

Слід вказати на об'єктивно існуюче (при цьому приховане) побоювання правлячих кіл в умовах поліцейської держави нею ж створеного потенціалу активного силового тиску на суспільство. Ймовірність державного перевороту, яка гіпотетично існує в будь-якій політичній системі, в умовах поліцейського (силового) свавілля суттєво зростає. Для цього існують необхідні функціональні, інформаційні, кадрові, ресурсні та ін. ресурси, якими наділені керівники силових відомств. Як наслі-

док, у поліцейських державах за ініціативою глави держави відбувається перманентне реформування силових органів за схемами «об'єднання – роз'єднання», «розгортання – скорочення», «створення – ліквідація». Поширеним є дублювання функцій різними елементами поліцейської держави з метою їх взаємного контролю та стримування. Очільники силових структур підбираються за принципом особистої відданості правлячій персоні. Крім того, створюються умови невинної конкуренції між високопосадовцями, причетними до надання поліцейських послуг, а також окремими службами (як правило, розвідувальними).

Сукупність силових органів, що забезпечують функціонування поліцейської держави, починаючи з XIX ст. у багатьох країнах визначається як «воєнна організація держави (ВОД)» – «сукупність органів державної влади та легітимних військових формувань, діяльність яких спрямовується на захист політичної системи від загроз та небезпек внутрішнього і зовнішнього походження» [6, с. 9]. У даному випадку прикметник «воєнний» виконує певну маскувальну функцію, оскільки внутрішньополітичне (при цьому досить часто антинародне) призначення поліції (міліції) подається у загальному контексті воєнних приготувань держави. Підготовка держави до зовнішньої війни своїм складником має внутрішню мобілізацію населення, його відповідну ідеологічну обробку на предмет забезпечення єдності, виявлення ворогів, підтримки офіційної влади та ін. Практика формування, використання та подальшого розвитку ВОД, яка має необхідне законодавче визначення, збереглась у сучасній РФ та інших суперпрезидентських державах пострадянського походження (Білорусі, Казахстані, Узбекистані та ін.).

Слід визнати, що наслідком практичного застосування силових структур в умовах поліцейської держави як правило є досить високий рівень суспільно-політичної стабільності, спрощення широкого спектру соціальних відносин до вигляду, який мінімально загрожує владі або ж не загрожує їй взагалі. Стан стабільності за допомогою державного ідеологічного апарату подається як «вища турбота» правлячого суб'єкта щодо своїх підлеглих, як особлива суспільна цінність, якої позбавлені нестабільні демократичні системи.

Разом з тим, протилежним проявом всесилля легітимних збройних формувань є (може стати) консервація та занепад влади, ізольованої від суспільних «низів», а також стагнація політичної системи. В результаті виразно окреслений простір суспільно-політичної стабільності, який серед іншого є предметом «гордості» правлячих сил, поступово насичується потенціалом об'єктивно неминучих майбутніх перетворень, включно з їх революційним різновидом.

На протигагу поліцейському розумінню сутності соціальних відносин та їх регулювання, основні положення конкурентної (ліберальної) стратегії досягнення суспільно-політичної стабільності базуються на теоретичних постулатах держави соціально-демократичного типу, принципи функціонування якої є наступними: вираз і виконання волі більшості населення (принцип демократизму); визнання, здійснення, охорона й захист основних прав і свобод людини (принцип гуманізму); забезпечення консенсусу між різними частинами суспільства, баланс різноманітних інтересів (принцип соціа-

льно-політичної справедливості); визнання і сприяння здійсненню, охороні та захисту основних прав «титольної» (корінної) нації та всіх інших націй, що живуть у даній країні (принцип національної рівноправності); спрямованість державної діяльності на виконання законів у порядку, передбаченому законодавством (принцип законності); визнання єдності й незалежності державної влади як єдиного носія та виразника суверенітету народу (нації), його права на самовизначення (принцип суверенності державної влади); розподіл основних функціональних напрямів діяльності (нормотворчість, законотворення, судочинство, нагляд і контроль) між відповідними спеціалізованими системами органів (принцип розподілу влади); перевага організаційних і виховних методів діяльності (принцип людяності); виконання функцій із залученням до співпраці громадян, громадських об'єднань, муніципальних органів (принцип громадянськості); надання методам примусу допоміжного значення (принцип ненасильства) [2, с. 150-151].

Розуміння держави не як репресивного апарату, а соціально-демократичної цінності властиве насамперед західним демократичним країнам, які аж ніяк не вписуються у визначення «поліцейських». Поліцейська діяльність у західних державах, доцільність якої не підлягає сумніву, пройшла шлях від тоталітарних моделей, що базувались на насильницькому захисті інтересів держави, до демократичних, де права і свободи людини є беззаперечною домінантою у діяльності правоохоронних органів. Найбільш розповсюдженою у світі на сьогодні є модель «служіння громадськості», яка передбачає активну позицію поліції у сфері забезпечення прав і свобод людини. Прийняття цієї моделі передбачає зміну типу діяльності поліції з реактивної (реагування на факт скоєння злочину та його наслідки) на проактивну (попередження, профілактика, випередження дій осіб із девіантною поведінкою) [5, с. 47].

Ліберальні підходи щодо забезпечення стабільності пов'язані з внутрішньо диференційованим соціумом, який невинно генерує імпульси оновлення (модернізації) ключових суспільних систем, включно з політичною. Сутність ліберальної стратегії, спрямованої на стабілізацію суспільних відносин, полягає у наданні політичній свободі самодостатнього чинника захисту громадян та їх об'єднань від державного чи кримінального свавілля, законодавчому визначенні порядку застосування державних збройних формувань, чіткій артикуляції формату цивільно-поліцейських відносин та ін. За таких умов соціальний конфлікт розцінюється не лише як реальна риса суспільного життя, що містить загрозу усталеним владним інституціям, а й глибинне джерело соціальної еволюції. Поміркована конфліктність розглядається як стан продукування альтернативних перспектив суспільного розвитку, що слід вітати, а не критикувати й забороняти [7, с. 628]. При цьому невід'ємним елементом владно-суспільної взаємодії є демократичний цивільний контроль за силовими структурами держави, який складається з контролю з боку глави держави, парламентського та урядового контролю, контролю з боку органів місцевого самоврядування, нагляду з боку прокуратури, громадського контролю та ін. [8, с. 179].

Рівень суспільно-політичної стабільності, забезпечений на ліберальній основі, у своїх зовнішніх проявах поступається її «поліцейському» аналогу, досягнутому за

допомогою репресивних методів. Ліберальна стабільність була й залишається проявом конкурентної взаємодії різнопланових суспільно-політичних сил, показником загальної сталості політичної системи через здатність до постійних змін її окремих фрагментів, прикладом одночасного прояву регулятивних можливостей держави та саморегулятивної поведінки громадянського суспільства. Методами стабілізації політичної системи та, як наслідок, досягнення стану суспільно-політичної стабільності в демократичних країнах вважаються насамперед політичні впливи – соціальна політична маневрування, політичне маніпулювання, інтеграція контроліти на державницьких позиціях тощо. Проте ці та подібні заходи не відмінюють силового тиску з боку легітимних силових структур на окремих персон, соціальні групи, певні страти, прошарки, інститути у ситуаціях, коли їх діяльність стає антисуспільною та отримує упереджений, необ'єктивний резонанс у країні та за її межами. Маємо ситуацію, коли суспільно-політична стабільність є наслідком балансування різних суспільних елементів, демократичної політичної системи, а також залучення у виправданих ситуаціях державних збройних формувань (насамперед поліції).

На противагу тоталітарним й авторитарним країнам, що опираються на воєнну організацію держави, інституційною основою процесу забезпечення суспільно-політичної стабільності у демократичних країнах є сектор безпеки і оборони (СБіО), складниками якого є Міністерство внутрішніх справ, національна поліція, національна гвардія, інші державні структури. У широкому трактуванні СБіО – це «підсистема системи забезпечення національної безпеки, взаємопов'язана сукупність збройних сил, інших утворених відповідно до діючого законодавства військових формувань, правоохоронних органів і спеціальних служб, воєнно-промислового комплексу, інших сил і засобів, діяльність яких охоплена єдиною системою стратегічного планування, скоординована вищим політичним керівництвом й уповноваженими керівниками органів державної влади, які наділені правом віддавати накази про застосування сили чи загрозувати її застосуванням для вирішення комплексу завдань, що стосуються національних інтересів» [9, с. 337]. Оскільки забезпечення суспільно-політичної стабільності як правило належить до переліку національних інтересів, маємо ситуацію прямої відповідальності СБіО за її підтримання у спосіб, що визначається політичним керівництвом.

Критично слід зауважити, що контрольна та ліберальна стратегії забезпечення суспільно-політичної стабільності у «чистому» вигляді зустрічаються рідко. Даністю більшості сучасних країн (включно з Україною) є змішане стратегування з питань досягнення стабільного стану суспільних відносин, що поєднує державно контрольовані та ліберально-демократичні механізми досягнення цієї мети.

Висновки. Державотворча практика різних країн світу в різні історичні епохи напрацювала два стратегічні підходи до забезпечення суспільно-політичної стабільності – контрольний (контрольно-директивний) та демократичний (ліберально-демократичний). В умовах тоталітаризму (авторитаризму) контрольний (директивно-наказовий, репресивний) потенціал політичної системи вивисується до рівня, який дозволяє трансформувати

традиційну державу в її поліцейський різновид. Наслідки такого перетворення попри зовнішню присутність стабільності у суспільних відносинах у більшості випадків є трагічними для суспільства, оскільки допускають й навіть виправдовують внутрішні репресії. За демократичних умов розвитку соціуму контрольні функції держави зберігаються, проте не загрожують самодостатності суспільства, соціальної групи, окремої людини. Стабіль-

ність ліберально-демократичного гатунку ґрунтується на цінностях правової держави, прав і свобод людини і громадянина, децентралізації влади, її всебічної прозорості тощо. Стабільність, досягнута в такий спосіб, є складним поєднанням державних та суспільних можливостей, що робить її стійкою та адаптивною до викликів і загроз сучасного світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – 808 с.
2. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Ю.Я. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1 «Понятійний апарат. Концептуальні підходи. Теорія та практика». – 1232 с.
3. Нижник Н.С. Полицейское государство – социюридический феномен: характеристика существенных черт в отечественной полицейско-правовой теории / Н.С. Нижник // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2018. – № 6.
4. Елісон Л. Поліція (police) / Елісон Л. // Короткий оксфордський політичний словник. За ред. І. Макліна й А. Макмілана. – К.: Основи, 2006. – 789 с.
5. Криштанович М. Еволюція державного управління діяльністю органів внутрішніх справ і забезпечення національної безпеки / Криштанович М. // Науковий вісник «Демократичне врядування». – 2013. – Вип. 11.
6. Слободян О.Ф. Военная политика постсоветских держав: сравнительный анализ. Автореферат дис. ... к. полн. – К.: Институт держави і права ім. В.М. Корецького, 2016. – 20 с.
7. Гошовська В.А. Стабільність політична / В.А. Гошовська // Політологія: навчальний енциклопедичний словник. За ред. Н.М. Хоми. – Львів: «Новий Світ – 2000», 2014. – 779 с.
8. Громико О. Демократичний цивільний контроль-директивний над військовою організацією / О. Громико // Політологічний енциклопедичний словник. За ред. М.П. Требіна. – Х.: Право, 2015. – 816 с.
9. Сьтнік Г.П. Сектор безпеки / Г.П. Сьтнік // Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь-справочник. Под ред. Г.П. Сьтніка. – К.: НАГУ при Президенте Украины, 2012. – 496 с.

REFERENCES

1. Political Encyclopedia. Redecor: Y. Levenets (head), Y. Shapoval (deputy chairman) and others. - K. : Parliamentary Publishing House, 2011. - 808 p.
2. International Police Encyclopedia: 10 t / bp. edit Y. I. Rymarenko, Y. Y. Kondratiev V. Y. Tacij, Y. S. Shemshuchenko - K. : Yuri Y., 2003. - Vol. 1 "The conceptual apparatus. Conceptual approaches. Theory and practice ". - 1232 pp.
3. Nizhnik N.S. Police State - Socio-Legal Phenomenon: Characterization of Essential Features in Russian Police and Legal Theory / N.S. Nizhnik // Bulletin of Nizhny Novgorod University. N.I. Lobachevsky. - 2018. - № 6.
4. Elison L. Politsia (police) / Elison L. // Short Oxford political vocabulary. For ed. I. Maclin, A. Macmilan. - K. : Osнови, 2006. - 789 p.
5. Kryshtanovich M. Evolution of public administration by the bodies of internal affairs to ensure national security / M. Kryshtanovich // Scientific Bulletin "Democratic Governance". - 2013. - Issue 11.
6. Slobodyan O.F. Military policy of post-Soviet states: comparative analysis. Dissertation ... to PhD (Politicalology). - K. : Institute of State and Law named after V.M.Koretsky, 2016. - 20 p.
7. Goshovska V.A. Political stability / V.A. Goshovska // Politicalology: An educational encyclopedic dictionary. Ed. N.Khoma - Lviv: "New World - 2000", 2014 - 779 p.
8. Gromyko O. Democratic civilian control over military organization / O.Gromyko // Politologicheskyy encyclopedic vocabulary. Ed. M.Trebin - X. : Law, 2015. - 816 p.
9. Sytnik G. Security Sector / G. Sytnik // State Administration in the sphere of national security: dictionary-reference book. Ed. G. Sytnik - K.: National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, 2012. - 496 pp.

Social and political stability: strategic ways to achieve

M. I. Balan

Abstract. The main strategies of ensuring social and political stability are explored - on the basis of comprehensive state control and liberal-democratic principles. The direct relationship between the political regime and the ways of achieving stable characteristics of the life of society is proved: totalitarian and authoritarian regimes actively use mechanisms of comprehensive control and regulation, democratic - liberal versions of state and public security of stability based on the values of the rule of law, human rights and freedoms, transparency of actions of the authorities. The main characteristics of the police state, which have been in various formats since the late Middle Ages, have been investigated. The institutional framework for achieving social and political stability is detailed: in the police states, through the military organization of the state, in democratic countries, through the development and application of the security and defense sector. It is indicated in the existence of combined (control-directive-liberal) approaches to ensuring sociopolitical stability.

Keywords: socio-political stability, control and policy regulation of public life, state armed formations, police state, liberal-democratic stability strategy, military organization of the state, security and defense sector.

Досвід гендерної паритетності в арміях світу

О. Ю. Кашаба, І. В. Щербина

Українська інженерно-педагогічна академія, м. Харків
Corresponding author. E-mail: olga.kashaba@ukr.net, shcheririna63@gmail.com

Paper received 29.05.19; Accepted for publication 12.06.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-17>

Анотація. Розглянуто проблематику гендерної паритетності в збройних силах світу. Сучасні збройні сили більшості країн світу вже немислимі без гендерного балансу. В розвинутих країнах світу відбувається зростання професійно-кваліфікаційного рівня та зміна структури зайнятості жінок-військовослужбовиць. Державна влада цих країн виходить з позиції того, що потрібно працювати над покращенням умов для проходження служби жінками.

Ключові слова: гендерна паритетність, збройні сили, права жінок та чоловіків, держава.

Реалізація принципу гендерної рівності є першочерговим соціальним напрямом розвитку для України в умовах сьогодення, оскільки ця тема торкається не лише політики і влади, а й відносин у соціумі, цінностей, поглядів, орієнтацій.

Інститут армії не є винятком. Збройні сили є одним з найважливіших елементів політичної системи суспільства і держави. Їх призначення – захист національних інтересів, територіальної цілісності, недоторканості кордонів держави. У період соціальних проблем, військових конфліктів важливо фахово інтегрувати та враховувати інтереси тих категорій громадян і громадянок, які залучені до розв'язання конфліктів і встановлення миру в країні. Сучасні збройні сили більшості країн світу вже немислимі без гендерної паритетності. Згідно з даними Організації у справах жінок у Збройних силах країн НАТО, кількість військовослужбовиць в арміях альянсу за останні 5 років зросла в 10 разів і досягла на тепершній час більше 300 тис. осіб [1].

Отже, актуальність теми обумовлена тим, що Євроатлантичні прагнення нашої держави, збройний конфлікт на сході України, окупація Криму вимагають відповідності до сучасних стандартів дотримання гендерної рівності в Збройних Силах України, визнаних в більшості країн Європи і світу.

Мета дослідження – розкрити специфіку інтеграції жінок у збройні силові структури з урахування світового досвіду.

Для реалізації поставленої мети окреслено низку завдань: охарактеризувати світовий досвід залучення жінок у військові силові структури та дослідити сучасні стратегії інтеграції жінок у секторі безпеки і оборони.

Проблема гендерного паритету у збройних силах на рівні публічного дискурсу зумовлює підвищення суспільного та дослідницького інтересу до цієї тематики. Окремим напрямом проходження служби жінок в армії, гендерної рівності жінок та чоловіків у збройних силах приділяли увагу такі автори, як Н. Вавилова, З. Вашуріна, Н. Кліменко, В. Крутиков, В. Куценко, В. Малюта, Т. Марценюк, О. Олійник, Е. Понуждаєв, С. Риков, О. Сенявська, О. Смірнов, В. Топальський та ін. Відсутність гендерного балансу у вітчизняній армії потребує пильної уваги науковців. Масштабне залучення жінок до військової служби властиве для низки держав світу, що зумовлює вивчення зарубіжних практик у цій сфері.

Участь жінок у военній діяльності довгий час викликала суперечки. Аргументи противників гендерної рівності головним чином стосувалися фізичної та психологічної неспроможності жінок проходити військову службу, проблеми забезпечення згуртованості, боєготовно-

сті та підтримки морального духу загону. Але подібні аргументи неодноразово спростовувалися соціологічними дослідженнями. З'ясувалось, що жінки страждають від психологічних, фізичних незручностей та напруженого графіку роботи так само, як і чоловіки. Численні експерименти також з'ясували перебільшення значення питання гігієни для військовослужбовиць. Щодо аргументу про деструктивну роль військовослужбовиць, то дослідження функціонування гендерно-змішаних підрозділів армії США також спростовують цей стереотип. Змішані підрозділи були більш схильними до емпатії, проявляли цікавість до національних, культурних особливостей країн, де проводилася операція, а також віддавали перевагу несиліформам взаємодії з місцевим населенням.

Служба жінок в армії має тривалу історію, проте дискусії щодо фемінізації армії тривають у багатьох країнах світу, навіть в тих, які в достатній мірі забезпечують рівність чоловіків і жінок.

У європейських арміях жінки вперше набули статусу штатних військовослужбовиць як сестер милосердя в період «військової революції» в 1560 – 1650 рр.

Історичний і сучасний світовий досвід доводить спроможність жінок виконувати обов'язки військовослужбовиць. Першопрохідцями в цьому були британці. Ще 1653 року в Англії з'явилися перші військові шпиталі, в яких працювали дружини солдатів, котрих зараховували до лав тамтешнього війська королівськими указами. У своєму штаті вони мали 29 жінок. При надходженні на військову службу з жінками уклали контракт, в якому викладали їх функціональні обов'язки відповідно до військової спеціальності і визначали розмір грошового утримання. Згідно з англійським законодавством, в кожній роті було наказано мати не більше шести жінок. Подібні нормативи вводились і в інших європейських арміях [2]. Відтоді медичні служби почали комплектуватися жінками й у інших європейських арміях. У Великобританії цей принцип поширився й на інші служби забезпечення війська, зокрема тилову (маркітантську), адміністративне управління та канцелярію. І ще довго британці залишалися лідерами у фемінізації війська [3]. У 1917–1919 роках у складі британських збройних сил були сформовані Жіночі королівські військово-повітряні сили, Королівський допоміжний корпус Військово-морських сил і Жіночий легіон секції автотранспорту. Загалом чисельність жінок у британському війську в цей період перевищувала 100 тисяч осіб.

Вперше нарівні з чоловіками як повноправні військовослужбовці з відповідним соціальним статусом, без жодних обмежень, жінки почали служити у війську Канади. Це відбулося 1895 року. Жінки поповнили лави

королівських стрільців [4].

У переважній більшості країн світу жінки зараховуються на військову службу лише в мирний час. І, як правило, це не їхній обов'язок, а лише право. Тобто вони потрапляють до армійських лав лише на добровільних засадах.

Виняток становить Ізраїль, де з 1959 року законодавчо закріплені військовий обов'язок для представників обох статей. Вперше ж окремі жіночі частини та підрозділи ЦАХАЛ (Армії оборони Ізраїлю), які були зведені в окремий Жіночий корпус, з'явилися 1948 року. В подальшому жінки почали служити у змішаних частинах та підрозділах, хоча і з певними обмеженнями.

У 1986 році, в Ізраїлі відбувся перший повноцінний призов жінок до армійських лав. Сьогодні жінки становлять третю частину особового складу збройних сил країни; четверта частина (26%) офіцерів ізраїльської армії – жінки. У 1995 року вони виборили у Верховному суді країни право служити у Військово-повітряних силах, зокрема й як пілоти. А 2000 року був ухвалений закон, що дозволяє їм проходити службу в бойових підрозділах. Сьогодні до національної армії призивають жінок з 18 років, які мають належний стан здоров'я. З релігійних чи етичних причин можна обрати альтернативну службу, однак відмова від воєнного обов'язку взагалі передбачає тюремне ув'язнення. Під час проходження строкової служби жінки мають певні переваги перед чоловіками: жінка може бути звільненою від служби в армії якщо вона має дітей, або заміжня; загальний термін служби для жінок – 2 роки, а для чоловіків – 3 роки; жінки отримують пільги після служби в армії для вступу у вищі навчальні заклади [5, с. 4-5].

У даний час жінкам Ізраїлю доступні майже всі військові спеціальності. Тому не дивно, що тепер жінки становлять майже 33 – 34% складу ЦАХАЛ. У 2004 році в ЦАХАЛі був створений батальйон, який на дві третини складається з жінок. Відзнакою військовослужбовців цього підрозділу є салативий берет. Батальйон отримав назву «Каракали» (піщані рисі). Так називають кішок, які проживають в ізраїльській пустелі, причому зовнішній вигляд самок каракали не відрізняється від зовнішнього вигляду самців. У цьому і полягає головне правило самого батальйону – в ньому не бачать різниці між статями. У батальйоні прийняті суворі правила взаємин між чоловіками і жінками. Батальйон «Каракали» охороняє від терористів ізраїльсько-египетський кордон [6].

У США до 1948 року жінки могли залучатися на військову службу тільки у воєнний час і тільки у складі розгорнутих на цей період формувань служби забезпечення. Але з ухваленням Конгресом 12 червня 1948 року закону «Про інтеграцію жінок до складу збройних сил» комплектування американського війська особами жіночої статі почало здійснюватися й у мирний час. Утім американці певним чином обмежували жінок на військовій службі. Наприклад, їм заборонялося обіймати посади, де вони мали б у підпорядкуванні чоловіків. Ці та інші обмеження були скасовані 1967 року. Особливо доречним це скасування стало при переході американського війська від призовного принципу комплектування до контрактного. На початку 1990-х років у США було ухвалено низку відповідних законів, які дозволили жінкам ставати бойовими пілоти та проходити службу на бойових кораблях флоту. З 1976 року американки отримали право вступати в усі навчальні заклади Міністерства оборони США, включаючи найпрестижніші військові

академії, наприклад Вест-Пойнт.

У даний час жінки становлять 14,5% від 1,5 мільйона американських військовослужбовців, які перебувають на дійсній військовій службі. Ще близько 17 – 18% проходять службу в організованому резерві. На 2015 рік серед жінок, які проходять службу в ЗС США, 37 тисяч офіцерів та майже 200 тисяч солдатів і сержантів [5].

У Німеччині 1975 року жіночій частині населення було надане право служити в армії в санітарних військах, а дещо пізніше – й у військових оркестрах. За рішенням суду Європейського співтовариства, з 2001 року німецькі жінки отримали доступ до всіх військових спеціальностей, зокрема у десантні війська, підводний флот і ВПС. 2010 року в лавах Бундесверу служило 17 тисяч жінок (9% від загальної кількості особового складу), з них 2,6 тисячі мали офіцерські звання.

В Італії закон, що дозволяє жінкам вступати в лави збройних сил, був прийнятий наприкінці 1999 року. На сьогодні італійки мають право служити в будь-яких підрозділах національних Збройних сил, крім підводного флоту і спецпризначення. Нині у війську служать близько 11 тисяч громадян Італії. Цікаво, що найбільше їх у сухопутних військах – близько 6,3% від загальної чисельності цього виду військ, у ВМС – 3,8% та ВПС – понад 1,6% [3].

Більш привабливі умови служби для жінок намагаються створити і в Збройних Силах Польщі. Віднедавна у польській армії започатковано посаду Уповноваженої у справах військової служби жінок (штатна категорія «полковник»). Це військовослужбовиця, яка опікується усім спектром «жіночих» проблем у війську. Жіноча штатна посада (категорія «капітан») є також в органі забезпечення діяльності Конвенту деканів (представницький орган офіцерських зборів та військовослужбовців служби за контрактом Збройних Сил Республіки Польща).

У Туреччині жінок почали приймати у військові академії з 1955 року. Втім у турецькому суспільстві цей факт і досі викликає певні дискусії. Як би воно не було, але вже за 2 роки (у 1957 році), жінки набули право на отримання повноцінних офіцерських звань турецького війська. В даний час в армії Туреччини служать близько 1,8 тисяч представниць жіночої статі.

У Північній Кореї жінки військовозобов'язані з 1995. Строк служби призову у країні для жінок – близько 7 років та до 10 років для чоловіків. Служба в армії в цій країні, це не тільки почесний обов'язок, але і досить престижно. У зв'язку з певними ідеологічними особливостями, потрапити до армії Північної Кореї можуть лише ті жінки, які мають позитивну оцінку у суспільстві і змогли довести свою партійну вірність [5, с. 5].

У Малайзії строк служби в армії передбачає 3 місяці як для жінок, так і для чоловіків. Призов для обох статей – з 18 років. Але зазвичай, закінчивши строкову службу більшість жінок переходять на контрактну, що пов'язано з її престижністю та високою заробітною платнею [5, с. 5].

Ще кілька цікавих цифр щодо служби жінок в арміях інших країн світу і темпів фемінізації сучасного війська. Наприклад, щодо такої консервативної армії, якою є індійська. Лише на початку 1990 років в Індії жінкам дозволили служити в не бойових підрозділах усіх родів військ. І ніби прорвало греблю, адже вже за даними на 2013 рік, в індійській армії служило більше тисячі офіцерів жіночої статі. От і в Південній Кореї право вступа-

ти до військових академії жінки отримали лише 1998 року. Але тепер в армії цієї країни на офіцерських посадах, зокрема у званні полковників і генералів, служать близько 3-х тисяч жінок.

У деяких країнах жінки очолюють оборонні відомства та мають високі звання у війську. Зокрема, міністром оборони Німеччини з 2013 року є Урсула Ляйєн, перша жінка на цій посаді. У 2008 році американка Енн Данвуді стала першою в історії США жінкою, яка отримала звання чотиризіркового генерала. Зараз у Збройних силах Сполучених Штатів більше сотні жінок мають генеральські погони.

Країни, що мають давню історію включення жінок в армію (Данія, Норвегія, Польща, Туреччина, Франція, Чехія), а також сучасні армії Канади, Австралії, США, Ізраїлю використовують взаємний досвід для збереження найбільш кваліфікованих кадрів, найефективніші форми і методи залучення жінок на військову службу з урахуванням їх фізіологічних і морально-психологічних особливостей. Разом з цим відбувається зростання професійно-кваліфікаційного рівня, зміна структури зайнятості жінок-військовослужбовиць.

Сучасні збройні сили більшості країн світу вже неможливі без жінок, але умови проходження служби значно різняться. Якщо в Норвегії і Канаді жінка може стати

командиром підводного човна, то в Бельгії жінок не беруть на флот; якщо у Греції, Португалії, Туреччині та Франції жінкам доступні будь-які армійські посади, крім бойових частин, то в італійській армії жінкам взагалі було заборонено служити до 1999 року; в Люксембурзі жінкам не можна займати офіцерські посади, а 12-я стаття конституції Німеччини довгий час забороняла залучення жінок до служби в армії зі зброєю [1, с.83].

Сьогодні частка жінок у збройних силах Туреччини складає – 0,2%, Польщі – 1%, ФРН – 7%, Латвії – 15%, Литви – 12 %, Франції – 13%, Естонії – 15%, Канади – 15%, США – 15%, Ізраїлю – 35% тощо.

Отже, національні армії світу мають як загальні, так і відмінні риси. У більшості держав світу, незалежно від їх типу жінки обирають військову професію у зв'язку з такими основними чинниками, як престижність військової професії; високе або достатнє соціально-економічне забезпечення військовослужбовців; безпосередня потреба самореалізації жінки у військовій сфері.

У низці держав світу спостерігається активне комплектування національних військ жінками. Принцип гендерної рівності застосовують у національних збройних силах країн світу як ефективну стратегію підвищення бойового потенціалу на основі повноцінного та рівного розвитку особистості військовослужбовця незалежно від статі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калагін, Ю.А. Стереотипи військовослужбовців-жінок про армію та військову службу [Текст] / Ю. А. Калагін //Грані. – 2014. – № 2 (106). – С. 112 – 117.
2. Батракова Л. Г. Гендерная структура занятости в вооруженных силах стран мира / Л. Г. Батракова, Г. Н. Краснова // Ярославский педагогический вестник. – 2013. – Т. I. – № 2 (Гуманитарные науки). – С.81-85.
3. Військова фемінізація впевнено шириться планетою, або дещо про жінок в арміях країн світу [Е. ресурс] // Народна армія. – 2016. – 8 березня. – Режим доступу: <http://na.mil.gov.ua/30685/-vijskova-feminizaciya-vpevnenno-shiritsya-planetou-abo-deshho-pro-zhinok-v-armiyax-krayin-svitu>
4. Андросенко І. Ати-баги, йшли...дівчата, або історичний екскурс щодо гендерної політики в збройних силах провідних країн світу // Информационно-просветительское издание «Я», Спеціальний випуск «Новые роли для украинских женщин». – Х.: Харьковская женская организация «Крона», 2009. – С. 31-32/[Е. ресурс].- Режим доступу: <http://krona.org.ua/assets/files/journal/Gendernyi-zhurnal-Ya-rol.pdf>
5. Грицай І. О. Проблема гендерного балансу в національних збройних силах: теоретико-прикладний аспект //Науковий вісник публічного та приватного права. – 2016. – № 5. – С. 3 – 8.
6. «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО: соціол. дослідж. / Укр. жіноч. фонд ; [авт. тексту: Г. Грищенко, А. Квіт, Т. Марценюк]; за заг. ред. Тамари Марценюк. - Київ: СТ-ДРУК, 2016. - 67 с.
7. Обов'язковий призов жінок у армію: міжнародний досвід та Україна [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://uain.press/articles/obov'yazkovyj-pryzov-zhinok-u-armiyu-mizhnarodnyj-dosvid-ta-ukrayina-605256>
8. Жінки в армії всупереч всьому // Українська правда. Життя. – 13 жовтня 2015 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://life.pravda.com.ua/columns/2015/10/13/201761/view_print/

REFERENCES

1. Kalagin, Yu.A. Stereoty`py` vijs`kovosluzhbovciv-zhinok pro armiyu ta vijs`kovu sluzhbu [Tekst] / Yu. A. Kalagin //Grani. – 2014. – № 2 (106). – С. 112 – 117.
2. Batrakova L. G. Gendernaya struktura zanyatosti` v vooruzhennykh sy`lax stran my`ra / L. G. Batrakova, G. N. Krasnova // Yaroslavsky`j pedagogy`chesky`j vestny`k. – 2013. – Т. I. – № 2 (Gumany`tarnye nauky`). – С.81-85.
3. Vijs`kova feminizaciya vpevnenno shy`ry`t`sya planetoyu, abo deshho pro zhinok v armiyax krayin svitu [E. resurs] // Narodna armiya. – 2016. – 8 bereznya. – Rezhym`m dostupu: <http://na.mil.gov.ua/30685/-vijskova-feminizaciya-vpevnenno-shiritsya-planetou-abo-deshho-pro-zhinok-v-armiyax-krayin-svitu>
4. Androsenko I. Aty`-baty`, jshly`...divchata, abo istory`chny`j ekskurs shhodo g`endernoyi polity`ky` v zbrojny`x sy`lax providny`x krayin svitu // Y`nformacy`onno-prosvety`tel`skoe y`zdany`e «Ya», Specy`al`ny`j vy`pusk «Novye roly` dlya ukray`nsky`x zhenshy`n». – Х.: Хар`kovskaya zhenskaya
- organy`zacy`ya «Krona», 2009. – С. 31-32/[E. resur]. Rezhym`m dostupu: <http://krona.org.ua/assets/files/journal/Gendernyi-zhurnal-Ya-rol.pdf>
5. Gry`czaj I. O. Problema gendernogo balansu v nacional`ny`x zbrojny`x sy`lax: teorety`ko-pry`kladny`j aspekt //Naukovy`j visny`k publichnogo ta pry`vatnogo prava. –2016. –№5. –С. 3–8.
6. «Nevy`dy`my`j batal`jon»: uchast` zhinok u vijs`kovy`x diyax v ATO: sociol. doslidzh. / Ukr. zhinoch. fond ; [avt. tekstu: G. Gry`cenko, A. Kvit, T. Marcenyuk]; za zag. red. Tamary` Marcenyuk. - Ky`yiv: ST-DRUK, 2016. - 67 s.
7. Obov`yazkovy`j pry`zov zhinok u armiyu: mizhnarodny`j dosvid ta Ukrayina [E. resurs]. – Rezhym`m dostupu: <https://uain.press/articles/obov'yazkovyj-pryzov-zhinok-u-armiyu-mizhnarodnyj-dosvid-ta-ukrayina-605256>
8. Zhinky` v armiyi vsuperech vs`omu // Ukrayin`ska pravda. Zhy`ttya. – 13 zhovtnya 2015 r. [E. resur]. Rezhym`m dostupu: http://life.pravda.com.ua/columns/2015/10/13/201761/view_print/

The experience of gender parity in armies of the world

O. Y. Kashaba, I. V. Shcherbyna

Abstract. The article deals with the issue of gender parity in armed forces. Present armed forces of most world countries are unfeasible without gender balance. Many developed countries are causing the increase of general proficiency and qualification level of women officers as well as the change of their occupation structure. The public authorities of these countries are governed by the principal that the conditions of military service for women should be constantly improved.

Keywords: gender parity, armed forces, women and men rights, polity.

The Holodomor and Soviet State Terrorism

C. McGrath

Public Administration Department, Specialty: Political Science, Taras Shevchenko National University of Kyiv, (Kyiv, Ukraine)
(San Diego, California, United States)

Corresponding author. E-mail: charlesm365@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1082-6466>

Paper received 16.04.19; Accepted for publication 15.05.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-18>

Abstract. How did Stalin kill millions of Ukraine's peasant class and intellectual elite and how has it affected the present Ukrainian national identity? This paper tells the story of a deliberate man-made famine and terror campaign carried out by Stalin and his Bolshevik government.

Keywords: Ukraine, Political Science, History, Master Narrative, Russia, Holodomor, Purges, Stalin.

Purpose: The purpose of the article is to help the reader understand the traumatic events known as the Holodomor and Great Purges – atrocities committed under Moscow rule that are part of Ukrainian national identity.

Methodology: My methodology draws on many sources discussed in my previous paper, *Master Narratives of Ukrainian Political Culture*. Some of the sources were Carl Jung and Joseph Campbell who greatly contributed to our understanding of archetypes, story form, and how they affect the audience. Campbell's analysis on the Hero's Journey myth was very helpful in understanding the hero story form and its significance. Moreover, H. Porter Abbott, Gerald Prince, and Edward Forster have excellent works on story and narrative structure. Predominantly I draw from research done by Jeffrey Halverson, H.L. Goodall, and Steven Corman, in *Master Narratives of Islamic Extremism* for deconstructing narratives.

Findings: The narratives of the Holodomor and Great Purges, aka Great Terror, follow a victimization story line with victim, tyrant and imperialist archetypes. These stories support Ukraine's Imperial Oppressor Master Narrative that is repeated throughout its history.

Originality: The focus on telling the stories from the Ukrainian perspective(s) and understanding the elements of the victimization story form and the archetypes at play adds a unique approach to understanding the complex history shaping Ukrainian identity and fueling the current conflict between Russia and Ukraine.

Practical Value: Understanding the main points of the stories from the Ukrainian perspective(s), and how they support Ukrainian national identity will help US policy makers in spotting and understanding the Russian counter narratives and how they are used to influence Russian, Ukrainian and Western audiences.

Analysis of the recent achievements: Various sources are used for historiography of Ukrainian history concerning the Holodomor and Great Purges including notable historians Timothy Snyder, Serhy Yekelchuk, Orest Subtelny, Serhii Plokhy, Anne Applebaum, Anna Reid, and Nicolas Werth, Simon Sebag Montefiore, Gerard Chaliand, Arnald Blin, and quotes from contemporary Ukrainian leaders.

Introduction: Among the Ukrainian events during Soviet rule, few are as traumatic as the Holodomor and Great Purges in the 1930s. These stories are deeply embedded and retold by Ukrainians today – young and old. Having a moral force, the stories establishes a clear distinction between good and evil. In order to understand

how and why these atrocities occurred, we need to begin in the aftermath of World War I, Stalin's rise to absolute power, and the forced collectivization and subordination of the Ukrainian people from the late 1920's to late 1930's. This paper will conclude with an analysis on how the two events are structured as a system of stories supporting the transhistorical imperial oppressor master narrative.

It is far safer to be feared than loved – Machiavelli
Chapter XVII

Following World War I and Ukraine's failed bid for nationhood during the Ukrainian War of Independence 1917-1921, the Soviet Union took most of Ukraine with Poland taking Galicia and the greater part of Volhynya per the Treaty of Riga in 1921. The Bolshevik's had succeeded, and Ukraine was once again ruled by Russia. After decades of Tsarist Russia's attempt to rid Ukrainian's of their language, the Bolsheviks changed tactics. Lenin, considering the importance of winning the hearts and minds in Ukraine, began a program known as Ukrainization in 1923 – which would be reversed in 1933 under Stalin. Also, the Bolshevik's emphasized education, a move which was in contrast to Tsarist policies. Thus, ten years after Red October the country's literacy rate among urbanites had risen from 40% to 70% [1]. Despite the achievements of the Bolshevik policies, it was not without growing resistance among Ukrainians who still hoped for independence – especially in the Galician and Volhynian regions of Northwest Ukraine.

Lenin laid the foundation for consolidating power and controlling the masses. He understood the effectiveness of mass terror and thus, on December 7, 1917 created the Soviet secret police named Cheka, precursor to the NKVD and KGB. The Bolshevik's believed they had to eradicate the old system and everyone that supported it, starting with the Tsar and his family. Not to be expelled from the country, or imprisoned - they were executed - Tsar Nicholas, his wife Alexandra, their five children, and all the servants. Next, in order to put down rebellions, and there were many, Lenin instructed the Cheka to conduct massive arrests which included hostage taking of the bourgeoisie, i.e., he had the wealthiest people of the important grain producing districts taken hostage, and if the districts didn't comply with his requisition plan, the hostages were executed. Lenin also built concentration camps which Stalin later expanded. Lenin's execution of the Red Terror between 1917 – 1921 cost the lives of 500,000 to 2

million people in the Soviet Union. A campaign meant to destabilize the population while stabilizing the regime [2].

In 1927 Stalin, gained control of the Bolshevik party. Unlike Lenin, Stalin's strategy was to speed up industrialization at all costs. Like Lenin, he was determined to break any resistance. Stalin took advantage of Lenin's creation of institutionalized terror to strengthen his hold on power, and continue eradicating people he believed posed a threat to the regime. One of the biggest targets of the new regime would be the peasants. As Nikita Krushchev said, "For Stalin, peasants were scum." (Subtelný, 2009, p. 404) [1] For the Bolsheviks, they represented 'petty bourgeois', and these peasants or "small independent producers" support the bourgeois, i.e., the owners of production and employers to the wage earners [3]. In adhering to Marxist doctrine, the Bolshevik's believed both classes had to be destroyed.

In 1928 Stalin implemented his first Five-Year Plan having ousted the more moderate Nikolai Bukharin. Bukharin had been a high ranking and loyal Bolshevik. Yet, he disagreed with Stalin's plan for forced collectivization. Stalin would later have Bukharin executed for disloyalty during the Great Purge of 1936 – 1938 [4]. In practice, collectivization meant that the people who owned farms became state employees of the Soviet Union and their farms then belonged to the state. During the 1920s the Bolshevik's had begun their communistic policies of nationalizing estates and industries and confiscating grain from peasants, then setting unreasonably high quotas. The Bolshevik's also limited the amount of grain peasants were allowed to keep to as little as thirty pounds per month [1]. Penalties were strict; in 1932 a policy was implemented stating that any man, woman, or child taking even a handful of grain from a collective farm could be executed [1]. The Russian writer Mikhail Sholokhov reported the following account on peasants who had been suspected of hiding grain. The following two methods were used during the interrogations.

The "cold" method: the worker is stripped bare and left out in the cold, stark naked in a hangar. Sometimes whole brigades of collective workers are treated in this fashion.

The "hot" method: the feet and the bottom of the skirt of female workers are doused with gasoline and then set alight. The flames are put out, and the process is repeated ... [4]

Stalin was intent on surpassing the west in the Soviet Union's industrial development. At the First Conference of Workers in 1931 Stalin said, "We are fifty or a hundred years behind the advanced countries. We must make up this gap in ten years. Either we do it or they will crush us." [5] Being inspired to propel your country forward is one thing, being willing to sacrifice the lives of ones' people, another. Yekelchuk states that, "The Soviet state was determined to extract from the republic the maximum amount of grain for sale abroad, in order to fund the Kremlin's mammoth industrial projects." [6]. To achieve his goal, Stalin sped up the process of collectivization. The plan involved buying grain from peasant landowners known as '*kulaks*' well below the market value, as low as one-eighth the market price [1]. When the *kulaks* refused the low-price, Stalin decided it was time to destroy them as a class known as 'dekulakization'. Soviet propaganda portrayed the program as class warfare – "a crusade

against the rich peasants or kulaks" [3]. Yet, on average the peasant income was half of what the average industrial worker earned; the industrial worker being the ideological support base for the Soviets.

In the early 1930's, as part of the dekulakization program, more than a million Ukrainian families were forced onto trains, and deported to Siberia. The train rides covered multiple time zones over thousands of miles. Many Ukrainians, especially children died from the cold before reaching their destination [7; 8; 9]. In Ukraine, as in Kazakhstan, many peasants protested collectivization by hiding grain and slaughtering their animals. On a more limited scale peasants revolted violently. Yekelchuk cites one such revolt by peasants in Chernihiv province, which was joined by soldiers of the 21st Red Army Regiment. From February 20 to April 2, 1930, 46 Soviet officials were killed and 84 wounded [3]. Still, given their hopeless situation many peasants began to cede to Moscow and allow their farms to be collectivized.

Stalin reacted to the peasant resistance by raising the quotas and confiscating all grain from individual farmers. This started a chain reaction resulting in famine in Ukraine as well as southern Russia and Kazakhstan. People began to starve in 1931 in Ukraine, Kazakhstan, and southern Russia, with the famine reaching its height in 1932. Yet, in 1932 Stalin chose to raise the grain quota by 44 percent. By June 1932, more than 80,000 people had starved in the Kyiv region. Upon receiving a letter reporting the situation and asking for help, Stalin denied that there was a famine and "banned the word itself from official correspondence." [10] Ever the pragmatist, he ordered filmmakers to make films not to show how things were, but how they should be – making films of peasants in radiant fields [11].

During the famine, Ukrainians attempted to leave their villages in search of food but were prohibited to do so. Early in 1933, armed guards were posted at the Ukrainian Russian border to prevent starving Ukrainians from crossing into Russia in search for food [6]. The West sent trains full of grain to the Soviet Union in response to the famine, but Stalin refused to accept the much needed food [12]. In fact, while his people were starving in Ukraine, Kazakhstan and Kuban Russia, all places that had previously protested collectivization, Stalin continued to export grain [4]. In Stalin's eyes the famine was a result of the resistance to policies necessary to force progress. The following quote, details his 'ends justifies the means' approach to the collectivization program,

"A ruthless struggle is going on between the peasantry and our regime. It's a struggle to the death. This year was a test of our strength and their endurance. It took a famine to show them who is master here. It has cost millions of lives, but the collective farm system is here to stay. We have won the war!" [1]

Sadly, between three to six million Ukrainians died during the famine and it remains one of the strongest atrocity narratives among the Ukrainian people as a result of Soviet rule [13].

The Great Terror

... and those whom he offends, remaining poor and scattered, are never able to injure him; whilst the rest being uninjured are easily kept quiet, and at the same time are anxious not to err for fear it should happen to

them as it has to those who have been despoiled. - Machiavelli Chapter III

After the Bolshevik's took over, they carried out a number of purges starting in 1919 to strengthen their grip over the Soviet Union. The terror campaign began in 1934 and reached its height in 1937. Of all the republics, Stalin considered Ukraine the greatest threat to Moscow rule given the size of its population, more than 29 million in 1926 [10], and fact that the majority were peasants with bourgeois and nationalistic tendencies. According to Plokhly, Stalin had never gotten over the surprise attack on Bolshevik forces in 1920 by the Polish and Ukrainian armies under Jozef Pilsudski and Simon Petliura, which had driven the Red Army out of Kyiv. Thus, in Stalin's mind it was a real possibility that such a rebellion could reoccur, and he was determined to stop it.

During the Great Purge of 1937-1938 Stalin's secret police, called the NKVD and headed by Nikolai Yezhov, arrested Ukrainians of various classes but especially the political elite. Many of whom were communists and had supported the Bolshevik's. After an interrogation and being forced to confess to fabricated crimes they were executed. Even worse, during the interrogations they had to name someone who had recruited them and who they had recruited. Usually, they named friends but some even named family members – sealing them the same fate [1].

It's difficult to measure the psychological impact state terrorism had on Ukrainian society. From the ordinary peasant to the elite – everyone felt the reach of Stalin. People spoke to each other in code afraid to say anything negative about him. The day-to-day atmosphere and control that Stalin exerted in which people feared being arrested can be understood by the following passage:

For these people, this meant unremitting dread. Dread of hearing a knock on the door in the middle of the night; dread of disappearing forever. Collectively, the psychological toll was appalling and impossible to quantify. Insecurity, fear, and unpredictability were the order of the day... The least false step or unguarded word could mean death or the Gulag [2]

Subtelny estimates that 3-12 million people were sent to labor camps, with a high percentage of them being Ukrainian. Moreover, Subtelny calculates around 500,000 people were executed during the purge of 1937-1938, while Snyder's research concludes that "681,692 people were shot" [1]. Plokhly also reports that nearly 270,000 people were arrested in between 1937-1938 with almost half of them executed. Although the numbers vary, all of the figures are tragically high. Ironically, Yezhov met the same fate as his victims in 1940 when Stalin had him executed, blamed for the excessive number of victims and accused of being a spy [14].

In describing the long term impact on Ukrainian society historian Anne Applebaum writes the famine and purges during the 1930's eliminated the nations' best minds – scholars, writers, and political leaders. Stalin's use of state terrorism removed resistance within Ukraine, and the people who were left were "frightened into silence and obedience" ... "the state became something to be feared, not admired" thus, the passivity or perhaps fatalistic outlook present with much of the current Ukrainian population stems from 1933 [15]. With so much time passing since 1933, it seems inconceivable that a minority could

get away with such brutality over the majority. Yet, modern history shows us far too many examples: the Chinese communists under Mao Zedong, the Khmer Rouge Regime in Cambodia, Boko Haram in West Africa, ISIS in Iraq and Syria, the Taliban in Afghanistan – perhaps Mao was right when he said, "political power grows out of the barrel of a gun." [16].

The Holodomor and Great Purge of 1937-38 master narratives are often spoken of in the same breath, as they occurred in succession and with the same intention – to consolidate power and break nationalistic aspirations and resistance to Moscow rule. The retelling of the Holodomor and Great Purge follow a victimization story form with Stalin as the archetypal tyrant and Bolshevik ruled Soviet Union as the imperial oppressor, and Ukrainians as the victims – the events serving as a subset of the imperial oppressor master narrative. References to the Holodomor and Great Purge frame contemporary conflicts and events concerning Russia such as The Orange Revolution, Euro Maidan Revolution, annexation of Crimea, and Russian backed insurgency in Donbass. The narrative trajectory guides the intended audience to resist the imperialist, i.e., Russia, and to defend and liberate the people of Ukraine. For many Ukrainians including former President Yushchenko, the Holodomor is referred to as a genocide placing Stalin in the same category as Hitler and serving as a reminder of the consequences for failing to resist Moscow rule. During a visit to the UK in 2008 "President Yushchenko opened an exhibition 'Execution by Hunger: the unknown genocide of Ukrainians', dedicated to the 75th anniversary of the Holodomor of 1932-33, in the House of Lords." He said that the action was "focused on destroying a whole nation" and it was the "worst act of genocide in human history, in which almost 10 million people died". Furthermore, he cited the terror aspect of the famine which for decades remained unknown as survivors were afraid to even talk about it, "Those who spoke about the Holodomor risked repression." [17] Even President Kravchuk, who made his career as a Soviet apparatchik, said of the famine, "A democratic form of government protects a people from such misfortunes,"... "If we lose our independence we are destined to forever lag far behind economically, politically and culturally. If this happens, most importantly, we will always face the possibility of repeating those horrible pages in our history, including the famine, which were planned by a foreign power." [15]

On September 20, 2017 President Poroshenko said the following at the UN General Assembly in New York, "It was an man-made famine in Ukraine in 1932-1933, organized by the totalitarian regime of Stalin, which killed 7 to 10 million Ukrainians," [18] Moreover, on November 25, 2017, at a commemoration of the Holodomor President Poroshenko spoke of the famine and purges arguing that the acts were committed to pacify the whole of Ukraine,

"the main motive for organizing the Holodomor was that Ukrainians - the second largest nation of the former Soviet Union - had a huge cultural and historic heritage, their own traditions of state-building, the experience of national liberation struggle"... "the peasants were killed by starvation, and the intellectual class - by bullets" ...

“They shot the chosen ones, but aimed to exterminate the whole Ukraine.” [19]

Following the massive Vostok-2018 Russian military exercises, Ukrainian General Viktor Muzhenko commented that the exercises were clearly an example of “their

[Russia’s] actual plans to conduct offensive operations against Ukraine.” [20] The current conflict between Russia and Ukraine adds to the fear of an escalation and consequently strengthens the unity of the Ukrainian people and the Imperial Oppressor Master Narrative.

REFERENCES

1. Subtelny, Orest. *Ukraine: A History*. Toronto : University of Toronto Press Incorporated , 2009.
2. Chaliand, Gerard and Blin , Arnaud. *The History of Terrorism*. Berkeley : University of California Press, 2007.
3. Yekelchyk, Serhy. *Ukraine: Birth of a Modern Nation*. New York : Oxford University Press, 2007.
4. Werth, Nicolas. *A State Against Its People: Violence, Repression, and Terror in the Soviet Union*. [book auth.] Mark Kramer. *The Black Book of Communism*. Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press , 1999, pp. 33-268.
5. Why did Stalin want to industrialise the USSR?. *The National Archives*. [Online] February 15, 2019. <http://www.nationalarchives.gov.uk/education/heroesvillains/g4/cs1/>.
6. Yekelchyk, Serhy. *The Conflict of Ukraine: What Everyone Needs to Know*. New York : Oxford University Press, 2015.
7. Solzhenitsyn, Aleksandr. *The Gulag Archipelago, 1918-1956*. New York : Harper & Row, Publishers, 1974.
8. Conquest, Robert. *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*. New York : Oxford University Press, 1986.
9. Top Soviet denounces Stalin's gulags. Quinn-Judge, Paul. June 16, 1987, *The Christian Science Monitor*.
10. Plokhy, Serhii. *Gates of Europe: A History of Ukraine*. New York : Basic Books, 2015.
11. Bulley, Tony. *Stalin: Inside the terror*. Dir. Bulley, Tony. [perf.] Sian Phillips. British Broadcasting Corporation & Granada Television, 2003.
12. Dadabayeva, Gulnara. [interv.] Charles McGrath and Nygmet Ibadildin. September 2016.
13. Snyder, Timothy. *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*. New York : Basic Books, 2010.
14. Montefiore, Simon Sebag. *Stalin: The Court of the Red Tsar*. New York : Vintage Books, 2003.
15. Applebaum, Anne. *Red Famine: Stalin's War on Ukraine*. New York : Doubleday , 2017.
16. Tse-Tung, Mao. *Selected Works of Mao Tse-tung: Vol. II*. Peking : Foreign Language Press, 1965.
17. President Yushchenko - Speeches on Holodomor. Association of Ukrainians in Great Britain. [Online] 2008. <https://www.augb.co.uk/president-yushchenko-speeches.php>.
18. Ukraine Remembers Victims of Holodomor (1932-1933). UNIAN. [Online] November 25, 2017. <https://www.unian.info/society/2262574-ukraine-remembers-victims-of-holodomor-1932-1933.html>.
19. Russian Federation assumed responsibility for the crimes of the Soviet regime - President Poroshenko on the anniversary of the Holodomor in Ukraine. President of Ukraine: Petro Poroshenko Official Website. [Online] November 25, 2017. <https://www.president.gov.ua/en/news/rosijska-federaciya-vzyala-na-sebe-vidpovidalnist-za-zlochyn-44706>.
20. Russia Planning Offensive Operations against Ukraine. UNIAN. [Online] February 26, 2019. <https://www.unian.info/war/10461288-russia-planning-offensive-operations-against-ukraine-general-staff-in-kyiv-says.html>.
21. Reid, Anna. *Borderland: A Journey Through the History of Ukraine*. New York : Basic Books, 1997.
22. Yushchenko. Ukrainian President Yushchenko Yushchenko's Address before Joint Session of U.S. Congress. Official Website of President of Ukraine. [Online] April 6, 2005. <https://web.archive.org/web/20061006021607/http://www.president.gov.ua/en/news/data/print/173.html>.

RECREATION AND SPORTS

Еволюція використання комп'ютерних технологій у спорті

О. С. Петрик

Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна,
Corresponding author. E-mail: sashapetrik@gmail.com

Paper received 27.03.19; Accepted for publication 12.04.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-19>

Анотація. У статті проводиться аналіз впливу новітніх комп'ютерних технологій на розвиток спорту, наводяться приклади використання ЕОМ, ПК, VR та інших систем в рамках змагально-тренувального процесу спортсменів, для покращення роботи суддів та збільшення якості спортивних трансляцій. Окремим питанням розглядається явище кіберспорту, що з'явилося в результаті об'єднання властивостей спортивної культури та комп'ютерних технологій. Мета дослідження полягає у доведенні факту значного впливу комп'ютерних інноваційних технологій та систем на розвиток світової культури спорту. Об'єкт дослідження — комп'ютерні технології та системи, що використовувалися або були розроблені для спорту. Предмет дослідження — характерні особливості, закономірності і тенденції використання комп'ютерних технологій та систем у спорті. У дослідженні використовувалися такі методи: аналіз, синтез, хронологічний та історико-порівняльний.

Ключові слова: спорт, комп'ютерна технологія, комп'ютерна система, кіберспорт.

Вступ. Наприкінці минулого тисячоліття виникнення та бурхливий розвиток комп'ютерних технологій спровокував появу нових можливостей у багатьох сферах людської життєдіяльності. У наш час дуже важко знайти професію, де використання комп'ютерних систем, що здатні обробляти значно більші обсяги інформації, ніж людський мозок, не буде виправданим. Комп'ютер, на відміну від друкованих документів, спроможний не лише зберігати дані, але й активно використовувати їх. Сучасні програми здатні на автоматичний збір, обробку, зберігання та сортування інформації, а розвиток сфери програмування дозволяє з упевненістю стверджувати про безмежність можливостей для розвитку комп'ютерних систем.

Спорт є фундаментальною складовою людської культури, багато його видів було створено тисячі років тому, а до наших днів вони пройшли еволюційний процес: змінювалися правила, модифікувалося обладнання, проходив процес стандартизації змагального процесу тощо. Але це дослідження не втрачає своєї актуальності, бо протягом останніх 50 років завдяки успішній інтеграції комп'ютерних інновацій у змагальний, тренувальний, суддівський та глядацький процес значних змін зазнало багато видів спорту.

Короткий огляд публікацій за темою. За історичну основу цього дослідження взято роботу О. К. Мелешенка «Дисплейленд. Сторінки світового огляду» [1], в якій було зафіксовано перші тенденції використання новітніх комп'ютерних технологій у різних сферах життя людей, в тому числі спорті. Ця наукова стаття побудована на актуалізації знань, зафіксованих у «Дисплейленді» у 1995 році за допомогою історико-порівняльного методу.

Мета дослідження полягає у доведенні факту значного впливу комп'ютерних інноваційних технологій та систем на розвиток світової культури спорту.

Поставлена мета передбачає виконання наступних завдань:

- Визначити, яким чином комп'ютерні інновації змінювали окремі елементи спорту з моменту їх виникнення до наших днів.

- Виявити фундаментальні комп'ютерні технології та системи, які використовувалися у найпопулярніших видах спорту протягом досліджуваного періоду.
- З'ясувати роль розвитку комп'ютерних технологій у виникненні кіберспорту.

Методи дослідження. У дослідженні використовувалися такі методи: аналіз, синтез, хронологічний та історико-порівняльний.

Загальнонаукові методи аналізу та синтезу було використано на етапі виявлення та вивчення найактуальніших прикладів використання комп'ютерних технологій як наприкінці двадцятого століття, так і в наш час. За допомогою аналізу об'єкт дослідження, що сприймається як цілісна система, було умовно розділено на складові частини для їх більш детального вивчення. Синтез допоміг виявити ключові елементи отриманого знання та об'єднати їх у єдине ціле у вигляді висновків.

За допомогою хронологічного методу всі приклади створення комп'ютерної технології або системи з її подальшою імплементацією у спорт поступово розкривалися у хронологічній послідовності: від перших спроб до сучасної реалізації.

Історико-порівняльний метод було використано на всіх етапах дослідження у якості фундаментального. На основі фактів минулого було проаналізовано актуальний стан проблем, які вирішувалися за допомогою комп'ютерних технологій та систем у середині та наприкінці двадцятого століття.

Результати та обговорення. Взаємодія людини та комп'ютера відбувається за допомогою певних технологій. Фундаментальна, клавіатурна, полягає у діалозі між користувачем та ПК за допомогою простих команд, якими людина повідомляє машині завдання, у відповідь отримуючи набір можливих подальших дій або повідомлення про помилку. «Вказівка – відповідь – вказівка – відповідь» — так і відбувається спілкування людини з машиною. Усе це заради певної мети, частіше за все пов'язаної із пошуком інформації або виконанням завдання.

Від фундаментального, клавіатурного, засобу взаємодії прогрес пішов досить далеко. Вже не перше десятиліття як альтернатива клавіатурі використовують інші подібні прилади (світлові олівці, джойстики), голос, зір, окуляри-монітори або навіть спеціальні шоломи. Шолом, одягнутий на людину, видає для кожного ока окреме зображення, імітуючи роботу очей у реальному світі. Завдяки високій якості зображення створюється абсолютно реалістична ілюзія дійсності. За допомогою комп'ютера зображення на екранах (перед очима користувача) змінюється синхронно рухам голови людини, а тому створюється ефект повної присутності, людський мозок сприймає побачене за законами реального світу. Ефект посилюється за допомогою впливу не тільки на візуальну картинку, але й на відчуття людини: слух (створення додаткових звукових ефектів), дотик, запах тощо. За допомогою комп'ютерних технологій створюється інша реальність. Головне, не сплутати її із реальним світом. З точки зору науки, така технологія виходить за рамки традиційного сприйняття цього поняття: замість оптимізації старого виробництва вона створює нову технічну базу цивілізації, яку науці ще треба дослідити.

Варто згадати ще про одну технологію — комп'ютерну графіку. За допомогою графічного відтворення абстрактні об'єкти можна матеріалізувати — така технологія знаходилася поза зоною досяжності людства до виникнення перших ЕОМ. Віднедавна завдяки комп'ютерним технологіям з'явилася можливість перевести абстрактні об'єкти у матеріальний світ, розташовувати їх у просторі, змінювати їх властивості, аналізувати у динаміці тощо.

Подібні методи використовуються у технології комп'ютерного моделювання, яка набула особливої популярності у медичній, хіміко-біологічній, військовій, метеорологічній, проектувальній, кінематографічній та інших сферах людської діяльності. Імітація об'єктів, їх взаємодії, розробка сценаріїв чи створення прогнозів — усе це теж є результатом взаємодії комп'ютерів та людей.

Наприкінці двадцятого століття комп'ютерні технології почали знаходити своє місце у спортивних змаганнях.

Уже в 1967 році відбувся перший міжнародний матч між шаховими програмами, у якому радянська "Каїсса" перемогла американську, створену у Стенфордському університеті, з рахунком 3:1. Згодом традиційним став чемпіонат світу серед комп'ютерів-шахістів. Перший з них, у 1974 році, виграла та сама "Каїсса", проте протягом наступних п'ятнадцяти років перемагали тільки розробки американських учених [1, 197].

У 1988 році комп'ютерна програма Deep Thought вперше змогла перемогти міжнародного гросмейстера (людину, що професійно грає в шахи на високому рівні) — Бента Ларсена. У протистоянні із чемпіоном світу Гаррі Каспаровим ця ж комп'ютерна програма здолала нищівної поразки [2].

У 1993 році світовим лідером вважалася американська програма Deep Thought, яка мала фантастичну як на той час цифру одночасно працюючих процесорів — близько ста! При цьому усі вони були спеціально розроблені для шахової програми, яка була здатна фіксу-

вати та розглядати до 10000 позицій чи ходів за секунду, а трансп'ютер проводив аналіз мільйона позицій за секунду [1, с. 197-198].

Але перша гучна перемога комп'ютера над людиною-гросмейстером сталася лише у 1994 році. Гаррі Каспаров на той момент вже був багаторазовим чемпіоном світових змагань, але поступився комп'ютерній програмі "Pentium Genius" вже у першому раунді Гран-прі у Лондоні. Для російського гросмейстера ця поразка стала шоком, для науковців — великим проривом, а для компанії Intel, яка створила цього залізного гросмейстера, — найкращою рекламою. У 1995 році Каспаров взяв реванш у "генія" [4].

Згодом змагання комп'ютеру із гросмейстерами стали традиційними. У 1996 році Каспаров без проблем переміг розробку компанії IBM — машину для шахів "Діп Блю". На той момент комп'ютер був здатним оцінювати 200 мільйонів позицій на секунду. Каспаров програв першу партію, але переміг із загальним рахунком 4:2. Наступного року компанія IBM попросила про реванш, у якому комп'ютер "Діп Блю" все ж переміг з рахунком 3,5:2,5. Результат того матчу довго піддавався сумніву, бо довести непричетність людини (наприклад, іншого гросмейстера) до тієї гри, було неможливо. У 2003 році Каспаров протестував комп'ютерні програми Deep Junior та X3D Fritz — обидва поєдинки завершилися внічию [3].

На сьогодні комп'ютерні програми досягли ще більшого рівня розвитку. Перемогти гросмейстера може програма, встановлена на смартфоні, але на рівні змагань серед штучного інтелекту конкуренція надвелика: у фіналі чемпіонату ТЕСЕ з шахів серед комп'ютерів з рахунком 50,5:49,5 переміг шаховий двигун Stockfish. Комп'ютери досі програють людині у побудові далекоглядних стратегій. Машина безпомилково діє на короткій дистанції та ніколи не відпускає перемогу в ендшпілі. Єдиним обмеженням для комп'ютера є обсяг його пам'яті: Після кожного ходу комп'ютер перебирає можливі варіанти розвитку подій, обираючи найбільш вигідний. Глибина пошуку, тобто наскільки далекоглядно може побудувати свою стратегію комп'ютер, і грає вирішальну роль [5].

Комп'ютерна графіка та віртуальна реальність значно спрощують тренувальний процес у парашутистів. Ця професія та вид спорту є одним із найбільш складних у навчанні. Перші тренажери для парашутистів було розроблено каліфорнійською компанією "Systems Technology" ще у 1992 році. Первісно тренажер було розроблено для розвитку навичок боротьби із лісовими пожежами для американської лісової охорони. Механізм тренування тоді виглядав наступним чином: на кольоровому екрані комп'ютера імітувалися ноги парашутиста, дерева, водні ділянки та інші елементи місцевості. Місце, куди треба було приземлитися, позначалося хрестиком, а зображення струмочка диму, що здійснюється, дозволяло зрозуміти напрямок та силу вітру. Управління парашутом виконувалося через стропи, повністю аналогічні до тих, що використовувалися у справжніх парашутах. Після приземлення учень мав змогу передивитися траєкторію свого спуску нібито з верхньої точки польоту.

За допомогою сучасних VR-технологій абсолютно реально створити умови для повноцінного стрибка з

парашутом. На щорічній ігровій виставці Gamescom у 2016 було презентовано розробку компанії Revresh — VR-гру Para Parachute, яка функціонувала за допомогою окулярів віртуальної реальності Oculus Rift та набору реальних елементів парашутного екіпування, адаптованого під використання разом з програмою. За допомогою Oculus Rift перед очима людини виникла реальна картина стрибка з величезної висоти, а механізм, до якого “стрибуна” прив’язували за допомогою обладнання справжніх парашутистів, піднімав у повітря на декілька метрів. Мозку людини достатньо цього для того, щоб повірити у реальність подій, тому на декілька хвилин відірвати, де реальність, а де комп’ютерна графіка, дуже важко.

Сьогодні комп’ютерні симулятори, в тому числі із використанням VR, стали дуже поширеними. Їх використовують для розвитку професійних навичок у лікарів, пілотів літаків, космонавтів, військових тощо.

Комп’ютерні інновації знайшли своє місце у командних видах спорту. Так, задля вирішення наболілого питання про відсутність перемог на чемпіонатах світу з футболу протягом більш ніж 20 років футбольна збірна Бразилії стала використовувати комп’ютерну програму для аналізу тактичних варіантів гри будь-якого суперника і вибору правильної тактики у кожній окремій грі. Ця ідея спала на думку тренеру збірної Карлосу Альберто Парейрі перед “мундіалем” 1994 року. Програма давала змогу не тільки аналізувати ігри суперника, але й робити висновки із дій кожного гравця у матчі, щоб тренер встигав вчасно давати коригуючі вказівки команді. Федерація футболу Бразилії підписала контракт із розробниками цього проекту і стала переможцем чемпіонату світу-1994. Точно не без допомоги знань, отриманих з комп’ютера [1, с. 196-197].

Сьогодні програми для аналізу у командних видах спорту стали нормою для багатьох професійних клубів. Спеціальні розробки дозволяють автоматизувати одразу декілька складових тренувального та підготовчого процесу: дієтологи та фізіологи збирають та обробляють величезні бази даних щодо стану здоров’я спортсменів, чітко контролюючи їх раціон завдяки як мінімум щотижневому збору інформації; головний тренер та його помічники завдяки популярним мультифункціональним платформам, таким як InStat, TacticalPad та Wyscout, вирішують безліч задач в процесі підготовки до опонента чи аналізу власних помилок. Аналогічними розробками оперують і футбольні скаути: великі масиви інформації, що зберігаються у базах даних, у комплексі з інструментами сортування та фільтрації, дають можливість значно пришвидшити пошук необхідних гравців для команд. Сьогодні професійний футбол, баскетбол, хокей та інші командні види спорту неможливо уявити без подібного “софту”.

Сучасні винаходи дозволяють значно полегшити роботу суддів. У спорті часто виникають суперечливі моменти, у яких людське око не завжди здатне зібрати достатньо інформації для повноцінної оцінки ситуації. У чемпіонаті Німеччини з футболу ЕОМ для виявлення положення “поза грою” почали використовувати ще у сезоні 1993/1994 років. Телевізійна картинка, яку отримували зі стадіону, трансформувалася у 3D-зображення, де гравці перевтілювалися у фігурки задля спрощення візуального сприйняття. Цю технологію

вирішили не використовувати під час гри, за її допомогою лише проводили аналіз роботи арбітрів після матчу.

У 2018 році до офіційних правил гри у футбол було внесено технологію, яка дозволяє головному арбітру приймати рішення за допомогою відеоповторів — VAR (Video assistant referee). Під час кожної гри у спеціальному приміщенні сидить декілька помічників головного арбітра, які аналізують гру на предмет явних помилок рефері та можуть виправляти їх прямо під час гри. Частіше за все VAR використовується для того, щоб не допускати неточних рішень у ключових аспектах гри: фіксація голу, призначення пенальті, покарання червоною карткою тощо. Але VAR не замінив арбітрів у полі: усі рішення все одно приймають вони, але тепер помилок у їх роботі стало набагато менше. Єдиною футбольною технологією, яка працює автоматично, є Goal Line Technology, або Система визначення гола. За допомогою вбудованого у м’яч мікрочіпа комп’ютер здатний миттєво фіксувати взяття воріт, значно спрощуючи завдання боковому та головному арбітру, які часто знаходяться у ситуації, коли не можуть бути впевненими у тому, чи перетнув м’яч лінію воріт.

Проблема визначення голу є найбільш актуальною у хокеї, де швидкість пересування та розміри шайби створюють реальну проблему для арбітрів. У цьому виді спорту активно використовується система відеоповторів: за її допомогою переглядають моменти з порушеннями правил та взяттям воріт. Але часто виникають ситуації, коли звичайні камери, навіть у великій кількості, безсилі. Наприклад, коли голкіпер накриває усю шайбу тілом або ключкою. Вирішення цієї проблеми поки знайдено не було.

Популярною нині у снукері, крікеті та, особливо, тенісі, є система Hawk-Eye. Вона функціонує за допомогою великої кількості відеокамер, зображення з яких трансформуються у 3D-формат, візуально спрощуються та дозволяє безпомилково визначати місце контакту м’яча із землею.

Це великий крок вперед, бо ще 20 років тому лише створювалися перші комп’ютерні програми, які дозволяли без участі людини збирати статистику по багатьом параметрам гри прямо з місця подій. Ера стенографістів завершилася тоді, коли комп’ютер почав підраховувати кількість, наприклад, невимушених помилок, успішних бекхендів та виходів до сітки. Перша подібна програма була написана російськими вченими Б. Кантором та Є. Гавриковим. Їх апарат був здатний переводити хід подій поєдинку у набір символів латинської клавіатури у певній послідовності. Вже тоді інформація про кожного тенісиста збиралася таким чином та заносилася до бази даних, яка потім використовувалася при підготовці спортсменів до змагань.

У 1993 році перша електронна система суддівства матчу з тенісу пройшла тест на Відкритому чемпіонаті США. Її механіка була значно простіша за Hawk-Eye: на тенісні м’ячі наносилася мітка, яка взаємодіяла з магнітними кабелями, які було протягнуто під лініями кортів. Ця система приєднувалася до комп’ютера і визначала, був аут чи ні.

Наприкінці 1990-х – початку 2000-х почався ще один особливий процес взаємодії комп'ютера та спорту. Сталося таке собі об'єднання цих двох понять у одне — кіберспорт. Із розвитком індустрії комп'ютерних комплектуючих та, особливо, поширенню мережі Інтернет та відеоігор, у різних країнах світу паралельно почала зароджуватися індустрія змагань з комп'ютерних ігор. Головною відмінністю від традиційного спорту тут є арена змагань: в кіберспорті це не стадіон, не ринг, не траса, а сервер. Інвентар тут не ракетка, не м'яч і не шайба, а персональний комп'ютер.

Першими іграми, у яких була можливість для рівноцінного змагання між людьми на сервері, були Doom 2 та Quake. Вже у 1997 році в США була створена перша ліга професійних гравців у комп'ютерні ігри, або ж кібератлетів, — CPL (Cyberathlete Professional League). 22 роки потому кіберспорт став повноцінною спортивною індустрією: на змаганнях існують чіткі правила, кіберспортсмени присвячують своїй професії життя і постійно тренуються, щоб показувати найкращі результати на змаганнях, з усіх професійних чемпіонатів проводяться трансляції (переважно в Інтернеті), чемпіонати світу збирають стадіони, про змагання багато пишуть у засобах масової інформації, букмекери приймають ставки на кіберзмагання, створюються міжнародні федерації та об'єднання (WESA, IESF тощо), а в багатьох країнах світу змагання з комп'ютерних ігор визнано офіційним видом спорту (наприклад, Південна Корея, Росія, Казахстан тощо).

На початку 2019 року професії “кіберспортсмен” та “кіберспортивний менеджер” було офіційно визнано у Китаї [6].

Висновки. Немає нічого дивного в тому, що у вік розвитку комп'ютерних технологій навіть поняття спорту, напряму пов'язаного із класичним вченням про розвиток людського тіла, набуває рис комп'ютеризації. Але в цьому немає нічого поганого: це абсолютно логічний та закономірний крок еволюції спортивних змагань. Здавна людина прагнула до встановлення нових рекордів та на шляху до цього використовувала увесь доступний інструментарій. Тому не дивно, що у еру бурхливого розвитку комп'ютерних технологій вони знайшли своє місце у спорті, модифікуючи тренувальний, підготовчий, змагальний, глядацький та суддівський процеси, та навіть створюючи абсолютно нові види.

З моменту появи перших комп'ютерів почався процес їх стрімкого розвитку та поширеності у повсякденному житті людей, в тому числі у спортивній сфері. Комп'ютерні системи та технології зробили революцію у шахах, бо змогли неодноразово довести, що здатні стабільно перемагати гросмейстерів світового масштабу; командних видах спорту, де сприяли розвитку тренувально-підготовчого процесу, автоматизації процесів тактичного вивчення, скаутингу тощо; суддівстві, створивши більш ефективні засоби аналізу складних ігрових ситуацій за допомогою використання трьохвимірної графіки та інших комп'ютерних технологій.

Одним із головних досягнень комп'ютерно-технологічного прогресу стала поява нового виду спорту, кіберспорту, характерними особливостями якого є інвентар (персональний комп'ютер на пристрої введення) та місце проведення змагань (фізичний сервер, який поєднує пристрої учасників через кіберпростір).

ЛІТЕРАТУРА

1. Дисплейленд. Сторінки світового огляду : навч. посібник / укл. О. К. Мелешченко. – У 2-х ч. – Київ : ВПЮЛ, 1995. Ч. I. 256 с.
2. Bent Larsen vs Deep Thought (Computer) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.chessgames.com/perl/chessgame?gid=1472093>.
3. Esports officially recognized as profession in China [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.esports.com/news/esports-officially-recognize>.
4. First Computer to Beat Kasparov - Intel Grand Prix London 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://youtu.be/3EQA679DFRg>.
5. TCEC 2019 superfinal to Scid vs PC: Stockfish 10 vs Leela chess 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://echiquierbriochin.fr/en/tcec-2019-superfinal-to-scid-vs-pc-stockfish-10-vs-leela-chess-9/>.
6. Twenty years on from Deep Blue vs Kasparov: how a chess match started the big data revolution [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://theconversation.com/twenty-years-on-from-deep-blue-vs-kasparov-how-a-chess-match-started-the-big-data-revolution-76882>.

REFERENCES

1. Meleshchenko O. (1995), “Displayland : The pages of world review”, in 2 parts.

The evolution of computer technology usage in sport

O. Petryk

Abstract. The article analyzes the influence of the latest computer technologies on the development of sport, shows an examples of the usage of computers, PC's, VR's and other systems during athletes' training process, to improve the judging process and to increase the quality of sports broadcasts. A separate issue is the phenomenon of esports which emerged as a result of the combination of the characteristics of sports culture and computer technology. As a result, it was possible to determine how computer innovations have changed the individual elements of sports from the moment they arose to the present day. Next, we found success identifying the fundamental computer technologies and systems that were used in the most popular sports during the research period. We also managed to find out the role of computer technology development in the growth of esports.

Keywords: sport, computer technology, computer system, esports.

SOCIAL COMMUNICATION

Споживча і маркетингова цінність як ключові характеристики книги

А. В. Бідун

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Corresponding author. E-mail: a.jabluchko@gmail.com

Paper received 02.04.19; Accepted for publication 15.04.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-20>

Анотація. У статті розглянуто споживчу і маркетингову цінність книги як ключові характеристики, що детермінують діяльність редактора та інших її агентів, визначають поведінку цільових аудиторій. Окреслено простір фахових завдань редактора у роботі з книгою та (чи) окремими елементами її контенту для забезпечення й підтримування її успіху в медіапросторі. Завдяки осмисленню цінності як соціофеномену, проаналізовано розширення ціннісного поля книги в контексті новітньої технізованої й технологізованої дійсності, що урізноманітнює рецептивний досвід читача й впливає на оцінні судження й ціннісне ставлення до книги.

Ключові слова: *агенти книги, споживча цінність книги, маркетингова цінність книги, ціннісне ставлення.*

Вступ. Ключові характеристики книги, попри їхню стабільність у базових компонентах, змінюються під впливом нових видавничих технологій і стилів життєдіяльності читацьких аудиторій. Цифрова культура, утвердження ери «датаризму» [1] породжують нові очікування, мотивації, практики й оцінювальні системи. Ранньоісторичний погляд на книгу як на матеріальний об'єкт із духовною зарядженістю давно втратив свою одиничність. Суттєво похитнулися концепції, що інституювали книгу як внутрішньо впорядкований, логоцентричний витвір людської творчості й структурно стабільний (з урахуванням видової різноманітності) об'єкт. Сучасна книга, не втративши базових ознак, є динамічною, відкритою системою із значно розширеним й урізноманітненим функціоналом, що помітно змінює редакторські інтенції, практики і вимоги до них.

Новими мотиваційно-оцінними ознаками приросло бачення функціональності книги з позицій автора, видавця (редактора) і споживача, зазнали змін її конкурентні позиції, в іншому полі викликів увиразнюється її споживча і маркетингова цінність як ключова характеристика і джерело конкурентоспроможності. Осягнення цих явищ агентами книги зумовлює результати старань на всіх етапах «процесу книги» (М. Куфаєв).

Короткий огляд публікацій із теми. Праці зарубіжних дослідників розкривають різноманітні виміри процесу книги – буття в різних його фазах від видавничого задуму до читацького сприйняття та суджень про неї (Р. Каласо, М. Куфаєв, М. Бахтін, Е. Барякіна); соціокультурної, психічної природи й особливостей сприйняття тексту (Дж. Арчер, М. Л. Джокерс, М. Рубакін, Л. Чуковська); маркетингових підходів і стратегій видавництва у створенні книги (Дж. Девіс, Дж. Петер, Дж. Кремер, Я. Владарчик, П. Шульц Нібачка, М. Котомін, К. Костюк, О. Хлопунова). В Україні книгу в її товарних вимірах досліджували В. Теремко, Н. Зелінська, Т. Верба, О. Антоник, Н. Зубко, Н. Королук, А. Судин. У зв'язку із трансформацією книжкового контенту, технологій книготворення і книгорозповсюдження, читацьких очікувань і практик, становлен-

ням читача цифрової епохи актуалізується потреба вироблення нового погляду на споживчу і маркетингову цінність книги. Під впливом цих явищ іншими стають самонастанови та практики редактора, котрий репрезентує важливу ланку в системі забезпечення споживчої, маркетингової цінності книги, значною мірою – її рецептивної парадигми. У конкурентному середовищі успіх книги є і результатом її поза видавничої підтримки, ефективність якої також визначають старання редактора.

Мета. З'ясувати семантико-функціональне ядро цінності книги як специфічного товару, її споживчих і маркетингових аспектів на феноменальному та функціональному (з погляду агентів книги) рівнях.

Результати та їх обговорення. Книга в сучасному медійному просторі конкурує з найрізноманітнішими продуктами і видами діяльності, покликаними задовольняти інформаційно-естетичні, духовні потреби людини. Розмаїття людських потреб та інтересів, підсилене технізацією й технологізацією медіаспоживання, позбавляє друковану книгу центральних позицій в медіасистемі, привносить нові ознаки в її базові характеристики, розконсервовує й урізноманітнює функціональність. Під впливом цих процесів «реально і символічно переінакшується її статус як джерела і носія інформації, чинника озмістовлення культурного середовища, інструменту життєвої стратегії» [2, с. 8].

Новітні процеси, що змінюють статус книги, загострюють необхідність оновлення концептів, на яких трималося розуміння її споживчої й маркетингової цінності, спонукають знаходити нові вияви її функціональності, в інших координатах бачити межі ініціативи й відповідальності редактора та видавця. Як зацікавлені в успіхові книги і відповідальні за нього (продюсерська функція) її агенти (М. Куфаєв), редактор (видавець) разом із автором генерують її споживчу цінність (благо для цільових аудиторій), конкурентну позицію, потенціал якої визначають маркетингова сила твору (актуальність у читацькому світі), якість видавничих рішень (робота з твором і текстом, стильові компоненти видання) і поза видавничого супроводу, передусім – управління попитом, купівельною активністю (комплекс заходів щодо просування, дис-

трибуції, відносин з усіма задіяними в цьому процесі гравцями). У полі редакторського зору – створення та забезпечення зручності у користуванні книгою її споживачами, що виводить його інтереси за межі традиційних уявлень про видавничий процес і стимулює оволодіння різноманітною маркетинговою інформацією, без чого підготовка книги у видавництві втрачає маркетингові орієнтири. У цьому сенсі знання, талант, фаховий смак і фахова інтуїція редактора – важливі навігатори успіху книги.

Зорієнтованість на забезпечення споживчої та маркетингової цінності книги як її конкурентну перевагу по-різному організовує пов'язані з її створенням процеси – від «докнижкового етапу» [3] – праця автора над твором – до підтримування її життєспроможності в ринковому середовищі, що знаходить витяв у її атрибутиці як чинникові унікальності. Ціннісний погляд на книгу – усвідомлення, визнання її «важливості, значущості» [4, с. 1588] фокусує старання всіх агентів видавничого процесу (автора, редактора, дизайнера, ілюстратора, видавця, книгорозповсюджувача, бібліотекаря та ін.) на читачеві (споживачеві), задля якого все відбувається.

Застосування ціннісного підходу в різних сферах соціальної практики і галузях гуманітарної науки [5], в т. ч. видавничій, робить актуальним аксіологічний (ціннісний) погляд на книгу. У системі координат інформаційної цивілізації дослідження її ціннісних компонентів уже не може відбуватися із застосуванням інструментарію філософії, маркетингу, психології, історії, культурології та видавничої справи, оскільки значну роль у теперішньому її бутті відіграють технологічний і функціональний потенціал, проявами яких є її інтерактивність, доповнена реальність тощо. Є підстави прогнозувати розвиток функціональності книги саме завдяки подібним до них можливостям. Очевидно, це потребуватиме осучасненого розуміння поняття «цінність» як опорного в осмисленні цінності споживчої та маркетингової будь-якого товару, в т.ч. – книги.

Наукове осягнення цінності як соціофеномена залежало від часу і його культурної атрибутики, мало значення і місце як платформа культурної специфіки. В давні часи її знаходили в єдності основних людських цінностей – істини, добра і краси [6, с. 287; 7, с. 49]. Середньовіччя визнавало абсолютним її втіленням Бога [5]. Сакралізація письма, книги (Богонатхненне Слово) і процесу її створення черпає силу в тих світоглядних глибинах. Перехід від Богоцентризму до антропоцентризму – продукт Відродження, яке найвищою цінністю проголосило людину, звело в один простір цінності реального світу (блага) та ідеального буття (морально-етичні принципи) [5]. Просвітництво назвало основою цінності розум, науку і прогрес [6, с. 287]. На зорі індустріальної доби (XVIII ст.) Е. Кант обґрунтував підстави думати про цінність як значущість, Г. Гегель – співвідносити (не ототожнювати) її з річчю (матеріальним об'єктом) [5].

Ключові ідеї в осмисленні цінності, а також предметів і явищ, що її втілюють, наводять на міркування про акумулювання в книзі особливо значущих для людини і спільнот смислових значень – інтелектуальних, духовних, естетичних, прикладних та ін., що

виявляють її функції та специфіку їх розуміння: як «масовий продукт й інформаційний медіум, витвір мистецтва та продукт споживання, символ знання та престижу, комерційний продукт та медіум пропаганди» [8, с. 2] книга фігурує на всьому просторі ціннісних значень – від утилітарного до сакрального, апелюючи до індивідуального й колективного. Завдання в процесі її творення правильно відчитати ці значення, знайти точні засоби книжної мови (структурні одиниці, компоненти контенту) і доцільно їх організувати в цілісність з огляду на статус і функції конкретного видання й горизонти очікувань цільових аудиторій, в розпізнаванні яких також важливий ціннісний інструментарій.

Осмислення природи цінностей традиційно базується на розкритті й оперуванні такими концептами: значущість; задоволення потреб; ціннісне ставлення, ціннісна орієнтація, ціннісна парадигма. Усе це важливе в дослідженні потенціалу книги як людиноорієнтованого продукту й інструменту соціального інжинірингу (В. Різун).

Міркування філософа Р. Лотце [9] про цінність як особливе когнітивне утворення, чуттєве переживання людини в процесі її пізнавальної практики, спрямованої на конкретний об'єкт, перегукуються з бібліопсихологічним підходом М. Рубакіна [10] в розкритті природи, специфіки механізмів, різноманітних залежностей читацького проникнення в значущі (ціннісно наповнені) пласти книги і їхньої роботи в глибинах індивідуальної психіки. Застосувавши ідеї: Р. Семона про клітинну пам'ять (мнему) та сприйняття нею нових значень; В. Гумбольдта й О. Потебні – про слово як чинник переживань і суб'єктивність сприймання вираженого словом; І. Тена – щодо роботи структур культурної спадковості, М. Рубакін пропонує формулу сприйняття змісту, сенсу, значущості, цінності книги відповідно до успадкованих компонентів культури, насиченості й якості індивідуальних практик і сили втілених у книзі і явлених у слові виражальних засобів. Іншими словами, цінність – не тільки наявний у книзі потенціал, а спроможність його осягнути, і ця спроможність є данністю і процесом, благом і проблемою.

«Слово, фраза, книга, сукупність книг, уся література – збудники реакцій, реактиви» [10, с. 17], які по-різному впливають на того, хто їх сприймає. Підхід М. Рубакіна, який виводить на одну лінію контент книги, успадкований і набутий досвід її читача дає ключ до розуміння її як індивідуальної, колективної і вселюдської цінності. Його прагматика завжди допомагає тим, хто приписаний у видавничому цеху, знайти правильну світоглядну, фахову позицію і набір конкретних рішень в конкретних ситуаціях. Кожен суб'єкт творення книги по-своєму розуміє й осмислює її цінність, нагромаджує смисли й сенси, що об'єктивовані матеріально (дизайн-концепція) чи існують віртуально («ореол» книги у М. Рубакіна, «містицизм соборності» книги у М. Куфаєва, «енергетичне поле» у В. Теремка). Звичайно, при цьому він думає про цільову аудиторію і про місце видання в книжковому потоці. Читач розпізнає «книжковий капітал», сприймає, аналізує, порівнює, оцінює, визначає його суб'єктивну важливість. Його соціальний,

інтелектуально-емоційний портрет конкретизує діяльність редактора на всіх етапах створення книги. Змістово-емоційний, прикладний і ціннісний потенціал книги завжди є синтезом створеного автором, видавництвом і доствореного читачем. Із цієї позиції мислить і діє редактор, коли справа доходить до фундаментальних щодо успіху книги її ознак, як споживча та маркетингова цінність.

Цінність – явище багатозначне, яке охоплює символічні й утилітарні аспекти – ці її неоднорідність й неоднорівність втілена в книзі. Усі інформаційно-змістові, сенсотвірні, духовно заряджені її складники здебільшого виражають символічні й утилітарні вияви цінності. Символічну цінність можуть мати й неінформаційні компоненти книги. Тому розуміння книги як цінності виростає із філософії (культурології, естетики), філології, психології, прикладних сфер людського буття. В цьому сенсі цінність книги є мікромоделлю людського світу. Не обійдеться без урахування тлумачення цінності економічною наукою – як утилітарних, практичних (функціональних) характеристик товару (книга – також товар), покликаною для задоволення потреб.

Сакралізація книги і процесу її створення, характерна певною мірою на всіх етапах її історичного розвитку, нині суттєво вихолощена – книгу вже не сприймають як виняткове й високоефективне джерело отримання інформації й естетичних переживань. «Тепер книга звільнена від відбитку свого високого, неземного походження» [11, с. 71], змінюються її «ознаки-передумови», «ознаки-функції», «ознаки-ефекти» [2, с. 91]. У період «постправди», всеохопної дигіталізації, актуалізація питання появи «постлюдини» [12, с. 99] закономірно змінює ціннісні парадигми агентів книги і читачів. Попри все, книга залишається культурним продуктом, символічним благом, яке П. Бурдье розглядає «дволюкою реальністю товарів і значень, суто символічна і ринкова цінність яких залишається відносно незалежними один від одного, навіть коли економічна санкція сприяє посиленню культурного призначення» [13].

Складність і множинність явищ культури, яким є і книга, утримує актуалізованою увагу до проблем «подвійного виробництва» [14, с. 178] книги як контенту, одиниці матеріального світу, а також зосереджених на ній інтересів, потреб, вражень, оцінок (навколокнижкового простору), який є маркетинговим утворенням, функціонує у сфері матеріального і нематеріального буття товару (книги), є маркетинговим

утворенням – заявляє про цінність. Підтверджує чи спростовує її, фіксує й підтримує її функціонування в часі та просторі.

У цьому знаходить підтвердження теза маркетингово зорієнтованих теоретиків і практиків видавничої діяльності про принципову (стратегічну) важливість врахування рецептивних очікувань і можливостей читача. Усі вони сходяться на думці, що сприйняття, оцінювання книги відбувається після динамічних, зумовлених різними контекстуальними чинниками вражень, досвіду, пізнавальних можливостей читача, функціонального взаємодоповнення індивідуальної та соціальної ціннісних матриць. Читач повсякчас оприявнює споживчу цінність книги, виявляє свою потребу в ній, своє ставлення до неї, виходячи у своїх судженнях-оцінках на ціннісний рівень.

Часто неоднаково можуть бачити споживчу цінність видавець і читач, що маркетинг кваліфікує як загрозу для проекту. Це може бути наслідком конфліктних культурних настанов, ціннісного конфлікту поколінь. Щось із цього доступно знейтралізувати стараннями довкола книги, часто єдиним виходом будуть рішення в її просторі – все залежатиме від обставин діяльності, фаховості розуміння і дій. Очевидно, це мали на увазі Ж. Шет, Б. Ньюман та Б. Грос, які розуміють цінність як передумову ринкового вибору [15, с. 78]. Спроможність кваліфіковано бачити мотиви і зміст взаємодії читача з книгою в ринкових і неринкових ситуаціях, усвідомлювати, що її споживча цінність є результатом дії різних зовнішніх і внутрішніх сил – одна із ключових компетентностей сучасного видавця.

Висновки. Споживча і маркетингова цінність книги – предмет зацікавлення і поле діяльності всіх її агентів. Багатогранна природа книги і читача робить неприпустимим ігнорування його читацьких потреб, рецептивних особливостей і поведінки після її прочитання. У цьому процесі сходяться читацькі інтенції, закономірна спонтанність читацького світу, інтенції та старання видавця, багатьох агентів процесу книги, освіти, культури тощо. Динаміка історико-культурних змін впливає на сприйняття книги як утилітарного предмета і як цінності, по-різному актуалізує споживчу цінність як засіб задоволення потреб і як чинника значущості, в якій сходяться прикладні і символічні її аспекти. Ця багатовимірна проблема вабитиме своєю недосягненістю багатьох дослідників видавничої діяльності, книги та читання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ізраїльський вчений: «Ми сягнули точки, коли можемо зламати не лише комп'ютери, а й людський чи будь-який інший організм» [Електронне джерело] // ZN.UA. – 2018. – Режим доступу : <https://bit.ly/2TRAЕр5>.
2. Теремко В. Видавництво XXI. Виклики і стратегії : монографія / Василь Теремко. – К. : Академвидав, 2012. – 328 с.
3. Антоник О. Споживні властивості книги як товару: ринкові акценти // Поліграфія і видавнича справа. – 2006. – №2. – С. 26.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
5. Ан С., Белинова О. Концептуалізація цінності як філософської категорії [Електронне джерело]. – 2014. – Режим доступу : <https://bit.ly/2BVsc6h>
6. Калмыков В. Философия. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2015. – 354 с.
7. Дробницький О. Проблема цінності и марксистская философия. – М., «Политиздат», 1967. – 351 с.
8. Banou C. Re-Inventing the Book: Challenges from the Past for the Publishing Industry / Christina Banou., 2016. – 149 p.
9. Микешина Л. Эпистемология ценностей. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 439 с.

10. Рубакин Н. Психология читателя и книги. Краткое введение в библиографическую психологию. – М. : Книга, 1977. – 264 с.
11. Куфаев М. Проблемы философии книги. Книга в процессе общения. – М. : Наука, 2004. – 188 с.
12. Богаченко В. Трансгуманизм как форма эскапизма человека в контексте киберкультуры [Электронное джерело]. – 2017. – Режим доступа : <https://bit.ly/2rgW15b>
13. Бурдье П. Рынок символической продукции [Электронный ресурс] // Социологическое пространство Пьера Бурдье. – 1993. – Режим доступа : http://bourdieu.name/content/chast-pervaja#_edn11
14. Schultz Nybacka P. Bookonomy. The Consumption Practice and Value of Book Reading [Electronic source]. – 2011. – Access at : <http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:409635/FULLTEXT01.pdf>
15. Ламбен Ж-Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива. – СПб. : Наука, 1996. – 589 с.

REFERENCES

1. Israeli scientist: “We Have Reached a Point Where We Can Break Apart Not Only Computers But Also Human or Any Other Organism” [Electronic source] // ZN.UA – 2018. – Access at : <https://bit.ly/2TRAЕp5>.
2. Teremko V. Publishing XXI. Challenges and Strategies: monography / Vasyi Teremko. – K. Akademydav, 2012. – 328 p.
3. Antonyk O. V. Consumer Properties of the Book as a Product: Market Accents // Printing industry and publishing/ – 2006. – №2. – P. 26.
4. Big Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language / Comp. and main editor V. T. Busel. – K. Irpin: VTF “Perun”, 2005. – 1728 с.
5. An S., Belynova O. Conceptualization of value as a philosophical category [Electronic source]. – 2014. – Access at : <https://bit.ly/2BBsc6h>
6. Kalmykov V. Philosophy. Homel: F. Skoryna NGI, 2015. – 354 p.
7. Drobnyskiy O. The Problem of Value and Marxist Philosophy. – M. “Polytyzdat”, 1967. – 351 p.
8. Banou C. Re-Inventing the Book: Challenges from the Past for the Publishing Industry / Christina Banou., 2016. – 149 p.
9. Mykeshyna L. Epistemology of Values. – M. Russian Political Encyclopedia (ROSSPEN), 2007. – 439 p.
10. Rubakin N. The Psychology of Reader and Book. A Brief Introduction to Bibliographic Psychology. – M.: Book, 1997. – 264 p.
11. Kufaiev M. Problem of Book Philosophy. Book in the Communication Process. – M. Science, 2004. – 188 p.
12. Bohachenko V. Transhumanism as a Form of Human Escapism in the Context of Cyberculture [Electronic source]. – 2014. – Access at : <https://bit.ly/2rgW15b>
13. Burdie P. Market of Symbolic Product [Electronic source]. – 1993. – Access at : http://bourdieu.name/content/chast-pervaja#_edn11
15. Lamben Zh-Zh. Strategic Marketing. European Perspective. – St. Petersburg, : Science, 1996. – 589 p.

Customer and marketing value as the main book’s attributes

A. V. Bidun

Abstract. The article describes the customer and marketing value of book as main attributes that determine editor’s and other agents work, as well as target audience behaviour. The article describes the editor’s role and targets when working with books or separate specific elements of it’s content to provide and support book’s success in media. Due to comprehension of value as social phenomenon, we analysed the broadening of book’s value in different aspects of modern reality. As a result, it makes reader’s experience more miscellaneous, influences his book-related attitude and rating.

Keywords: *book agents, customer value, marketing value, value-centred attitude.*

Alternative Communications: the USSR Experience and Modern Transformation

O. Melnykova-Kurhanova

Mariupol State University
Corresponding author. E-mail: mel05@ukr.net

Paper received 12.03.19; Accepted for publication 25.03.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-21>

Abstract. This article researches and compares the features of alternative communications in the Soviet and modern periods. The author analyses the works of Ukrainian and foreign scholars. The concept of dissident and alternative communications is considered. The research method is interviewing participants and witnesses of the dissident movement in Ukraine: professional communicators, journalists, and publicists. Their interpretation relates the events of 1960-1980s to Ukraine's today.

Keywords: *alternative communications, dissident communications, samizdat (self-publishing, underground press), tamizdat (publishing abroad), alternative channels of communication, transmedia.*

Introduction. There is a large amount of information in today's information space. When choosing a communication channel and high-quality content, this may pose a problem. Therefore, an ability to work with information, to think critically, to use various communication channels and to acquire the fact check competence is quite a value. Alternative sources of information are developing on the Internet and getting more and more popular. Historical experience (particularly, dissident communications in the 1960-80s USSR) **remains pertinent** for understanding operation of modern alternative information platforms, channels and sources.

Consider the following types of communication. Alternative communication is communication representing an alternative to dominant/official opinions of the authorities and/or the media. Alternative communication can take place both in democratic and totalitarian or authoritarian societies – depending on the political situation in the country. Alternative communication is typical for protest movements and opposes openly the official position of the authorities. Being social communication, dissident communication has got its own tools, methods and principles for distributing alternative or officially prohibited information, knowledge and ideas through alternative, often secret, channels. It means that they were banned in a closed society, constituted an alternative to the official media, published information suppressed by the authorities, new knowledge and counter-opinions. Above all, dissident communications are usual for totalitarian and authoritarian states. The decisive features of dissident communications are as follows: alternative channels of information; alternative content; novelized and opinion-based journalism; anonymity of the authors or disclosure of the names of the author and the like-minded signatories; irregular output of information; spontaneous distribution of the texts banned by the authorities; undefined quantitative and qualitative indicators of mass audience; countermeasures, counterarguments, reframing, etc. The dissident communications are distinguished from other modern alternative communications for channels selection, transformation of the state's political regimes, as well as diversity of content and the ways it is presented.

Reviewing research-related publications The problem under research was considered by F. Kind-Kovacs, A. Lovejoy, J. Labov, S. B. Snyder, K. Moloney,

S. Mikkonen, S. Westlake, G. Pocheptsov, N. Dziomba, Yu. Bondarenko and others.

F. Kind-Kovacs and V. Labov are researching such alternative information sources as samizdat and tamizdat. They believe that the ideas propagated by samizdat publications led to the active resistance movement in Ukraine and Slovakia in the late 1980s. Today, the impact on citizens has become the domain of the Internet and transnational communications, as modern strategies of alternative media and culture are evaluated in the light of the recent political events [5]. By the authors, the Internet and the blogosphere are the alternative media.

Among such modern current trends of the information and communication space as multimedia, cross-media and transmedia, the latter can be distinguished as a modern platform showing some features of dissident communications. According to K. Moloney, it is "a single world of narration, the world of many stories, many forms and many channels" that forms and groups the audience according to some or other features [8].

As for tamizdat, it can be identified as transnational communication as well. The effect of the repeated transmission of a single text across borders, different environments, professional and amateur editors "leads to the accumulation of "noise" characterizing the text's peculiarities" [5]. Printing style, graphics, etc. make it possible to read, for example, a tamizdat text. But it also can be edited. It is important to use critical thinking to detect and decode the "noise" created during the transfer of material. It is also necessary to take into account the effect of this "noise" on the users of tamizdat information products. It allows distributing (publishing or broadcasting) texts and developing the public demand for other art genres and forms [5].

Yu. Bondarenko states that "the alternative media have abandoned communication in one direction and allow readers to create a media content independently aimed at a special target audience – a counter-publicity – representatives of various social groups and subcultural groups [1, p. 16].

This paper's **objective** is to compare the features of alternative and dissident communications. Meeting the objective requires the following tasks to be done:

- analysing domestic and foreign scientific works on the subject under research;

- identifying the specifics of alternative communications;
- comparing alternative channels of communication of 1960-80s to modern ones.

Materials and methods. For the purpose of the research, the method of interviewing participants and contemporaries of the dissident movements (20 respondents, including V. Chornovil, L. Tanyuk, Ye. Sverstiuk, O. Shevchenko, V. Ovsienko, B. Goryn, Ya. Kendzor, I. Kalynets, R. Dovgan and others) was used. The purpose of the interview was to identify methods and ways of creating and distributing alternative information in the Soviet Union. To identify the functions of alternative and dissident communications in Ukraine, descriptive and systematic methods were used. Due to the system approach and classification method, we managed to identify the features of both dissident communications in the USSR and modern alternative communications in Ukraine.

Discussing results. Taking into account the peculiarities of the alternative press' functions, the potential audience is formed as a group that has the demand for alternative information. Samizdat distributed the alternative content as petitions, appeals, complaints, protests, requests, communications, applications to official bodies, etc. Oral dissident communications took place at dissident meetings at public places or civic organizations. Besides, tamizdat publications and reports on repressions of the intellectuals and political prisoners were sent to Radio Liberty, Voice of America, Reuters and to the periodicals of Western Europe and the United States.

In the transnational aspect, the role of foreign radio stations in the distribution of texts beyond the Iron Curtain is also important. Dissident communications circulated in the USSR and the western countries through the network of communicators whose reports were broadcast by the foreign radio stations banned in the USSR. Despite the Cold War between the USSR and the USA, Radio Liberty managed to reach, by soft diplomacy, the platform of a liberal dialogue with the Soviet Union media. Broadcasting – particularly, of samizdat texts – provided for some of the main goals of modern web-cultural activities (e.g. digital tamizdat) [3].

A. Lovejoy pays attention to such alternative channels as *magnitizdat* (magnet tape publishing, e.g. records of bard songs, poems, journalistic performances, etc.) In 1986-1989, in Czechoslovakia, samizdat video magazines were published. The researcher considers biographical narratives as a field of personal meanings embedded into samizdat and tamizdat publications [6, p.72]. An author's role is changing gradually today; unprofessional communicators such as bloggers and civic activists become leaders in opinions and have their own audience on the Internet. Blogging becomes an alternative to professional news journalism.

In her work titled "Human Rights and the End of the Cold War", Sarah B. Snyder researches the role of human rights activities during the signing of the Helsinki Final Act in 1975. The transnational network of human rights activists in the Soviet Union and Eastern Europe has made this topic central to East-West diplomacy. Sarah B. Snyder believes that this network of human rights communicators has influenced governments' policies and contributed to the emergence of the organized dissident

movements in Eastern Europe and to the improvement of methods for the protection of human rights in the Soviet Union: "The Commission (source of Helsinki) received and translated many samizdat documents and forwarded them to other CSCE states and interested groups. As such, it played a critical role, connected different activists and policymakers across interests and national lines" [9, p. 50]. With the assistance of the Human Rights Committee in Moscow, the author examines how the topic of human rights protection was covered in the USSR using the Chronicle of Current Events samizdat magazine that played an important role in documenting human rights violations in the Soviet Union. Attention is paid to the Soviet system, in particular, labour camps, where political prisoners suffered from poor medical care, malnutrition, severe punishments and exhausting labour standards.

We can state that a peculiarity of alternative and dissident communications is anonymity. On the Internet, it is also difficult to identify an anonymous author. Yet, in the mid-1960's, journalist dissidents started signing their texts. On the Internet, bloggers and other communicators act under their own names or nicknames. Both in the Soviet period and today, information products circulate in the information and communication space uncontrolled by their authors. Editing, proofreading and choosing an information platform are accidental. For both samizdat/tamizdat and the Internet, it is impossible to define clear quantitative and qualitative indicators of the audience. Transmedia, however, define their potential audiences by one or another criterion. Dissenting communications were directed at separate groups of people sharing same interests, views and values. Alternative media's target audiences are broad since it is difficult to track what channels and platforms this or that material was published with.

The reason for the emergence of dissident and alternative media was violation of the freedom of speech and other human rights, which resulted in alternative channels of communication offering the content of protest, opposition and criticism. In authoritarian or totalitarian states, where dissidents are being persecuted and the number of political prisoners is increasing, the knowledge of dissident communications and alternative channels and communication platforms is of special importance.

In 1970-1980, the dissidents distributed open letters, statements, appeals, letters of protest, etc. signed by their authors and the like-minded. Today, online electronic signature petitions are valid.

As effective communicators, dissidents worked with a group audience. For example, a modern blogger being an alternative opinion leader have its own online audience of those who refuse using traditional channels of communication.

A common feature of tamizdat/samizdat and transmedia is a large number of channels to broadcast alternative content. Spontaneous editing and distribution of alternative information change the way information is typically presented.

When comparing the alternative media countermeasures in the USSR and today's Ukraine, we should mark "jamming" of TV and radio signals in the eastern Ukraine during military operations and blocking online periodicals and social networks publishing alternative opinions on the

totalitarian regime. As a result, some "alternative" Internet resources cannot be accessed, and some just close up. "Jamming" TV and radio broadcasts is used in the occupied regions of the Donbas; in Ukrainian cities and villages bordering the so-called republics, the access to Ukrainian media is restricted.

Samizdat reflects the methods of information war between Ukrainian dissidents and the KGB. For example, samizdat authors participated in discussions standing on Marxist-Leninist positions, which corresponded to their outlooks. Therefore, dissident journalism often refers to the Constitution of the USSR and the works of Lenin, Marx and Engels. To provide conditions for national revival and independence, dissident writers resorted to citing official documents and historical examples.

Foreign periodicals published samizdat magazines; dissident texts were broadcast by Radio Liberty, Voice of America, BBC, Radio Vatican, etc. Since it was the period when the Cold War started, the authorities frowned at this cooperation. The outlaw short-wave radio stations appeared to be the most effective channel to distribute alternative content: "For Radio Liberty, regular mass arrests of Ukrainian intellectuals meant that, apart from publication of dissident works, attention should be paid both to the works of the Soviet dissidents and their lot, since the interest in the Sixtiers' works means the interest in their lives" [3, p. 39]. Thus, foreign and banned radio stations broadcast dissidents' texts and reported arrests of dissenters. Dissident communications were getting more and more effective; some alternative messengers were of the same level as the USSR official media. In his research, Steve Westlake outlines Radio Liberty's main topic blocks: "After some early experimentation with format, I settled on producing six episodes of roughly 25 minutes each, with each episode focusing on the presentation and subsequent analysis of RL broadcasts which focused on a particular Cold War topic or event. The six chosen topics were as follows: The Death of Stalin; The Space Race; The Vietnam War; Human Rights and the Helsinki Accords; The Chernobyl Disaster; and the Collapse of the Soviet Union" [10, p. 10].

The methods and techniques of the dissidents' informational confrontation of the official mass media of the totalitarian state proved to be effective: during Perestroika, many public and human rights movements were started, many political organizations were established, alternative media were popularized, and many declarations, open letters and other notes were addressed to high officials. In today's Ukraine, public activists play an important role in society; in particular, they organize various human rights movements, publish online petitions and distribute alternative content. Today's Internet media position themselves as alternative media and offer this or that piece of information or opinion for sale. Regular columns, expert materials and leaks of classified information are getting more and more popular. Currently, alternative media in democratic countries are on open access online. According to Francis Fukuyama, "Our present world is simultaneously moving toward the opposing dystopias of hypercentralization and endless fragmentation. China, for instance, is building a massive dictatorship in which the government collects highly specific personal data on the daily transactions of every citizen. On the other hand,

other parts of the world are seeing the breakdown of centralized institutions, the emergence of failed states, increasing polarization, and a growing lack of consensus over common ends. Social media and the Internet have facilitated the emergence of self-contained communities, walled off not by physical barriers but by shared identities"[4].

The research includes 20 interviews with the editorial staff of the leading samizdat magazines ("Ukrainsky Visnyk", "Yevshan-Zillya", "Porogy", etc.), professional journalists of the 1960s-1980s, participants in the dissident movements and the eyewitnesses. The interview key topics were: the struggle for human rights, the national idea and original world view and credibility of information. Dissident communications were a part of the sociocultural space in a closed society. During the interview, the respondents' recollections were determined by their life experience and current social position. The interviewees talked on the substitution of notions during perestroika, the role of samizdat, news by banned radio stations, mass public speeches at meetings, rallies and demonstrations.

According to Oles Shevchenko, the listeners were notified of when it is better to turn on their radios in order to avoid possible broadcast jamming by the authorities. Beside entertainment programmes, news blocks related to human rights activities and dissidents' journalistic essays and fiction were broadcast – yet with delay, in order to avoid jamming [2, p. 52]. According to Grygorii Panchuk, a Radio Liberty Munich correspondent, samizdat broadcasts were at least a moral support both for the writers and their readers. They could see that we knew about them; they could see they weren't totally on their own. I, for one, try to avoid communication as a way to protrude my opinions to the listeners; for me, it is rather the way to inform the audience – that is, to form an opinion on the basis of realities, contradictions and news. The concepts of "communicating" and "informing" are not the same. And it doesn't take a lot time to find an example. Consider the role of today's Russian media. They communicate with the population rather than inform them. Actually, they just muddle people's minds. Today, the word "communication" is an ideologeme perverting people's opinions." [2, p. 112]. While most foreign radio stations were banned and jammed, the potential audience of samizdat's readers was of a group nature; the audience were samizdat editors, authors and correspondents themselves.

Conclusions This dissident communication research used the interview method to identify modern interpretation of the Soviet dissident culture and its impact on the present (for example, the role of the Internet as an alternative information channel, electronic signature petitions and declarations, bloggers as alternative opinion leaders, etc.) The interviewees focused on public readings and popularization of the samizdat literature among the Ukrainian intellectuals, listening to banned radio stations, broadcasting samizdat materials and the role of the human rights documents signed by dozens of people. Some interviewees (Igor Kalynets, Valentyna Chornovil) expressed the opinion that Ukrainian dissidents rather used the ideological apparatus to reinforce their ideas than opposed it. They also considered important distribution of fiction and journalistic works of banned authors. Mostly, dissident

media had group audiences united by same views and friendly relations. Modern alternative media's publications or broadcasts criticise pro-government structures or media and oppose it openly. In the USSR, persecution, audio interception administrative controls and arrests were the methods to confront the Ukrainian dissidents. Yet, "jamming", arrests, erasure of personal data or copy-right texts on the Internet are still used today.

Apart from the changes in the political regime and "liberalization" during the perestroika, the respondents were also talking of the changes in frames, development of negative senses associated with the ideology of communism and socialism, stalinism, the Party, Soviet history etc. and positive senses associated with obtaining new information on foreign countries and their culture, demo-

cratic values, human rights activists and unexplored facts of history. All the respondents argued for their illegal dissident information and communication activities as a struggle for their ideas and ideals (truth, justice, human rights and freedom of speech, etc.) Rather than tough actions, their weapons were those dissident communications, literature works and documents within the information space that became of public capacity and opposed repressions and other violations of human rights.

Therefore, the key peculiarities of alternative and dissident communications are alternative content and alternative channels. Modern alternative communications' features are a large number of channels, different ways of presentation, original content and opinion leaders known for their unique style.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Ю. Альтернативна преса сучасної Німеччини (особливості функціонування, редакційна політика, місце в національній системі медіа): автореф. дис. канд. наук з соц. комунікацій: 27.00.04. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка [б. в.], 2017. 20с.
2. Мельникова О.С. Дисидентські комунікації в Україні (1960 – початку 1990 рр.): інтерв'ю з учасниками та свідками: хрестоматія для студентів спеціальності 061 «Журналістика». Маріуполь: Центр друку "Калейдоскоп", 2018. 122 с.
3. Ремовська О. Говорить Радіо Свобода. Історія української редакції. К.: Вид. дім «К-Могилян. акад.», 2014. 163 с.
4. Fukuyama, Francis (2018). Against Identity Politics URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/americas/2018-08-14/against-identity-politics-tribalism-francis-fukuyama>.
5. Kind-Kovács F., Labov J. (2015). Samizdat, Tamizdat, and Beyond: Transnational Media During and After Socialism. NY: Berghahn Books, 2015. URL: <http://www.berghahnbooks.com/title/Kind-KovacsSamizdat>.
6. Kind-Kovács F., Lovejoy A., Labov J., etc (2013). "Radio Free Europe and Radio Liberty as the 'echo chamber' of tamizdat" // Samizdat, Tamizdat and Beyond. Transnational media during and after socialism. New York: Berghahn Books 2013. P. 70–91.
7. Mikkonen, S. (2010). Radio Liberty - the enemy within? The dissemination of western values through us cold war broadcasts. In Europe – Evropa. Cross-cultural dialogues between the West, Russia, and Southeastern Europe. (pp. 243-257). Acta Universitatis Upsaliensis. Studia multiethnica Upsaliensis (18). Uppsala: Uppsala University Press.
8. Moloney K (2011). Multimedia, Crossmedia, Transmedia... What's in a name? URL: <https://transmediajournalism.org/2014/04/21/multimedia-crossmedia-transmedia-whats-in-a-name>.
9. Snyder Sarah B. Human rights Activism and the end of the Cold War. Cambridge, Cambridge University Press, 2011. 287 p.
10. Westlake, Steve (2018). "Speaking to the Soviets": podcasting, public diplomacy and the blinken open society archives' Radio Liberty audio collection. Corvinus Journal of International Affairs, Budapest, 2018, P. 4-11.

REFERENCES

1. Bondarenko Yu. S. Alternative Press of Modern Germany (functioning peculiarities, editorial policy, place in the national media system): Thesis for a Candidate Degree in Social Communication: specialty 27.00.04. National University of Lviv, Lviv, 2017. 20 p.
2. Melnykova O. S. Dissident communications in Ukraine since 1960s to the beginning of 1990s.: interview with participants and witnesses: textbook for students of the specialty 061 "Journalism". Mariupol: The Kaleidoscope Print Center, 2018. 122 p.
3. Removska O. Says Radio Liberty. History of the Ukrainian edition. Kiev: Publishing House "Kyiv-Mohyla Academy", 2014. 163 p.

Screen language: visual – expressive means of the television image

I. S. Putsiata

National University "Lviv Polytechnic"

Corresponding author. E-mail: Iryna.S.Putsiata@lpnu.ua

Paper received 24.02.19; Accepted for publication 12.03.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-22>

Abstract. In the work screen language research was conducted – visual – expressive means of the television image, analysis is carried out of visual – expressive means of television channels: «1+1» and «Inter». The article focuses on the fact that one of the most striking trends of formatting of television projects today is a realization of the game as the basis for the formation of the screen language. The game involves bringing the TV program closer to the public, which in turn generates no passive contemplation, and attracting the viewer into the process.

Keywords: *television, television program, visual-expressive means, TV image*

In an era of global consumption of scientific and technical discoveries in the panel of semantic shades it becomes more difficult to distinguish between true meanings and values. Television, as one of the leading contemporary media, plays a key role, which forms the culture, which helps the viewer make a choice in the space of the world with the help of the formed reflected reality. In the context of visualization processes TV with its specific set of expressive means becomes the main channel of broadcasting in the society of socio-cultural values.

The relevance of this research is dictated by the need - give a detailed, thorough analysis of the modern approach to the use of means of artistic expression on television. Active transformation of audiovisual media, which is noted by many researchers, seriously needs a systemic evaluation. Study of the transformation of the form and format of TV programs in connection with the change of socio-cultural, techno-technological, the economic situation of our time, it is important not only to preserve the creative potential of journalism, but also for the development of society as a whole. On the one hand, the transformation of the screen language reflects the general processes of civilization development, timely understanding of which is extremely important in the aspect of scientific reflection. On the other hand, these changes in the media have a significant impact on the socio-cultural process, and therefore they are in dire need of objective and operational scientific evaluation.

Today, when television is often rebuked by a large number of low-quality programs, when the research confirms the influence of screen content on the formation of the basic values and needs of the audience, it is especially important to identify the key trends in the development of the television language. The transition to a market economy and the market as a whole involves the transition to another system of relations, to the new components of interaction, which determines the formation of a special culture of communication. Everything that is connected with the spiritual development of the person, with great difficulty can adapt to a market-based way of existence. Modern teleproducts are increasingly perceived as goods. Meanwhile, television cultural and educational programs are needed even in the harsh conditions of the media market to preserve imagery, metaphor, and multidimensionality.

The question of creating a visual image was investigated by the following scientists: E. Iefimovym, K. Rozlogovym, M. Stuflyayevoyu, R. Kuznetsovym, A.

Yurovskym. The problem of television participation in the preservation and formation of cultural norms formed the basis of works: A. Vartanov, V. Vilchek, S. Muratov, N. Froltsova. About the nature of the impact of audiovisual media on culture, wrote: V. Yegorov, B. Sapunov, E. Kozlov, V. Sappak, E. Sabashnikova. The processes of modern media transformation studied: N. Goryunova, D. Dondurei, A. Kachkajeva, T. Lebedeva. However, the expressive means of the screen were not considered comprehensively from the point of view of their participation in the formation of the cultural and educational sphere as translators and creators of traces in the context of modern socio-cultural processes. The purpose of the work is to study the language of the screen - visual-expressive means of television image (for example, TV channels "1 + 1" and "Inter"). In accordance with the purpose of the work, the following tasks should be solved: to study the language of the screen and the use of visual-expressive means of television image; outline the features of the language of the journalists; to analyze the trails that are used by TV presenters as figurative visual-expressive means.

Media, as the main source of information dissemination, plays a leading role in formation the cultural community. Depending on the chosen means and their combination, the author determines not only the format of the television story, but also the general sense of the taste of the public, imaginative thinking of the viewer. We can talk about the reverse effect, when socio-cultural practices determine what will be interesting for viewer to see, what he wants to know and in what format it would be more convenient for him to perceive this information "here and now".

On the modern television, various means of enhancing visualization and expressiveness of the language are used, and an active appeal to which transforms various spheres of manifestation of verbal culture [6, p.59].

S. Eisenshtein wrote: " Actually, art begins with the moment when the combination of sound and image no longer simply reproduces the existing in the nature communication, but the connection is established, necessary for the tasks of expressiveness of the work "[9, p. 235].

Even at the information level, the message can get a special form. Synthesis of visual and audiovisual means of expressiveness helps the author in solving creative tasks. During the Asian flood in the news programs of various TV channels, a plot on the topic of disaster was included. For example, "UA: PERSHYI" showed a pic-

ture of the apocalypse: in the frame were inflatable boats on the football field. In short, in a few words behind the scenes the author commented on the situation, and before the viewer there were several pictures at once. At the junction of those paintings he saw on the screen, and what still impressed the imagination of the viewer, there was sympathy, which prompted the participation in humanitarian assistance to the victims.

As D. Harms wrote, the power laid down in words must be liberated. There are such combinations of words in which the effect of force becomes noticeable. It's not good to think that this force will force things to move. I am sure that the power of words can do this "[4, p. 558].

Modern television, as an open-source system with non-linear feedback, is a powerful word manager. Therefore, journalists in their practice often use the principle of metamorphic (Greek meta - before, after). Under the metamorphosis is understood "sign system that exists to describe the natural language" [8, p. 334]. In this case, the thought of Hegel would be appropriate. He believes that for any logical system there is such a statement, which can not be proved or refuted, remaining within the framework of this system. From this follows the idea of metamorphosis: a description of speech processes will occur only if we go beyond the language.

That is, metalanguage is the true thoughts of the interlocutor hidden in his words and expressions. The main purpose of using these words on the TV screen is to mitigate the verbal strike, which helps us manipulate the interlocutor, reaching our own goals. Often, journalists of all-Ukrainian TV channels, as part of a metamorphosis, use rhetorical questions, what the viewer directs to the view, which is true, but which is forbidden to speak. A good example can be Alexander Dubinsky's plot about the current situation in Ukraine: "Who is to blame for the theft of state property? Maybe the leadership of the state?" (MONEY 1 + 1, 03.02.2019).

Larysa Zadorozhna in a television message (The draft resolutions on the early termination of powers have already been registered today, though, in addition to "Liberty" and "Motherland". Their colleagues from the "Motherland" put forward their demands), by means of a metalanguage, trying to tell the viewer the true situation that occurred on Verkhovna Rada session. This information can be interpreted in such a way that the draft resolution for so much time has been registered, in spite of the comments and amendments made to it by the party "Motherland" (Details, Inter 30.01.2019).

On modern television, authors often turn to the use of trails as a vivid expressive means. In the journalistic text, the trails play a special role: the two-stage use of the word, in which its sound realizes simultaneously two values - allegorical and literal, connected with each other or on the principle of complexity (synecdoche, metonymy), or similarity (metaphor), or opposition (irony).

Often, we can hear the metaphors on the air of the TV channel "1 + 1". It is more often compared to the inanimate and the living: "the truck breathed on incense" (about the causes of a car accident), (TSN. 1 + 1. 18.02.19). Regarding the political programs of the channel, very often the object of metaphorization of them are generalizing concepts: "The world is tired of threats," "The world balances on the brink of war" (Right to pow-

er. 1 + 1.07.02.19). Alla Mazur, TV presenter for "1 + 1", often uses metaphors: "Midnight cowboy chases along roads without mufflers, numbers and rights." This metaphor does not carry a negative disdainful evaluation of the leading representatives of the informal association of rockers, it arises as a result of associations of the representative of this association on a "steel horse" (motorcycle) with a cowboy on a horse. In addition, we can hear metonymy (the transfer of the properties of one subject or phenomenon to another based on the principle of their adjacency (material - a product of it, the product - its manufacturer, action - an instrument of action): 02 will call 01 too late (plot about the fire in the building) (TSN. Tyzhden'. 1+1. 10.02.19). The use of personification (a kind of metaphor consisting of transferring the properties of a person to inanimate objects or abstract concepts) is also characteristic of the language of the leading:

a) The country was flown by a forward-looking initiative.

b) The holiday re-forms city patriotism.

For greater expressiveness, Alla Mazur uses comparisons in his speech (convergence of two subjects or phenomena to explain one of them with the help of another): The President, as the Queen of England, was out of suspicion (TSN. Week 1 + 1, 10.02.19).

Fine metaphors are abundant on the Inter Channel, many divorces of actress pairs are often marked by bursting of family photographs of the ether (characteristic prickly torn edge), sometimes even without a verbal commentary (Concerned by Everyone Inter 05.02.19).

The leading of the Inter channel, Dauhulie Anastasia often uses one component of the case-law: "At the concert, for those for whom thirty, act as those under sixty. In addition to the pensioner Mika Jagera, in the world there is no other to show "Where did rock music go?" "(The author synthesizes the speech game of the phraseological level, namely, the play of stable turnover" those for whom thirty", including the similar syntactic design "those for whom sixty", as well as the expansion of the meaning of the concept of "pensioner" by age with the processing of play-offs of case-law texts) (Morning Inter., 31.01.19). Another bright verbal expressive means in modern television content - allegory. Allegory (spellings) - an image of an abstract concept with the help of a particular image - is also common in modern television broadcast.

Phraseologisms can fulfill the role of not only noticeable names, but also witty, born "on the go" statements (quasi-phraseologisms), which can subsequently turn into stable language education. In the language of modern media phraseologisms (both intuitive and quasi-phraseological) in order to enhance expressiveness and emotional influence can undergo various transformations.

Television practice has already produced certain techniques of such a modification of stable combinations. Of course, the task of the journalist - to find an accurate, bright word - it would be extremely simple if all the receptions could be used mechanically. But it is no coincidence that Otto Espersen (a famous Danish linguist) called the phraseology "a capricious and imperceptible thing": virtually every word in the phraseologism in one way or another changes its semantics. Changes in the first place depend on how close the words "rubbed" to each other, that is, the degree of cohesion of the components.

A favorite technique in the texts of modern media is the various transformations of phraseologisms. The possibility of their transformation follows from the preservation of the internal form of phraseology, its original, literal meaning and relative stability. Transformation can be subject both to semantics and the structure of phrases. Transformation of semantics of phraseologisms is possible because they have an internal form, which allows authors to "restore" in one way or another erase the image and adapt the generalized, metaphorical meaning of a particular expression to specific context conditions.

A more complex stylistic approach to redefining phraseologisms is to use them simultaneously in two meanings - direct and portable. Often, the author helps the reader to understand the phraseologic pun, emphasizing that the phrase is used both literally and figuratively, composing the appropriate context.

In semantic transformations, one and the same phrase is perceived as both semantically integral, indissoluble, stable, and as free, that is semantically decomposed. In linguistic literature, there are different terms that call a similar phenomenon: "the synthesis of two meanings", "the expansion of phraseology", "modification of phraseologism," "actualization of the internal form of phraseologism." We believe that semantically transformed phraseologisms are nothing more than phraseological puns.

Creating a phraseological turn goes through several stages. First, a certain phrase begins to serve to indicate a repeating situation or its part, then there is a reduction to the general concept frame, without details. As a result, the link between actual and etymological values remains only an image-motive that creates associations and is of interest to the viewer. The phraseological game, combinations and variations on the topic of traditional phraseology allow you to "pack" in a short, which sounds like a slogan, the main idea of the news.

Interaction of artistic and television language is the most relevant today. One can notice that under the influence of artistic culture, television emphasizes a certain form of filing material, the use of expressive means of artistic culture. And, conversely, there are rapid changes in the artistic language of various types of art under the influence of modern television content [2, p. 60].

Modern technology allows not only high-quality synchronous recordings, but also the use of multi-line editing and high-precision work with video and sound recordings. As a result, within the framework of the programs of cultural and educational subjects, we get the following opportunities:

- qualitative reproduction of works of culture and art in various forms;
- comprehensive display of the object;
- precision reproduction of visual details;
- prompt and diverse information about events in the field of culture and art;
- interactive interaction with the viewer;
- restore archived records;
- "styling" in antiquity or a certain visual image;
- expansion of the possibilities of reconstruction of historical events [p, c. 196].

Active appeal to the above-mentioned possibilities of the modern screen changes the figurative system of work and forms new approaches to the use of expressive means of creating television content. The new language of television has a significant impact on the development of cultural practices in modern society.

Despite the complex conditions of creativity TV figures intensively studied onscreen language, mastered the artistic and expressive means of the screen, increasingly used its image and sound capabilities in the fullest possible.

In all categories where there is a picture, the picture on the television will probably have more information. In addition to the information, it still has the character of reasoning. The artistic image proposed by the authors, recreates the world with all its complex problems at a higher level. The artist does not just copy the reality, but interprets it in figurative form, creating an on-screen image of a phenomenon or an individual.

The entire cultural situation today in the totality of the entire telecommunications system is subject to analysis and consideration through the description of the leading audiovisual images reproduced by television channels. Thus, the most common images in the media space are images of "honest ruler", "rich and successful life", "strong nation". In the representation of the leading images of consciousness, formed by television, the main component is a qualitative characteristic.

Conclusions. In the conditions of the information market, hard competition, struggle for the media viewer, the authors seek to "pack" their products as attractively as possible, that is, to submit information in the most noticeable, characteristic form. This is the so-called "language game", an intellectual warming that attracts the attention of the public, so when composing voice-over texts and program titles it is necessary to select bright, noticeable, witty expressions.

Consequently, modern television content synthesizes sound and images that provide widespread dissemination of information and the broadcasting of cultural values. This fact allows us to conclude that the modern information space of audiovisual culture and communication dominates.

Research of visual-expressive means on television can become the basis for further development of methods of interaction of television journalists with viewers because the article has actual scientific and practical significance, gaining a special significance for the social and spiritual life of a person in the framework of the formation of the information society. At the same time, an in-depth analysis of the influence of a TV journalist on the audience, rather modest, in the domestic and foreign literature a tangible lack of specialized works devoted to the mentioned problems, which predetermined the choice of the topic of the article for research. Therefore, the question of the influence of visual-expressive means in projection on viewers is a promising direction for further research, because within the article only a certain aspect of the problem is covered.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алфьорова З. І. Культурологічні підходи до масового візуального / З. І. Алфьорова // Вісн. Харк. держ. акад. дизайну і мистец. [Сер.] Мистецтвознав. Архітектура: зб. наук. пр. — Х., 2007. — № 2. — С. 8-15.
2. Алфьорова З. І. Формування сучасного масмедійного простору (англо-мовна література з проблеми) / З. І. Алфьорова // Вісн. Харк. держ. акад. культури: зб. наук. пр. — Х., 2001. — Вип. 8. — С. 60-67.
3. Денисюк Ж. З. Телебачення як система ідентифікацій і конструювання реальності / Ж. З. Денисюк // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: зб. наук. пр. / М-во культури і туризму України, Держ. акад. кер. кадрів культури і мистец., Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К.: Міленіум, 2007. — Вип. 19. — С. 196-204.
4. Цит. за: Джойс Д. Собр. соч.: в 3 т. Т. 3. / Д. Джойс. — М.: Знаменитая книга, 1994. — С. 558.
5. Зубавіна І. Нові екранні технології: специфіка комунікативної дії. Віртуалізація світу як стратегія «нуль дистанції» / І. Зубавіна // Сучасне мистецтво: зб. Ін-ту проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв Укра-їни. — К.: «Акта», 2004. — Вип. 1. С. 246-241.
6. Зубавіна І. Б. Екранна культура: філософські інтенції сучасної теоретичної думки // Художня культура. Актуальні проблеми: зб. наук. пр. Вип. II. — К.: АМУ, 2005. — С. 59-74.
7. Иоскевич Я. Б. Категории аудиовизуального / Я. Б. Иоскевич // Новые аудиовизуальные технологии. — М., 2005.
8. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. — К.: Українська енциклопедія, 2004. — 824 с.
9. Яковець А. В. Телевізійна журналістика: теорія і практика: [підручник] / А. В. Яковець; А. В. Яковець. — К.: «Вид. дім Києво-Могилян. акад.», — 239 с. — Бібліогр.: с. 235 - 239.

REFERENCES

1. Alfiorova Z. I. Culturological approaches to mass visual / Z. I. Alfiorova // Vysn. Hark state acad. design and art. [Sir.] Arts. Architecture: Sb. sciences Ave. - Kh., 2007. - No. 2. - P. 8-15.
2. Alfiorova Z. I. Formation of modern media space (English-language literature on the problem) / Z. I. Alfiorova // Visn. Hark state acad. of culture: sciences Ave - Kh., 2001. - Vo. 8. - P. 60-67.
3. Denysyuk Zh. Z. Television as a system of identification and design of reality / Zh. Z. Denysyuk // Actual problems of the history, theory and practice of artistic culture: Sb. sciences pr. / M-culture and tourism of Ukraine, State. acad. manager frames of culture and arts., Kiev. nats Untitled T. Shevchenko. - K.: Millennium, 2007. - Vip. 19. - P. 196-204.
4. Tsit. for: Joyce D. Sabr. Soch: in 3 t. T. 3. / D. Joyce. - M.: The Famous Book, 1994. - P. 558.
5. Zubavina I. New onscreen technologies: the specifics of communicative action. Virtualization of the world as a strategy of "zero distance" / I. Zubavina // Contemporary Art: Sb. Other problems of contemporary art of the Academy of Arts of Ukraine. - K.: Act, 2004. - Vip. 1. pp. 246-241.
6. Zubavina I. B. Screen culture: philosophical intentions of modern theoretical thought // Art culture. Topical Issues: Sb. sciences pr. Вип. II - К.: АUC, 2005. - P. 59-74.
7. Ioskevich Ya.B. Categories of audiovisual / Ya.B. Ioskevich // New audiovisual technologies. - M., 2005.
8. Ukrainian language: Encyclopedia / Redecorate: Rusanivsky V.M. (co-chairman), Taranenko O.O. (co-chairman), M.P. Zyablyuk, and others. - K.: Ukrainian Encyclopedia, 2004. - 824 pp.
9. Yakovets AV Television journalism: theory and practice: [textbook] / AV Yakovets; AV Yakovets - K.: "Kind. House of Kyiv Mohyla. acad. ", - 239 p. - The bibliographer: p. 235-239.

Різновиди стаціонарних екранів доданої реальності та специфіка їх використання у промоційних комунікаціях

Ю. П. Щегельська

Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: jps2015@i.ua

Paper received 14.03.19; Accepted for publication 22.03.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-23>

Анотація. У цьому дослідженні встановлено та класифіковано основні різновиди AR-екранів, які використовуються комерційними брендами з метою промоції, а також описано їх специфічні особливості. Як ілюстративний матеріал представлено практичні AR-кейси брендів “Аліса в Задзеркаллі”, “Детектив Пікачу”, “Книга рекордів Гіннеса”, “На межі”, “А1”, “Adidas”, “BBC”, “Cadbury”, “Disney”, “Pepsi Max”, “Tacori”, “Timberland” та “Tissot”.

Ключові слова: додана реальність (AR), змішана реальність (MR), AR-дзеркало, AR-фотостенд, AR-екран зупинкового комплексу, VAR-система.

Вступ. Технології доданої реальності активно використовуються комерційними брендами у практиці промоційних комунікацій починаючи із 2011 р. Окремою групою серед AR-носіїв, які, зазвичай, стають системоутворювальною основою промокампаній чи акцій, є різноманітні стаціонарні екрани доданої реальності.

З урахуванням специфіки сфери промоційних комунікацій, ми визначаємо **додану (доповнену) реальність (Augmented Reality)** – як реальність, що утворюється шляхом накладання цифрової інформації (тексту, фото, відео чи 3D анімації, як правило, із звуковим супроводом) на перцеповану дійсність в режимі реального часу. Таке поєднання утворюється як із цілеспрямованим застосуванням цільовою аудиторією відповідного обладнання (AR-окулярів, AR-навушників, смартфонів, планшетів, ноутбуків та ін. приладів), так і без нього (через AR-проекції, AR-екрани та AR-дзеркала).

Різновидом доданої реальності є **змішана реальність (Mixed Reality)**. Це особливо якісний різновид доданої реальності, що інтегрує цифровий контент у реальний фізичний простір із урахуванням всіх його особливостей.

За допомогою змішаної реальності відбувається моделювання, допасування та адаптування діджитал контенту до умов реального світу. Тому, у окремих випадках споживач не одразу здатен усвідомити різницю між реальним та доданим змістом.

Короткий огляд публікацій за темою. Специфіці використання доданої реальності у галузях маркетингу, реклами та PR присвячені наукові роботи С. Абед; Е. Бараталі, М. Рахіма, Б. Пархізкара, З. Гебріла; М. Булієрки й Д. Тамарджана; С. Гювен, О. Оуен, М. Подляска, Х. Ставропулуса і Г. Пінгалі; І. Еюбоглу; Х. Лі, Т. Догерті і Ф. Бокка; О. Моурунера, Л. Лі та С. Бест; М. Портера та Дж. Хеппельманна; Дж. Санга і К. Чо; Т. Сорд; А. Яворнік; Г. Яюнійонга, Дж. Фостера, Е. Джонсона та Д. Джонсона та ін.

Мета статті – класифікувати основні різновиди стаціонарних екранів доданої реальності, а також з'ясувати специфіку їх практичного використання комерційними брендами з метою промоції.

Матеріали і методи. Автором було проаналізовано та систематизовано AR-кейси брендів “Аліса в Задзеркаллі”, “Детектив Пікачу”, “Книга рекордів Гіннеса”,

“На межі”, “А1”, “Adidas”, “BBC”, “Cadbury”, “Disney”, “Pepsi Max”, “Tacori”, “Timberland” та “Tissot”. За допомогою компаративного аналізу було виявлено найбільш популярні різновиди стаціонарних екранів доданої реальності, які використовуються комерційними брендами у практиці промоційних комунікацій. Було також встановлено особливості їх функціонування та специфіку застосування з метою реклами та PR.

Результати та їх обговорення. На сьогодні існує декілька основних різновидів стаціонарних екранів доданої реальності, що використовуються у практиці промоційних комунікацій, які можна віднести до двох головних типів AR-носіїв: **indoor** та **outdoor**. До першої групи належать **AR-дзеркала**, до другої – **AR-екрани зупинкових комплексів громадського транспорту**. Існують також і **широкоформатні AR-екрани**, які можна встановлювати як всередині приміщень, так і назовні. Однак, такого роду екрани, як правило, не розміщують під відкритим небом у зв'язку з можливою небезпекою пошкодження обладнання через несприятливі погодні умови.

Стаціонарні indoor AR-екрани (дзеркала): примірочні, фотостенди, дзеркала з інтерактивними MR-масками

Технології доданої реальності, що використовуються для віртуальної примірки товарів, сьогодні є популярним засобом стимулювання збуту продукції онлайн магазинами. Перші додатки, за допомогою яких можна було віртуально приміряти товари, функціонували тільки у комплекті з паперовими AR-маркерами, що зчитувалися через веб-камеру програмним забезпеченням комп'ютера. Так, додатки, розроблені фірмою “Holition” у 2010 р. для швейцарської компанії “Tissot” та американської “Tacori”, дозволяли споживачам приміряти товари цих брендів, тільки якщо вони попередньо отримали рекламні проспекти, відповідно, з паперовими годинником і каблучкою на які комп'ютер накладав обраний цифровий продукт, що відображався на моніторі. Таким чином, потенційний покупець отримував уявлення про те, який вигляд матиме вподобаний товар на його руці в реальності.

Невдовзі AR-технології еволюціонували, і віртуальна примірка товарів нині здійснюється без необхідності застосування паперових AR-маркерів. Більше

того, сьогодні можна провести віртуальну примірku не тільки предметів гардеробу та аксесуарів, але й нанести цифровий макіяж, створити 3D зачіску, а також побачити який вигляд матиме шкіра після три-вального застосування засобів догляду за обличчям.

Починаючи із 2010 р. для промоції брендів одягу використовуються і стаціонарні AR-примірочні (так звані безконтактні AR-дзеркала). Компаніями-виробниками таких дзеркал є “Cisco” (“StyleMe Virtual Fashion Mirror”), “CLO Virtual Fashion” (“Magic Mirror”), “FXGear” (“FX Mirror”) та ін.

Одним з найкращих та найреалістичніших з них, на нашу думку, є “Memory Mirror” (виробник “MemoMi Labs”) з ефектом запам’ятовування та порівняння моделей одягу, які віртуально приміряв споживач. Цей AR-екран дозволяє також відправити через Інтернет обрані відео віртуальних примірок на смартфон покупця.

Стаціонарні безконтактні indoor AR-дзеркала для примірювання одягу в цілому є типовими конструкціями, тоді як **стаціонарні безконтактні indoor AR-дзеркала із інтерактивними MR-масками** (3D-симуляцією нанесення макіяжу або масками анімованих персонажів) є одиничними спеціально створеними конструкціями. AR-дзеркала другого виду – рідкість, оскільки додатки з AR-масками розробляються переважно для смартфонів (в т. ч. мобільні додатки для соцмереж).

Існують також і автономні **indoor AR-дзеркала-фотостенди**, які здебільшого розміщуються всередині торгових центрів, у холах кінотеатрів та в інших приміщеннях і призначені для розважання відвідувачів. Такі AR-фотостенди можуть використовуватися і з промоційною метою, скажімо, для просування фільмів або мультфільмів, з героями яких може у повний зріст сфотографуватися користувач. Світлинку можна надіслати електронною поштою, поширити у соцмережах або за окрему плату роздрукувати на місці, що, своєю чергою, забезпечує швидку окупність інвестицій.

Одним з виробників таких AR-фотокіосків є компанія “INDE” (“HeroMirror”). AR-фотостенди “HeroMirror” використовувалися з промоційною метою компаніями “The Walt Disney Company” на креативному соціальному заході “Grace Hopper Celebration 18” у США (Хьюстон, 25–27 вересня 2018 р.) для популяризації бренду “Disney”, а також “Warner Bros. Entertainment Inc.” на фестивалі “Comic Con” у Бразилії (Сан-Пауло, 6–9 грудня 2018 р.) для просування фільму “Детектив Пікачу” (за мотивами відеогри про покемонів).

Стаціонарне безконтактне indoor AR-дзеркало “Timberland”

У жовтні 2014 р. польською IT-компанією “Lemon&Orange” на основі безконтактної сенсорної технології “Kinect” для бренду “Timberland” було створено AR-дзеркало, яке розмістили у вітрині магазину в галереї “Mokotów” (Варшава), завдяки чому AR-екран привертав увагу відвідувачів центру, які проходили повз магазин.

За допомогою цього AR-дзеркала споживач міг здійснити віртуальну примірku одягу з нової колекції “Timberland”, не заходячи в магазин, однак при цьому

особливості його фігури не враховувалися, оскільки екран робив тільки знімок обличчя людини, а одяг насправді “надягався” на віртуальний манекен.

Зображення нового образу, який сподобався споживачеві, дзеркало відправляло на e-mail, а також розміщувало фото на фан-сторінці “Timberland” і, за бажанням власника, на сторінці бренду у мережі “Facebook”. Принагідно відзначимо, що таку саму віртуальну примірku можна було зробити і через фан-сторінку “Timberland”.

Стаціонарні безконтактні indoor AR-дзеркала художнього фільму “Аліса в Задзеркаллі”

З 14 до 16 серпня 2015 р. на виставці “D23 Expo”, яка проходила у м. Анахайм (США, Каліфорнія) американським цифровим креативним агентством “Part IV” було встановлено павільйон з AR-дзеркалами для промоції кінострічки “Аліса в Задзеркаллі”.

Ці “магічні” AR-дзеркала, обладнані технологією відстежування обличчя (“face tracking”), створюючи 3D макіяж, “перетворювали” відвідувачів виставки на улюблених героїв стрічки (Чеширського кота, Чорну королеву, Капелюшника та ін.). Спеціально створений виставковий стенд було обладнано вісьмома AR-дзеркалами, чотири з яких показували AR-зображення людям, що сиділи перед екраном, а інші – решті відвідувачів.

Павільйон фільму був настільки популярним, що відвідувачі в усі дні виставки стояли в черзі до нього більш ніж по 45 хв. [1]. Свої персоналізовані фото та відеозаписи з 3D макіяжем гості виставки охоче розміщували у соціальних мережах.

За цю роботу агентство “Part IV” у 2016 р. отримало ряд професійних нагород, зокрема, срібну “Clio” (івенти/експерименти), золоту “W3 Awards” (додана реальність і експериментальні розваги) та багато інших.

Стаціонарні outdoor AR-екрани зупинкових комплексів громадського транспорту

AR-екрани зупинкових комплексів транслюють у HD якості в режимі реального часу все, що відбувається поза екраном. Тож пасажери громадського транспорту спочатку сприймають його як прозоре скло. У певен момент на екрані з’являється доданий контент (як правило, із звуковим супроводом), однак аудиторія не одразу усвідомлює різницю між реальністю і віртуальним зображенням (mixed reality).

Пасажири і перехожі, зазвичай, охоче знімають все, що відбувається на їхніх очах, на мобільні пристрої. Проте, для того, щоб потрапити у кадр і взаємодіяти із доданою реальністю, одна людина має зайти за екран, а інша, стоячи перед ним, відзняти відео.

Екрани зупинкових комплексів із доданою реальністю можуть бути **безсенсорними** і циклічно відтворювати віртуальний контент, а можуть бути **сенсорними інтерактивними**, завдяки чому подальша демонстрація AR-зображення повністю залежить від дій користувача. AR-екрани другого типу можуть бути підключені до мережі Інтернет.

Виготовляє такі AR-екрани французька компанія «JCDecaux Group». Вони активно використовуються для розміщення AR реклами багатьма брендами. Зокрема, у квітні 2015 р. подібну рекламу розміщувала в Осло компанія “BBC” для промоції свого нового

каналу “BBC Earth”. Навесні 2017 р. агентствами “Grey Ljubljana” спільно з “Art Rebel 9” було реалізовано першу у Словенії AR-кампанію: екран «JCDesaux» було розміщено для просування фірми “AI” – другого серед найбільших у країні операторів мобільного зв'язку.

Важливо наголосити, що створювати занадто реалістичний доданий контент, який демонструється через такі екрани, не завжди доречно. Оскільки AR-зображення із звуковим супроводом вмикається несподівано для пасажирів і вони не одразу усвідомлюють різницю між реальністю та доповненим контентом, то окремі види такої реклами, побудовані на емоції страху, можуть негативно вплинути на реципієнтів, зокрема на людей із вадами серця. Так, у червні 2014 р. AR-екран «JCDesaux» було розміщено на одній із зупинок громадського транспорту у Копенгагені з метою популяризації фільму про стрітрейсерів “**На межі**” (“*Lev Stærkt*”). На екрані раптово з'являлося дуже реалістичне зображення автомобіля, який втратив керування і на шаленій швидкості мчить до зупинки. Після того, як перелякані пасажирів (дехто з яких навіть тікав) усвідомлювали, що це реклама, і шок змінювався на сміх, двоє акторів, які знімалися у цьому фільмі, підходили до них і роздавали безкоштовні квитки на кінопоказ. На щастя, у цьому випадку ніхто не постраждав, однак, розробникам такої AR-реклами варто було б подумати про її можливі негативні наслідки.

AR-екран зупинкового комплексу “Unbelievable Bus Shelter” (бренд “Pepsi Max”)

У березні 2014 р. агентства “AMV BBDO”, “OMD”, “Talon” та “Grand Visual” розробили зовнішню AR промоційну кампанію “Unbelievable Bus Shelter” для “Pepsi Max #Live For Now”, єдиним носієм якої став екран зупинкового комплексу на Оксфорд стріт у Лондоні. Метою цієї кампанії було привнесення “неймовірного” смаку напою в повсякденну реальність з використанням інновацій та креативності [4].

За допомогою цифрових технологій було передано не тільки те, що реально відбувається за екраном, але й AR-зображення падаючого метеорита, НЛО, тигра, восьминога, який зтягує людину під землю, гігантського робота, що стріляє з лазерів, тощо. Таким чином, AR-зображення із звуковим супроводом і реальність перепліталися між собою, і в перші секунди люди не усвідомлювали різниці між ними.

Відеозапис безпосередньої реакції людей на цю рекламу було використано для створення вірусного ролика, що у підсумку набрав понад 10 мільйонів переглядів [4]. На записі видно, що така AR-реклама викликає у людей емоції здивування та радості, і жоден пасажир, який взаємодіяв із нею, не залишився байдужим. За перший тиждень кампанії вірусне відео зібрало понад 24 000 поширень у соціальних мережах [3]. Про цю кампанію було знято багато новинних сюжетів, показ яких у Бразилії та Австралії мав великий резонанс – їх переглянули понад 385 млн. глядачів [4].

Після цієї рекламної кампанії продажі “Pepsi Max” зросли на 35% порівняно з відповідним періодом попереднього року, а сама кампанія отримала понад

20 різноманітних професійних нагород, включаючи бронзового Канського лева за зовнішню рекламу [4].

Стационарні широкоформатні indoor/outdoor AR-екрани

Стационарним широкоформатним AR-екраном може бути гігантський LED-дисплей, безшовна плазмова стіна або масштабний телевізор, сполучені із комп'ютером, камерою, потужними динаміками та Wi-Fi (**BroadcastAR комплекс** або ж **VAR-система**). VAR-система може функціонувати також у комплекті із висококонтрастним проектором замість екрана.

VAR-система запускається тоді, коли перед камерою, яка розташовується безпосередньо над широкоформатним AR-екраном, на спеціальну позначку стає людина, і додана реальність (як правило, із звуковим супроводом) починає циклічно відтворюватися на моніторі. За необхідності модератор може контролювати роботу VAR-системи в режимі реального часу за допомогою планшета або смартфона, зокрема, обираючи яке саме доповнене зображення повинно відтворюватися у цей момент.

Наприклад, в рамках промоційної кампанії бренду “**Adidas**” (турнір “Tango League”) напередодні чемпіонату світу з футболу у 2018 р. фірмою “INDE” було розміщено VAR-системи в Лос-Анджелесі, Мілані, Мадриді та Парижі. Всі бажаючі перед камерою могли продемонструвати своє уміння володіти футбольним м'ячем, а цифровий клон Марсело Вієйра (бразильської зірки клубу “Реал Мадрид”) за вибором модератора демонстрував жести підтримки або розчарування. VAR-система автоматично створювала 30-секундні відеозаписи, які кожен з учасників заходів міг завантажити із спеціального сайту компанії “INDE” і розмістити у соцмережах. Принагідно відзначимо, що скачування відеозаписів, створених VAR-системою, може бути монетизоване за бажанням замовника.

Окремі VAR-установки здатні розпізнавати рухи людей, що знаходяться перед камерою, зокрема, за допомогою безконтактного сенсорного контролера “Kinect”. У травні 2014 р. таку систему було виготовлено фірмою «JCDesaux» для бренду “**Cadbury**” в рамках AR-акції #FreeTheJoy і встановлено на залізничній станції “Waterloo” у Лондоні. На найбільшому на той час у Європі AR-екрані площею 120 м² з'являлися зображення шоколаду у формі різних предметів (від скейтборду до кросівок), які пасажирів, що очікували на свої потяги, повинні були впіймати. А серед тих, хто розмістив пости про цю подію, “Cadbury” розіграла набори шоколадок. Не зважаючи на те, що ця AR-акція тривала всього 2 дні, вона викликала значний інформаційний резонанс у соціальних мережах. Лише у “Twitter” про неї було опубліковано 12 млн. твітів [2].

З моменту їх появи у 2011 р. VAR-системи широко використовувалися з метою промоції багатьма брендами, зокрема, “American Express”, “BBC”, “Coca-Cola”, “National Geographic”, “Universal”, “Fox” та іншими.

Різновидом VAR-системи є комплекс “**LiveAvatar**” (компанії “INDE”), що забезпечує взаємодію 3D персонажів із аудиторією у режимі реального часу: актор у костюмі, оснащеному датчиками захоплення руху

(motion capture), реагує на дії людини, яка стоїть перед широкоформатним екраном; однак ця людина бачить на моніторі заданого віртуального героя (наприклад, Мінотавра), який спілкується із нею.

Так, система "LiveAvatar" застосовувалася у 2013 р. на фестивалі "ComicCon" у Лондоні (інопланетянин S.E.A.N), у 2016 р. – на Лондонському книжковому ярмарку, присвяченому чотирьохсотій річниці від дня смерті Шекспіра. Зокрема, на книжковому ярмарку професійний актор, контролював рухи віртуального Шекспіра, який, своєю чергою, у доданій реальності читав сонети, роздавав інтерв'ю та відповідав на запитання відвідувачів.

Широкоформатний indoor AR-екран Книги рекордів Гіннеса

З 24 до 27 жовтня 2012 р. у торговому центрі «Westfield Garden State Plaza Mall» (м. Парамус, штат Нью-Джерсі, США) з метою промоції останнього видання "Книги рекордів Гіннеса" було проведено AR-акцію.

Компанія "INDE", яка спеціалізується на створенні установок доданої реальності екранного типу та програмного забезпечення для них, виготовила широкоформатне відео для "Книги рекордів Гіннеса": відвідувачі торгового центра могли побачити себе поруч із повномасштабними 3D зображеннями найвищого чоловіка на Землі, найважчих близнюків, найдовшого динозавра, найбільшої акули тощо.

Висновки. Основними різновидами стаціонарних AR-екранів, що використовуються у сфері промоційних комунікацій, є indoor та outdoor екрани доповненої реальності, а також широкоформатні AR-екрани змішаного типу.

До числа стаціонарних indoor AR-екранів (дзеркал) входять примірочні, фотостенди, дзеркала з інтерактивними MR-масками. Стаціонарні безконтактні indoor AR-дзеркала для примірювання одягу та автономні indoor AR-дзеркала-фотостенди є стандартними приладами. Тоді як стаціонарні безконтактні indoor AR-дзеркала із інтерактивними MR-масками є унікальними конструкціями і виготовляються, насамперед, з метою промоції.

Стаціонарними outdoor AR-екранами, що використовуються у промоційних комунікаціях, є AR-екрани зупинкових комплексів. Вони можуть бути як сенсорними інтерактивними, так і безсенсорними.

Широкоформатні AR-екрани змішаного типу (BAR-системи) функціонують у комплекті із LED-дисплеями, безшовними плазмовими стінами, масштабними телевізорами або проекторами замість екрана. Окремі різновиди BAR-комплексів здатні розпізнавати рухи людей, які знаходяться перед екраном (на основі технології "Kinect"), або ж у режимі реального часу забезпечувати взаємодію аудиторії із 3D персонажами (за допомогою технології mocap).

Замовники промокампаній, в яких основними носіями передачі доданого контенту є стаціонарні AR-екрани, розраховують здебільшого не стільки на безпосередню взаємодію споживачів з технологіями доповненої реальності, скільки на інформаційний резонанс, у тому числі медіарезонанс та SMM резонанс. Власникам брендів достатньо замовити навіть один AR рекламоносій (наприклад, BAR-систему), аби з використанням цього інструмента провести резонансну PR-кампанію. Причому інформаційний шум довкола цього інструмента виникає у органічний спосіб (через wow-ефект), і платити за медіаплощі та ефірний час у ЗМК замовникам такого роду PR-кампаній, як правило, не доводиться.

Окремі види AR-носіїв, зокрема, екрани зупинкових комплексів із сенсорними панелями та безконтактні AR-дзеркала, які під'єднані до Інтернету, дозволяють отримати e-mail та/або телефонну базу потенційних покупців.

Ролики-відеозвіти про проведені AR-кампанії чи акції, розміщені на сайтах компаній чи корпоративних сторінках у соцмережах, використовуються фірмами для **пост-PR** – створення додаткової хвилі інформаційного резонансу через позитивний WOM з метою збільшення впізнаваності бренда та підвищення його іміджу.

Якщо ж такі ролики виграють професійні нагороди в сфері реклами і зв'язків із громадськістю, це створює хвилю як SMM, так і медіа-резонансу, зокрема у професійних виданнях.

REFERENCES

1. Alice Through The Looking Glass. Walt Disney Studios. Interactive Experience. Retrieved from <https://www.part4.com/work/alice-wonder-mirror/>
2. Cadbury Waterloo Station Augmented Reality. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?list=UUGBXh7OlxNeVq26yt0ln45Q&time_continue=157&v=_V7BJMvIvFM
3. Franco H.15 Cool Augmented Reality Advertising Campaigns. Retrieved from <https://catchoom.com/blog/15-cool-augmented-reality-advertising-campaigns/>
4. Unbelievable Bus Shelter. Retrieved from <https://grandvisual.com/work/unbelievable-bus-shelter/>

Varieties of the Stationary Screens of Augmented Reality and the Specificities of Their Use in Promotional Communications

Yu. P. Shchehelska

Abstract. This study identifies and classifies the main varieties of AR-screens used by commercial brands for promotional purposes, as well as describes their specific features. As an illustrative material, the practical AR-cases of such brands as Alice Through the Looking Glass, Detective Pikachu, Guinness World Records, On the Edge, A1, Adidas, BBC, Cadbury, Disney, Pepsi Max, Tacori, Timberland and Tissot are set forth.

Keywords: augmented reality (AR), mixed reality (MR), AR-mirror, AR-photobooth, AR-screen of a bus shelter, BAR-system.

Методи дослідження взаємодії бібліотек Національної академії наук України

О. Л. Сокур

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: sokurolo@ukr.net

Paper received 16.04.19; Accepted for publication 29.04.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-24>

Анотація. Статтю присвячено аналізу загальнонаукових та спеціальних методів дослідження щодо вивчення питання взаємодії бібліотек НАН України. Увага акцентується на співробітництві академічних бібліотек у формуванні інтегрованого наукового бібліотечно-інформаційного простору.

Ключові слова: взаємодія, наукова бібліотека, методи дослідження, інформаційний простір.

Вступ. Взаємодія бібліотек на сучасному етапі розвитку суспільства набуває особливого значення, оскільки це передбачає координування зусиль не тільки провідних бібліотек різної галузевої та відомчої належності, але й мережевої співпраці в умовах формування єдиного вітчизняного інформаційного простору. Міжбібліотечна взаємодія та співробітництво бібліотек із різними установами й організаціями є тим важелем, що може змістити акценти у вирішенні нагальних проблем і забезпечити високий рівень інтеграції національного наукового інформаційного простору до світового.

Основоположну роль у забезпеченні ефективності дослідження відіграє вибір і залучення загальнонаукових та спеціальних методів пізнання співпраці наукових бібліотек у контексті розвитку.

Мета полягає в аналізі використаних методів дослідження взаємодії бібліотек НАН України у формуванні інтегрованого бібліотечно-інформаційного простору.

Результати та їх обговорення. На важливості організації взаємодії у вітчизняній бібліотечній галузі наголошують науковці, які обґрунтовують доцільність інформаційної співпраці у сучасному соціально-комунікаційному просторі, розкривають форми та шляхи організації співробітництва у процесі створення спільних бібліотечно-інформаційних ресурсів, висвітлюють досвід та обговорюють перспективи і напрями взаємодії через проектну діяльність.

Теоретико-методологічні засади дослідження взаємодії бібліотек НАН України ґрунтуються на сукупності загальнонаукових та конкретна наукових методів: історіографічному та соціологічному, системному аналізі, моделюванні (представлення моделей взаємодії бібліотек), синтезі (генеза взаємодії бібліотек), кластерному аналізі (з'ясування специфіки організації роботи кожної окремої бібліотеки та, як наслідок, їх відмінності у темпах адаптації до соціальних і технологічних змін). Важливим є застосування соціокомунікаційного методу, що уможливило представити динаміку, виявити особливості основних форм та шляхів взаємодії бібліотек, охарактеризувати зміст та функціональне навантаження. Синергетичний підхід дозволив розглянути наукові бібліотеки з позицій складноорганізованої системи, яка поєднує і синтезує позитивні елементи кожного учасника та запропонувати інноваційні моделі їхньої ефективної співпраці.

Історичний підхід став базовим для осмислення розвитку взаємодії бібліотек НАН України на сучасному етапі, що дозволило якнайповніше задіяти внутрішні та зовнішні чинники суспільного впливу на їхню співпрацю. Виникнення відносин між окремими бібліотеками засвідчило початок формування бібліотечної системи, з подальшим розвитком напрямів, інтенсивності та стійкості взаємозв'язків. За визначенням М. Карташова [5, с. 190–192], взаємодія бібліотек характеризується двома тенденціями: екстенсивний (розширення) та інтенсивний (поглиблення) розвиток. Автор відзначає, що, з одного боку, зростають обсяги бібліотечної взаємодії (кількість бібліотек, залучених до спільної роботи, кількість напрямів бібліотечної співпраці та обсяг по кожному з них), з іншого – посилюється система бібліотечних відносин, збагачується їх зміст, відбуваються зміни в структурі формування та використання бібліотечних ресурсів тощо.

Сучасне бібліотекознавство характеризується різними науковими підходами до аналізу бібліотеки як системи. Але всіх їх можна звести до наступних:

- структурно-функціональний підхід, що характеризує бібліотеку як оригінальну структуру, що має стійкі міжкомпонентні зв'язки та виконує специфічні функції;
- соціально-функціональний підхід, що представляє бібліотеку як соціальну інституцію, яка реалізує свою культурно-історичну місію в конкретних соціально-історичних й суспільно-економічних умовах;
- діяльнісний підхід характеризує бібліотеку як інституцію, яка володіє ресурсами і технологіями для досягнення результатів;
- технологічний підхід характеризує бібліотеку як виробника інформаційних продуктів і послуг на базі специфічних технологічних процесів та відповідних ресурсів.

В основі всіх цих підходів лежать різні уявлення про модель бібліотеки.

Модельний підхід до дослідження бібліотечної взаємодії, як складної відкритої динамічної системи і окремих її підсистем, застосовували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Серед них вирізняються дослідження Ю. Артемова, О. Воскобойнікової-Гузєвої, І. Давидової, А. Соколова, М. Слободяника, Ю. Столярова, Л. Хавкіної, Я. Шрайберга.

Структурно-функціональний, запропонований Л. Хавкіною [12] у 1920-х роках, заснований на три-

членній моделі бібліотеки, складовими якої є «читач» – «бібліотекар» – «книга». Пізніше Ю. Столяров [11] доповнив цю модель додатковим компонентом – «матеріально-технічна база». У подальшому він представив дворівневу (двоконтуру) структуру бібліотеки. Відповідно до його теорії, бібліотеку, як систему, утворюють чотири підсистеми: бібліотечний фонд, контингент користувачів, бібліотечний персонал і матеріально-технічне забезпечення. Модель, запропонована А. Соколовим [10], базується вже не на документі, а на інформації, як предметі діяльності бібліотеки. Системно-функціональній та діяльнісній моделі бібліотеки М. Слободяника [9] притаманні такі елементи: інформаційний потенціал, інформаційна діяльність, комунікаційний процес, управління. За Я. Шрайбергом [14], системно-структурна модель бібліотеки – це п'ятикомпонентна система, яку утворюють документи, користувачі, персонал, інформаційна компонента та інфраструктура. На його переконання, така модель якнайповніше відображає зміни, котрі відбулися під впливом інформаційно-комунікаційних технологій. Названі моделі, на нашу думку, фактично не враховують взаємодію наукових бібліотек як важливого чинника формування наукового інформаційного простору.

Перспективна модернізаційна модель сучасної вітчизняної бібліотеки у дослідженнях О. Воскобойнікової-Гузевої [2, с. 303] представлена вже як трирівнева та семиелементна: ідеологічна, інноваційна, інвестиційна складові передбачають технологічну, соціальну, інституційну модернізацію, що у свою чергу призведе до результативної складової, так званого «світового стандарту».

У контексті нашого дослідження актуальною є концептуальна модель Ю. Артемова [1], де книгозбірня – це система з внутрішніми і зовнішніми взаємодіями та зв'язками між ними, яка зорієнтована на зовнішній запит, організацію бібліотечно-інформаційного ресурсу, бібліотечні послуги та продукти. Представлена діялісна модель враховує індивідуальні характеристики бібліотек, їхню здатність відповідати сучасним уявленням про бібліотеку суспільства знань.

Нова корпоративна модель бібліотечної діяльності, організаційне становлення якої розпочалося наприкінці 1990-х років, означає розширення комунікаційних зв'язків між учасниками системи, постачальниками і споживачами. Її підґрунтям став активний розвиток інформаційних технологій, телекомунікаційного середовища й, передусім, мережі Інтернет, які змінили традиційні уявлення щодо обмеженості бібліотек, зруйнували їхню замкненість. І. Давидова [3, с. 81] уточнює, що зміна форм функціонування бібліотек в інформаційному суспільстві відбувається й у напрямі створення нових організаційних форм – електронних і цифрових бібліотек, медіатек, які функціонують у глобальному розподіленому інформаційному просторі. Вона вважає трансформацію внутрішнім еволюційним процесом бібліотечної системи.

Залежність формування інформаційного простору від рівня організації внутрішніх і зовнішніх зв'язків складових системи наукової комунікації, визначення інфраструктурних особливостей та системоутворюю-

чої ролі бібліотеки обґрунтовано у працях Г. Шемаєвої [13]. Такий підхід, на думку автора, обумовлений появою нового технологічного базису наукової взаємодії, що вимагає об'єднання всіх засобів комунікації та суттєво впливає на розширення діяльності наукових бібліотек.

Становленню співпраці бібліотек, як культурно-цивілізаційної реальності, присвячені роботи В. Ільганаєвої [4], яка наголошує на необхідності стратегічного розвитку соціально-комунікативних структур, обґрунтовує застосування соціального інжинірингу.

Важливу роль у визначенні пріоритетних напрямів розвитку взаємодії бібліотек НАН України у формуванні вітчизняного наукового інформаційного простору відіграло використання методу джерелознавчого аналізу під час вивчення змісту концептуальних і стратегічних розробок фахових наукових досліджень. Зокрема, з'ясовано, що ефективними інструментами в інноваційній діяльності наукових бібліотек є кооперація та інтеграція. Серед сучасних публікацій вирізняються напрацювання О. Клименко [6, 7, 8], які містять теоретичні засади інтеграційних процесів у бібліотечно-інформаційній сфері.

Найперспективнішим у вивченні питання взаємодії бібліотек НАН України є системний підхід, що орієнтує на розкриття цілісності об'єкта, виявлення різноманітних зв'язків і зведення їх в теоретичну єдність. У бібліотекознавстві важливість даного методу була усвідомлена наприкінці 1970-х років. Використання системного підходу дало змогу здійснити об'єктивний аналіз бібліотечної взаємодії як системи наукового уявлення: від формування та наповнення співробітництва через наукову комунікацію до виробництва наукового знання. Встановлено, що узгодженість дій бібліотек НАН України як системи досягається на основі єдиного науково-методичного керівництва, уніфікації нормативно-методичного супроводу технологічних процесів, проведення спільних наукових досліджень із проблем бібліотекознавства, книгознавства, інформатизації бібліотек та збереження бібліотечних фондів, обговорення питань діяльності бібліотек НАН України на конференціях та семінарах, запровадження системи підвищення кваліфікації. Вирішенню вище окреслених питань сприяє організаційна діяльність Інформаційно-бібліотечної ради (далі ІБР) НАН України.

На всіх етапах дослідження активно застосовувався метод проблемно-категоріального аналізу – як під час звернення до історичного досвіду в галузі бібліотечної справи та оцінювання сучасного стану співпраці наукових бібліотек, так і щодо розгляду соціокультурних і технологічних перетворень, змін світоглядних парадигм, загальноцивілізаційних викликів для найповнішого представлення генези взаємодії бібліотек НАН України.

У якості методологічної бази при визначенні вектора розвитку бібліотек НАН України обрано синергетику, яка передбачає розширення спектру інформаційних процесів у бібліотеці й поглиблення їх взаємодії з зовнішніми структурами. Проаналізовано етапи еволюції співпраці бібліотек, що дозволило простежити синергію традиційних бібліотечно-

інформаційних процесів із запровадженням новітніх технологій.

Залучені у дослідженні емпіричні методи (спостереження, опитування, анкетування) дозволили якнайповніше охарактеризувати зміни стану бібліотечної мережі НАН України. Ознайомлення з практичною роботою 65 бібліотек НАН України у м. Києві авторизували висновок, що особливої уваги і організаційної допомоги потребують бібліотечні колективи з боку ІБР НАН України та адміністрацій установ; Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського та Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника, як методичним центрам, активізувати розробку та впровадження нормативно-методичного забезпечення технологічних процесів, що призведе до якісного бібліотечно-інформаційного задоволення потреб науки.

Опитування бібліотек НАН України щодо використання класифікаційних систем при систематизації фондів та організації довідково-бібліографічних апаратів сприяли запровадженню тематично орієнтованої системи семінарських занять з опанування навичками систематизації документів за Універсальною десятиковою класифікацією (далі УДК). З'ясовано, що бібліотеки наукових установ розпочали процес переіндексації документів за УДК.

Важливим аспектом дослідження наукових бібліотечно-інформаційних ресурсів стало анкетування бібліотек НАН України стосовно кількісного і якісного складу колекцій та особистих бібліотек, що зберігаються у фондах. З'ясовано стан їхнього обліку, опрацювання і представлення інформації на сайтах установ НАН України. За результатами зроблено висновок, що ця робота потребує систематичного вивчення і контролю з боку ІБР НАН України щодо стану збереження цих ресурсів, а також створення та представлення зведеної БД на порталі НБУВ з метою цілодобового доступу широкому колу користувачів.

Застосування комплексу методів бібліотечнознавчих досліджень щодо вивчення взаємодії бібліотек НАН України у формуванні інтегрованого бібліотечно-інформаційного ресурсу як складової вітчизняного інформаційного простору засвідчило нагальну потребу в посиленні організаційно-методичної функції НБУВ, активізації розбудови корпоративної і кооперативної співпраці бібліотек. Наголошено на розбудові зведеного електронного каталогу бібліотечно-інформаційних ресурсів на основі повної рекаталогізації фондів бібліотек НАН України, перехід до корпоративної каталогізації, створення інтегрованих ресурсів повнотекстових документів, запровадження єдиної системи дистанційного обслуговування науковців та наукових установ НАН України.

Висновки. Час соціальних трансформацій засвідчує неможливість успішного розвитку суспільства без взаємообміну інформацією та ідеями. Стрімке розгортання електронного середовища, як невід'ємної складової інноваційного розвитку України, спонукає до модернізації у діяльності бібліотек НАН України одночасно з вивченням, освоєнням та адаптацією до українських реалій світового досвіду. Загально визнані у світі орієнтири інформаційного суспільства – впровадження комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, розвиток на цій основі регіональної, національної і міжнародної інформаційної взаємодії загалом, спонукають наукові бібліотеки до активного пошуку спільних напрямів, об'єднання зусиль для узгодженої професійної взаємодії, що сприятиме формуванню єдиного ефективного наукового інформаційного простору.

Вибудована методологія дослідження взаємодії бібліотек НАН України із залученням цілого спектра загальнонаукових і спеціальних бібліотечнознавчих методів збагатить інструментальну базу наукових вивчень, сприятиме отриманню достовірних результатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемов Ю. І. Концептуальна модель бібліотеки суспільства знань. *Наук. праці Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського*. Київ, 2010. Вип. 2. С. 66–71.
2. Воскобойнікова-Гузєва О. В. *Стратегія розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України: генезис, концепції, модернізація* : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : Академперіодика, 2014. 362 с.
3. Давидова І. О. Управління системними трансформаціями бібліотек: до питання наукової організації управління. *Вісник Харк. держ. акад. культури*. 2014. Вип. 45. С. 78–84.
4. Ільганаєва В. О. Соціальна комунікація як об'єкт теоретизації. *Філософія людського спілкування: філософія, психологія, комунікації*. 2008. № 1–2. С. 148–153.
5. Карташов Н. С., Скворцов В. В. *Общее библиотечное дело. Общая теория библиотечного дела*. Москва : Изд-во Моск. гос. ун-та культуры, 1997. 256 с.
6. Клименко О. З. Співпраця українських бібліотек в інформаційному суспільстві (до питання інновацій). *Роль бібліотеки у створенні когнітивного ресурсу суспільства знань: технології, освіта, наука* : наук.-практ. конф.-брейнсторминг (Харків, 27 квіт. 2016 р.). URL: <http://lib-hduht.kh.ua/Info/Klimenko.pdf>. (дата звернення: 17.03.2019).
7. Клименко О. З. Інтеграція українських бібліотек – важлива складова інформаційно-комунікаційної діяльності. *Бі-*
8. *бліотека. Наука. Комунікація*. Матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.). Київ, 2016. – С. 38–42.
8. Клименко О. З. Різновиди співпраці українських бібліотек в інформаційному суспільстві. *Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2016. Вип. 44. С. 7–19.
9. Слободяник М. С. Наукова бібліотека: побудова інформаційно-функціональної моделі. *Наукова бібліотека в сучасному соціокультурному контексті* : тези доп. Міжнар. наук. конф. (Київ, 12–15 жовт. 1993 р.). Київ, 1993. Ч. 1. С. 3–4.
10. Соколов А. В. *Информационный подход к документальной коммуникации*. Ленинград, 1988. 85 с.
11. Столяров Ю. Н. Библиотека – двухконтурная система. *Науч. и техн. б-ки*. 2002. № 11. С. 5–24.
12. Хавкина Л. Б. Научная разработка вопросов библиотечного ведения. *Труды первой конференции научных библиотек*. Москва, 1926. С. 29–33.
13. Шемаєва Г. В. *Бібліотека в системі наукової комунікації: коеволюційні процеси розвитку* : автореф. дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій. Харк. держ. акад. культури. Харків, 2009. 42 с.
14. Шрайберг Я. Л. *Основные положения и принципы разработки автоматизированных библиотечно-информационных систем и сетей: главные тенденции окружения, основные положения и предпосылки, базовые*

принципы : учеб.-практ. пособие. 2-е изд., испр. и доп.

Москва : Либерия, 2001. 102 с.

REFERENCES

1. Artemov Yu. I. (2010) Kontseptualna model biblioteku suspilstva znan. [Conceptual model library knowledge society]. *Nauk. pratsi Derzh. nauk.-ped. b-ky Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho*, 2, 66-71. [In Ukrainian].
2. Voskoboinikova-Huzieva O. V. (2014) *Stratehii rozvytku bibliotekno-informatsiinoi sfery Ukrainy: henezys, kontseptsii, modernizatsiia* [Strategies of library-informative sphere of Ukraine: genesis, conceptions, modernization]. Kyiv, Ukraine: Akadempriodyka. [In Ukrainian].
3. Davydova I. O. (2014) Upravlinnia systemnymy transformatsiinyi bibliotek: do pytannia naukovoï orhanizatsii upravlinnia. [Management of system transformations of libraries: to the issue of scientific management organization]. *Visnyk Khark. Derzh. Akad. Kultury*, 45, 78-84. [In Ukrainian].
4. Ilhanaieva, V. O. (2008) Sotsialna komunikatsiia yak ob'ekt teoretyzatsii [Social communication as an object of theorizing]. *Filosofiiia liudskoho spilkuvannia: filosofiiia, psykholohiia, komunikatsii*, 1-2, 148-153. [In Ukrainian].
5. Kartashov N. S., Skvortcov V. V. (1997) *Obshchee byblyotekovedenie. Obshchaia teoriia byblyotekhnogo dela* [General librarianship. General theory of library business]. Moscow, Russia : Izd-vo Mosk. gos. un-ta kulturi. [In Russian].
6. Klymenko O. Z. (2016, April) Spivpratsia ukrainskykh bibliotek v informatsiinomu suspilstvi (do pytannia innovatsii) [Collaboration of Ukrainian libraries in the information society (to the issue of innovations)]. *Rol biblioteky u stvorenni kohnityvnoho resursu suspilstva znan: tekhnolohii, osvita, nauka* [The role of the library in creating the cognitive resource of the knowledge society: technology, education, science]. *Scientific and practical conference brainstorming*. Retrieved from <http://lib-hduht.kh.ua/Info/Klymenko.pdf> [In Ukrainian].
7. Klymenko O. Z. (2016, October) Intehratsiia ukrainskykh bibliotek – vazhlyva skladova informatsiino-komunikatsiinoi diialnosti [Integration of Ukrainian libraries is an important component of information and communication activities] In *Library. Science. Communication. Proceedings of the International Scientific Conference* (pp. 38-42), Vernadsky National Library of Ukraine. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
8. Klymenko O. Z. (2016) Riznovydy spivpratsi ukrainskykh bibliotek v informatsiinomu suspilstvi [Varieties of cooperation of Ukrainian libraries in the information society]. *Nauk. pr. Nats. bibl. Ukr. im. V. I. Vernadskoho*, 44, 7-19. [In Ukrainian].
9. Slobodianyk M. S. (1993, October) Naukova biblioteka: pobudova informatsiino-funktsionalnoi modeli. [Scientific library: construction of informational-functional model]. *Scientific Library in the Contemporary Socio-Cultural Context. Proceedings of the International Scientific Conference* (Ch. 1, pp. 3-4), Vernadsky National Library of Ukraine. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
10. Sokolov A. V. (1988) *Informatcionii podkhod k dokumentalnoi komunikatsii* [Informational approach to documentary communication]. Leningrad, Russia. [In Russian].
11. Stoliarov Iu. N. (2002) Biblioteka – dvukhkonturnaia sistema [Library – two-loop system]. *Nauch. i tekhn. b-ky*, 11, 5-24. [In Russian].
12. Khavkina L. B. (1926) Nauchnaia razrabotka voprosov bibliotekovedeniia [Scientific development of library science]. *Trudy pervoi konferentsii nauchnykh bibliotek*. (pp. 29-33). Moscow, Russia. [In Russian].
13. Shemaeva H. V. (2009) *Biblioteka v systemi naukovoyi komunikatsii: koevoliutsiini protsesy rozvytku* [Library in the system of scientific communication: co-evolutionary processes of development] (Extended abstract of Doctoral dissertation). Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].
14. Shraiberg Ia. L. (2001) *Osnovnye polozeniia i printcipy razrabotki avtomatizirovannykh bibliotekno-informatsionnykh sistem i setei: glavnye tendentsii okruzeniia, osnovnye polozeniia i predposylki, bazovye printcipy* [The main provisions and principles for the development of automated library information systems and networks: the main environmental trends, the main provisions and prerequisites, basic principles]. (2nd ed.). Moscow, Russia: Liberia. [In Russian].

Methods of studying the cooperation scientific libraries of the National Academy of Sciences of Ukraine

O. L. Sokur

Abstract. The article is devoted to the analysis of general scientific and special research methods to study the interaction of libraries of the National Academy of Sciences of Ukraine. Attention is focused on the knowledge of library cooperation in the formation of an integrated scientific library and information space.

Keywords: cooperation, scientific library, methods of studying, information space.

SOCIAL WORK

Навчально-методичне забезпечення формування компетентностей майбутніх соціальних працівників до роботи з обдарованими дітьми

О. Л. Протас

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Corresponding author. E-mail: O_C@ukr.net

Paper received 01.06.19; Accepted for publication 12.06.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-25>

Анотація. У статті здійснено аналіз навчально-методичного забезпечення дисциплін, спрямованих на формування компетентностей майбутніх соціальних працівників до роботи з обдарованими дітьми.

Ключові слова: навчальний план, навчальні програми, компетентнісний підхід, компетентність, компетентність у роботі з обдарованими дітьми.

Інтеграція нашої країни до європейського освітнього простору зумовлює модернізацію освітнього процесу, формування компетентності фахівців у професійній діяльності.

Проблеми компетентнісного підходу в освіті, формування компетентностей у вищих навчальних закладах висвітлюються у наукових працях: І. Богданової, В. Демченко, Н. Нічкало, О. Пометун, О. Овчарук, О. Савченко, Л. Хомич та ін.

Згідно «Національної рамки кваліфікацій», результатами якості професійної підготовки фахівців є формування професійної компетентності (знань, умінь, цінностей, досвіду та ін. якостей) [2].

Компетентність визначається як сукупність знань, умінь, навичок, досвіду, способів мислення, професійних, світоглядних і громадських якостей, морально-етичних цінностей, що визначає здатність особи успішно здійснювати професійну діяльність [1; 4].

Аналіз Державного галузевого стандарту вищої освіти з підготовки бакалаврів [3] зі спеціальності 231 «Соціальна робота» визначається сукупністю вимог до змісту та результатів освітньої діяльності закладів вищої освіти. Серед компетентностей, якими має володіти випускник вищого навчального закладу зі спеціальності «Соціальна робота», ми виокремили ті, які відповідають завданням роботи з обдарованими дітьми.

Встановлено, що серед переліку компетентностей випускника освітнього ступеня «бакалавр», до загальних належать: здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності; навички використання інформаційних і комунікаційних технологій; здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями; здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел; вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми; здатність приймати обґрунтовані рішення; здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети; визначеність і наполегливість щодо поставлених завдань і взятих обов'язків. До спеціальних (фахові, предметні) компетентностей віднесено: здатність до аналізу соціально-психологічних явищ, процесів становлення, розвитку та соціалізації особистості, розвитку соціальної групи; здатність до співпраці у міжнародному середовищі; здатність застосовувати

сучасні експериментальні методи роботи з соціальними об'єктами; здатність до надання допомоги та підтримки клієнтам із врахуванням їх індивідуальних потреб, вікових відмінностей, гендерних, етнічних та інших особливостей; здатність до розробки та реалізації соціальних проектів і програм; здатність взаємодіяти з клієнтами, представниками різних професійних груп та громад; здатність до генерування нових ідей та креативності у професійній сфері; здатність оцінювати результати та якість професійної діяльності у сфері соціальної роботи. Інтегральна компетентність передбачає: здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у соціальній сфері або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів соціальної роботи і характеризується комплексністю та невідзначеністю умов [3].

Встановимо, як ці компетентності відображаються у змісті професійної освіти майбутніх соціальних працівників.

Виявлення стану професійної підготовки майбутнього соціального працівника до роботи з обдарованими дітьми у ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» потребувало здійснення системного аналізу змісту професійної освіти майбутніх соціальних працівників. Так, у навчальному плані з підготовки бакалаврів спеціальності 231 «Соціальна робота» професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з обдарованими дітьми передбачає вивчення таких навчальних дисциплін, які містять окремі теми за окресленим напрямом роботи: із циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки (вибіркова частина циклу) - Основи наукових досліджень; циклу фундаментальної та природничо-наукової підготовки (Загальна психологія, Загальна соціологія); циклу професійної та практичної підготовки (Історія соціальної роботи, Теорія соціальної роботи, Соціальна політика, Правові основи соціальної роботи, Методи соціальної роботи, Основи консультування); циклу дисциплін самостійного вибору навчального закладу (Вступ до спеціальності, Соціальна педагогіка, Основи соціалізації особистості, Етика соціальної роботи, Професійна майстерність соціального працівника, Соціальна психологія, Самоорганізація особистості, Основи між-

собистісного спілкування); циклу дисциплін вільного вибору студента (Соціальна робота у сфері дозвілля).

Проте, у навчальному плані відсутня навчальна дисципліна, безпосередньо спрямована на роботу з обдарованими дітьми.

Вивчення навчальної дисципліни «Основи наукових досліджень» спрямована на формування у студентів знань теоретичних і практичних аспектів організації і проведення наукового дослідження, методів досліджень та передбачає формування умінь працювати з першоджерелами, проводити дослідження та оформляти результати. Ці знання і уміння розвиваються під час вивчення таких тем: «Основи наукових досліджень» передбачає вивчення таких тем: «Організація наукового дослідження», «Технологія проведення дослідження» та «Методи дослідження».

Навчальна програма дисципліни «Загальна психологія» містить теми, що сприяють формуванню знань пізнавальних психічних процесів, структури особистості, темпераменту, характеру, здібностей, емоційно-вольової сфер, психології міжособистісних стосунків та оволодіння навичками спілкування. Вивчення тем «Загальної соціології» сприяє формуванню знань про суспільство, соціальні інститути. Тема «Соціалізація особистості» дублює таку ж тему дисципліни «Основи соціалізації особистості».

Аналіз навчальної програми дисципліни «Історія соціальної роботи» засвідчив, що із передбачених тем лекційних занять, лише одна – «Система соціальної роботи в Новітній історії України» розглядає державні і недержавні організації соціальної роботи, які втілюють у життя державну політику, реалізують програми для розвитку, підтримки та допомоги молоді. Ця тема частково дублює зміст дисципліни «Соціальна політика», а також частково у навчальній дисципліні «Методи соціальної роботи» («Партнерство соціальних служб і громадських організацій»). У навчальній дисципліні «Теорія соціальної роботи» тема «Соціальна робота як галузь науки» розкриває теоретико-методичний та прикладний аспекти системи соціальної роботи, що на прикладному рівні передбачає регулювання міжособистісних та групових відносин, соціальний захист та допомогу особам, у тому числі і молоді, консультування, розвивальну роботу та ін. напрями. У змісті дисципліни «Соціальна політика» простежуються такі теми лекційних занять: «Вплив молодіжної інфраструктури в реалізації соціально-молодіжної політики», «Здійснення соціально-молодіжної політики в Україні», «Соціальні проблеми культурного та духовного розвитку молоді», що дає змогу формувати знання: організаційно-виконавчих органів та організацій, закладів і установ, функції яких спрямовані на забезпечення потреб обдарованої молоді, їх соціалізації (серед яких: заклади за місцем проживання, позашкільні заклади, установи та заклади з організації дозвілля); правових, організаційних гарантій для самореалізації особистості й розвитку молодіжних об'єднань та ініціатив; реалізації державної молодіжної політики в напрямку: підтримки творчих ініціатив молоді; обміну досвідом та участь у реалізації міжнародних програм та проектів з питань молоді. Однак, практичні заняття закріплюють лекційний матеріал, відсутня спрямованість на розвиток

умінь проявляти молодіжні ініціативи, брати участь у молодіжних об'єднаннях, створювати та реалізовувати проекти, взаємодіяти з представниками різних професійних груп та громад. У навчальній дисципліні «Правові основи соціальної роботи» розглядається тема «Нормативно-правове регулювання соціального захисту дітей та молоді в Україні», яка висвітлює законодавче забезпечення захисту прав та інтересів особистості. Навчальна програма дисципліни «Методи соціальної роботи» одним із завдань ставить - здійснювати соціальну роботу у системі освіти і культури та вивчає соціологічні, психологічні інноваційні методи та технології соціальної роботи. А тема «Партнерство соціальних служб і громадських організацій» дублює таку ж тему у навчальній дисципліні «Історія соціальної роботи», де подається характеристика третього сектору у соціальній структурі суспільства, розглядається діяльність громадських організацій і об'єднань. В результаті аналізу навчального курсу «Основи консультування», виявлено теми: «Професійні вимоги до особистості консультанта», яка висвітлює питання вимог до консультанта та етики його поведінки, та «Організація і методика консультування», що розглядає вимоги до проведення консультативної бесіди, стадій консультування.

У змісті дисципліни «Вступ до спеціальності» вивчаються теми: «Соціальне виховання», «Нормативно-правова база соціальної роботи» (дублює тему курсу «Правові основи соціальної роботи»), «Зміст і напрями роботи соціального педагога», «Модель професіограми фахівця соціальної роботи», які формують знання предметної області та розуміння професійної діяльності. Практичні заняття дисципліни спрямовані на закріплення теоретичного матеріалу. Зміст навчальної дисципліни «Основи соціалізації особистості» дає змогу формувати знання складових, факторів та механізмів, етапів, моделей соціалізації. Більшість тем практичних занять, спрямовані на закріплення лекційних. Навчальна програма дисципліни «Професійна майстерність соціального працівника» розглядає тему «Компетентність фахівця соціальної сфери», спрямовану на вивчення структури професійної компетентності, що сприяє формуванню знань ключових професійних компетентностей фахівця. Аналіз програми дисципліни «Самоорганізація особистості» містить тему «Свобода життєвого вибору – важлива складова самовиховання і самоформування особистості», яка розглядає питання становлення особистості та її соціального розвитку, самореалізації та самоактуалізації. Зміст навчальної дисципліни «Основи міжособистісного спілкування» дає змогу формувати комунікативну компетентність соціального працівника. А у змісті дисципліни «Етика соціальної роботи» розглядається тема «Професійно-особисті якості соціального працівника», яка також розкрита у програмі дисципліни «Професійна майстерність соціального працівника». Навчальна програма дисципліни «Соціальна психологія» містить теми, що вивчають соціально-психологічні підходи до вивчення особистості та соціально психологічні характеристики спілкування, що дублюють теми «Загальної психології» та вивчаються теми, що стосуються соціальної психології груп та між групової взаємодії. У навчальному ку-

рсі: «Соціальна робота у сферах дозвілля» розглядаються позашкільні заклади організації дозвілля, серед яких – і клуби за уподобаннями та інтересами; форми організації дозвілля, особливості організації та методика дозвіллевої діяльності.

Аналіз навчальної програми дисципліни «Соціальна педагогіка» містить теми: «Професійний портрет соціального педагога», «Методика і технологія соціально-педагогічної діяльності», «Соціалізація особистості», «Особистість дитини. Розвиток дитини в соціумі», «Обдарованість як соціально-педагогічна проблема», «Соціально-педагогічна робота з молоддю», Особливості соціально-педагогічної діяльності в загальноосвітніх закладах», «Соціально-педагогічна робота за місцем проживання», «Педагогічна майстерність і творчість соціального педагога».

Отож, у навчальному курсі «Соціальна педагогіка» вивчається вісім тем, які містять окремі питання, що стосуються роботи з обдарованими дітьми, а саме: поняття обдарованості, її видів, особливості обдарованих дітей, методів роботи соціального педагога з обдарованими дітьми. Відсутні у змісті навчальної дисципліни питання, які розглядають діагностику обдарованості дітей, створення умов для її розвитку, організації розвивального освітнього середовища; надання консультацій вчителям та іншим фахівцям з метою задоволення пізнавальних потреб дітей та врахування їх особливостей у навчанні за індивідуальними планами та програмами, координація їх діяльності;

проекування перспектив розвитку обдарованих дітей, надання індивідуальних рекомендацій та карт просування; співпраця з іншими фахівцями та організаціями з метою підтримки та розвитку здібностей і талантів дітей. Отже, відсутні теми, спрямовані на розвиток таких компетенцій, як: здатність до аналізу процесів становлення, розвитку та соціалізації особистості; здатність до надання допомоги та підтримки клієнтам із врахуванням їх індивідуальних потреб, вікових відмінностей, та інших особливостей; уміння розробляти та реалізовувати соціальні проекти і програми; здатність взаємодіяти з представниками різних професійних груп та громад; уміння генерувати нові ідеї та креативність у професійній сфері.

Отже, здійснений аналіз змісту навчального плану, навчальних і робочих програм дисциплін підготовки бакалавра спеціальності 231 «Соціальна робота» засвідчив, що теми курсів тільки частково висвітлюють питання роботи з обдарованими дітьми, багато із них дублюються в інших дисциплінах. Більшість тем практичних занять повторюють лекційний матеріал, недостатньо уваги приділяється практичній діяльності. Усе це вказує на необхідність оновлення змісту навчальних курсів.

Отже, в основі професійної підготовки студентів майбутніх соціальних працівників до роботи з обдарованими дітьми має бути покладений компетентнісний підхід та забезпечення для цього відповідних умов у закладах вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження національної рамки кваліфікації» № 1341 від 23 листопада 2011 р. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF/paran12#n12>
3. Стандарт вищої освіти: за спеціальністю 231 «Соціальна робота» галузі знань 23 «Соціальна робота» перший (бакалаврський) рівень вищої освіти. Київ. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-sotsialna-robita-bakalavr.pdf>
4. Теоретико-методичні засади формування загально педагогічної компетентності сучасного вчителя в контексті становлення європейського простору вищої освіти: монографія / Акімова О., Галузяк В. [та ін.] / Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2017. 388 с.

REFERENCES

1. Law of Ukraine On Higher Education from the 1st of July 2014, # 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. CMU Resolution dated November 23, 2011, #1341 “On approval of National Qualification Framework”. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF/paran12#n12>
3. Higher education Standard in specialty 231 “Social work” branch of knowledge 23 “Social work” first bachelor’s degree of higher education, Kyiv, 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-sotsialna-robita-bakalavr.pdf>
4. Theoretically methodological basis of general pedagogical competence formation of contemporary teacher in the context of European Higher Education Area development: monograph/ O. Akimova., V. Haluziak and others/ Vinnytsia: LLC “Nilan-LTD”, 2017, 388 p.

Educational and methodological provision the formation of the competence for work with gifted children of future social workers

O. Protas

Abstract. The article analyzes educational and methodological provision of disciplines, aimed on formation of competence for work with gifted children of future social workers.

Keywords: *curricula, programs, competence approach, competence in working with gifted children.*

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

The journal is published by the support of
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában.
1022 Budapest, Balogvár u. 1.
www.rcontact.hu